

~~14-7-74~~

33-8-72

ARISTOTELIS
AD NICOMACHUM FILIUM,
DE MORIBVS, QVÆ

ETHICA NOMINANTVR,

~~LIBRI X~~
NICOLAO GRVCHIO
INTERPRETE.

Additis nunc primùm ab eodem in singulos libros annotationibus.

LUGDVNI,
APVD GVLIEL. ROVILLIVM,
SVB SCVTO VENETO.
M. D. LXXXII.

A D N I C O M A

C H V M E L L V M

Del Felipe

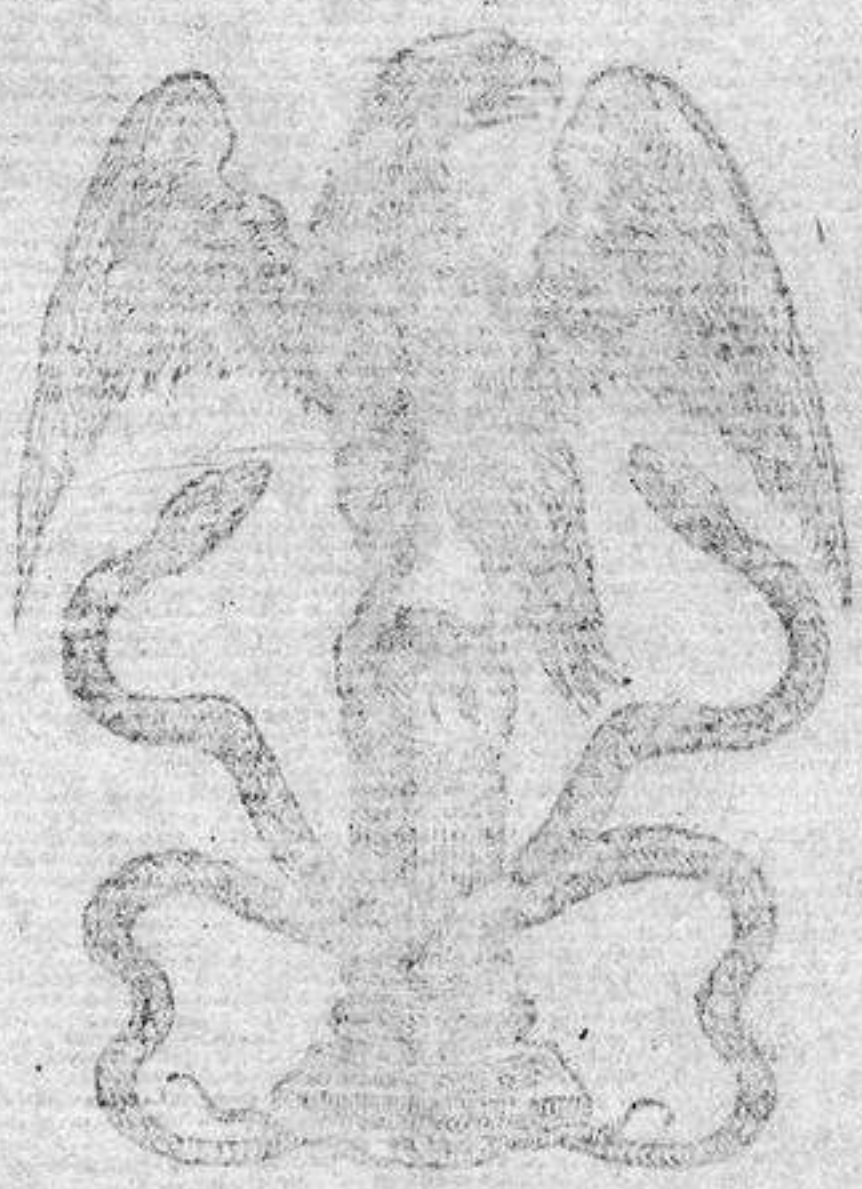
Rei de Castella

N I C O L A O G R A V I C H I O

I N T E R P R E T A

Aditis vnde primario ab cocha in su-
gulos libros negotiorum

E T T O R T A M A

E T T A M I

L N G D N A

A P A D G A L L E T R O V I L L A M

S A B S C R I P T O V E N T O

M. D. LXXXII

IACOB O B R U L -

L A T O M O N G E I O,

Præsuli clarissimo, Nico-
laus Gruchius

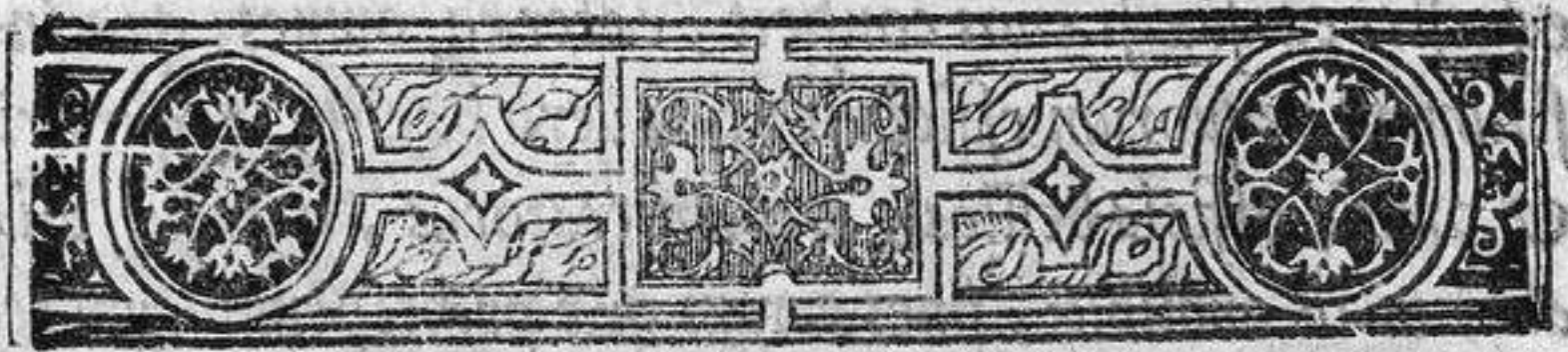
S. P. D.

Q V M tu ante quinquēnium
ad visendam sororem tuam
Ianam Brullatam, fœmi-
nam lectissimā, venisses: &
ego tibi in arce Carolome-
niana obtulissem librum
vnum de comitiis Romanorum, à me paulò
antè in lucem editum: memini te rogasse, nun-
quid tum aliud mihi esset, in quo scribendo
occupatus essem. Ego me inter alia de Græco
vertisse Aristotelis de moribus ad Nicoma-
chum libros, quos tibi dicare statuissem, re-
spondi: sed nondum esse à me relectos ac re-
cognitos. Hi libri ad hoc vsque tempus in
meis aduersariis fuerunt: partim ob multas ac
varias occupationes, quæ me cùm in multis
sororis tuæ ac liberorum suorum negotiis tra-

Standis, tum in gerendo munere tutelæ nepo-
 tis ex fratre mei, totum detinuerunt: partim
 ob valetudinis infirmitatem, qua multum ac
 diu afflictatus sum. Ac postquam hoc de-
 mum anno illis occupationibus liberatus, ad
 philosophandum, quantum meæ valetudinis
 patitur imbecillitas, redire potui, hanc meam
 interpretationem accuratius limatam cœpi
 transcribere, vt in publicum exeat: quo scilicet
 hac ex parte studiosis philosophiæ satisfacere-
 rem: quos id à me desiderare, permultis ami-
 corum literis ad me Lutetia missis, iam du-
 dum acceperam. Eam igitur tibi iam inde ab
 illo tempore dicatam, nunc cum in lucem edi-
 tur, tu pro tuo iure vindicare potes: verum
 vt eam respuas, hoc veluti tam longo postli-
 minio redeuntem, te etiam atque etiam rogo.
 Atque vt meæ erga te obseruantix, pro tuis
 in me multis ac magnis meritis, testimonium
 posteritati præbeat, disertè iubeo. Vale Præ-
 ful clarissime, & literas ac literatos, vt soles,
 colito. Calend. Octob. 1561.

A R I S T

ARISTOTELIS AD

NICOMACHVM FILIVM

DE MORIBVS, QVÆ

Ethica nominantur,

Liber I.

Nicolao Gruchio interprete.

CAPVT I.

MNIS ars, atq; adeò omnis quæ
uia & ratione procedit, cognitio;
itemq; omnis actio & omne agen-
di consilium, bonum aliquod sibi
proponere, idque appetere uide-
tur. Ideòque præclare assertum est
bonum ipsum esse, quod sibi res
quæque proponerent & appeterent. Finium autem, suæ
quædam sunt differentia. Alij enim sunt actus operationes=
ue, alij præter actiones sunt opera quædam. Et quarũ qui=
dem rerum præter actiones, alij præterea fines sunt, in iis
natura sunt opera meliora actionibus. Et quoniam multæ
actiones, artes ac scientiæ erant, complures etiam fines exti-
terunt. Nam & medicinæ bona ualetudo finis est, & artis
ædificandarum nauium nauis, & imperatoriæ artis victo-
ria, & rationis rei familiaris diuitiæ. Quæ autem eius ge-
neris arteis uni alicui facultati subiectæ sunt, (uelut rei

equestri ea quæ frenos conficit, ceteraq; omnes, quæ instrumenta equorum efficiunt: tum uerò hæc ipsa equestris & omnia officia bellica, arti imperatoriae, itémque aliæ aliij) in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetendi sunt, quam omnium earum quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cum horum causa etiam illi expetantur. Nec quicquam interest, utrum ipsi actus operationesue sint actionum fines, an præter illos aliud quippiam, quemadmodum in iis scientiis, quas modò diximus perspicere potest.

IN CAP. I. NOTAE.

GRVCHIVS.

Omnis ars, atque adèò omnis quæ via & ratione procedit cognitio] *Methodos* hic non significat docendi viam & rationem: sed cum artem dixisset Aristot. ne parum dixisse videretur, voluit subiicere aliud verbum quod latius pateret. Quasi diceret, omnis ars, imò verò omnis cognitio, &c. Quo etiam modo accipi debet secundum membrum, Omnis actio, imò verò omne consilium. Cur verò, ita verterim, auctorem habeo ipsum Aristotelem, qui initio tertij capituli, cum repetit hoc suum pronuntiatum, ita scribit: λεγομεν ἡ ἀναλαμβάνουτες, ἐπειδή πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθῆς τιμῆς ὁρέγεται. Vbi γνῶσις dixit pro eo quod antè dixerat *methodos*. Tolerabilius erat vertere doctrinam: sed magis doctrina *διδασκαλία* significat.

Προαίρεσις agendi consilium verti Cicerone auctore, cum multis in locis, tum libr. 3. de Orat. vbi ita scribit: Nam aut ipsa cognitio rei scientiæque perquiritur, ut virtus suam ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiritur, ut sitne sapienti capessenda respubl. Ego tamen non semper retinui idem verbum: sed interdum institutum, nonnunquam propositum verti: tum quòd superstitionis est eodem semper verbo uti, cum pluribus commodè possis: tum quòd quibusdam in locis non tam aptè reddetur *προαίρεσις*, si agendi consilium dicas,

dicas, quàm si aut institutum, aut propositum verteris, id quod suis locis postea indicabo.

Διὸ καλῶς ἀπιφύναυτο τὸ ἀγαθὸν ἔ πάντα ἐφίεται. Ego ipsum bonum potius verti quàm summū bonum; quia tamen illud τὸ ἀγαθὸν sæpe his libris significet summum bonum, hoc tamen loco mihi non videtur ita rectè verti posse. Voluit enim Aristot. suo more statim initio ponere propositionem quandam perspicuam & nulla probatione indigentem; qua velut principio quodam in demonstratione sequentium vteretur. Illa propositio est, omnem cognitionem, & omne agendi consilium (quibus duobus omnes res agendas complecti voluit) suum quendam finem habere, qui finis bonum quiddam sit. Quæ causa est ut statim subiiciat, *Finium autem suæ quædam sunt differentia.* Postquam ergo ita dixit Aristotel. Omnis cognitio & omne agendi consilium habet finem quendam atque adeò bonum aliquid quo refertur & quod appetit: tum quasi ex parte genus concludens, subiicit. Ideòque præclarè dictum est à veteribus, ipsum omnino bonum esse quod omnia appetere. Nam hæc definitio ipsius boni à veteribus tradita est, authore Aristotele lib. i. Rhetoric. ut non possit bonum in toto genere aptius definiri, quàm si dicatur, bonum esse id quo res quæque spectant quòdque appetunt: ita ut idem sint finis & bonum. Neque vero convenire potest huic loco summi boni interpretatio primùm, quia Aristot. non probat veterum sententiam in eo quod omnium rerum vnum quoddam bonum esse voluerunt. Eius enim verba sunt primo libr. de Moribus ad Eudemum; τότε φάναι πάντα τὰ ὄντα ἐφίεσθαι ἐνὸς τινος ἀγαθοῦ; ἢ καὶ ἀλλήλων ἑκάστου ἢ ἰδίου ἀγαθοῦ ὁρέγεσθαι. Deinde cùm Aristot. dicit omnem cognitionem & omne consilium bonum quoddam appetere, non ita accipi debet, quasi velit omni cognitioni & omni agendi consilio vnum quoddam bonum propositum esse: alioqui id quasi notum & perspicuum acciperet, quod pau. o. post initio secundi cap. ratione confirmat. Sed hoc tantum voluit initio ponere, quod absque vlla probatione notissimum est, Omnem cognitionem & omne consilium suum quoddam bonum appetere. Itaque cùm subiicit præclarè dictum esse à veteribus ipsum bonum esse quod omnia appetere, illud omnia distributiue (ut verbis in schola

vsitatis vtar) non collectiuè accipi debet. Id què vt ego significarem, malui vertere *ωάντα* res quæque quàm omnia.

Actus operationis sue. Quia vtrunque non modò latinum est, sed etiam Ciceronianum, & propriè respondet verbo *ἐνέργεια*, propterea, vt semel admonerem, vtrunque coniūxi. Cicero pro domo sua, *Om̄ em̄que impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quæ inueterata compresso odio atque tacito iam erumpebat in actum.* Quis non videt actum illo loco significare id quod Arist. dicit *ἐνέργεια*? Idem Cicer. ad Atticum. lib. 6. in Epist. cuius initium est, *Etsi nil habeam, ita scribit: Huius nebulonis operatione si Brutus moveri potest: licebit eum solus ames.* non ergo barbarum est, sed Ciceronianum operationis verbum.

CAPVT II.

AT qui si quod est rerum agendarum ultimum, quòd & propter se expetamus, & propter ipsum cætera omnia: nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitum, ut inanis ac stultus omnis noster appetitus sit futurus) perspicuū est in eo esse summum bonum, idq; adeò quod est omnium optimum. Huius ergo cognitio ad uitam etiam degendam momentum magnum habet: & tanquam sagittarij signum intuentes, facilius quod nostri est officij assequemur. Quod cum ita sit, danda opera est, ut rudi certè informatione ipsum, & quid tandem sit, & cuius sit scientiæ uel facultatis extremum intelligamus. Et sanè par est, ut eius potissimum sit finis, quæ domina est & princeps omnium, qualis ciuilibus scientia uidetur esse. Nam & quæ in Rep. scientiæ admittendæ sint, & quas quisq; discere debeat: & quatenus, ipsa præscribit. Atque etiã facultates eas, quæ in maximo honore sunt & precio, ut artem imperatoriã, ut rei domesticæ rationem, ut rhetoricam, huic subiectas cernimus. Quòd si scientias hæc reliquas omnes, quarum omne opus est in agèdo, ad usum suum adhibet: præscribitq; legibus quid faciendum & à quibus abstinendum.

abstinendum sit, profectò necesse est eius extremo & fine reliquarum fines contineri: ut in eo sit summum hominis bonum. Vt enim sit idem unius hominis bonum atque ciuitatis uniuersæ, hoc tamen quod ad ciuitatem uniuersam pertinet, & assequi & conseruare, maius quiddam ac perfectius uidetur. Preclare enim se res habeat, si & uni, & in solitudine uitam agenti, consulatur: at uerò si genti & ciuitatibus, multò & pulchrius & diuinius. Atque hæc quidem quam instituimus uia & ratio, quoniam & ipsa ciuilis quedam scientia est, hoc sibi propositum habet, idque expetit.

NOTAE.

Τὸ δέοντος.] Τὸ δέον non significat τὸ πρότερον, sed ut Cicero loquitur, id quod nostri officij est, quod facere oportet.

καὶ τίνος ἢ ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων.] In iis uerbis subaudiendum est τέλος ὄχι, ut sit sensus, cuius scientiæ aut facultatis sit finis. Id quod sequentia paulò post uerba indicant, cum concludit ciuilis scientiæ finem reliquarum artium fines continere, ita ut ille ipse finis sit summum hominis bonum.

ἢ μὴ ἔν μέρει & τῶν ἐφίεται.] Legendum est τὸς ἐφίεται, ut intelligatur τὸς τέλος aut ἀγαθὸς. Estque hic sensus, hæc nostra quam de moribus instituimus tractatio, bonum illud appetit, finem illum propositum habet: quandoquidem ciuilis scientiæ pars quædam est. Ac legendum ita esse demonstrari potest ex eo quod initio quarti cap. ita scribit: Nunc dicamus quid sit illud bonum, quod à ciuili facultate appeti dicimus.

Τὸ ὄχι ἢ λέγομεν πῶς πολιτικὴν ἐφίεται.] Hanc uerò propterea conclusionē subiecit Arist. ut constaret statim initio horum librorum quod sibi propositū esset. Et quæ ab initio libri, ad hunc usq; locū ab eo dicta sunt, eò pertinebāt, ut hanc conclusionē eliceret: quæ est prima pars sui proœmij, ut ipse appellat. Quod quidē proœmiū ipse in tres partes diuidit in epilo-

go, quem ad finem tercij cap. his verbis posuit, καὶ περὶ μὲν
 αὐτῶ καὶ πῶς ἀποδεικνύει, καὶ τὰ προσημειωμένα περφοριμιάδω
 τισαῦτα.

CAPVT III.

IN qua tractanda satis accurata erit oratio, si quantum
 res proposita feret, explanabitur. Non enim in omnibus
 disputationibus subtile accuratumq; genus rei explican-
 dae similiter requirendum est: ut nec in operibus quae ab ar-
 te proficiscuntur. Atqui iis in rebus, quae honestae, quaeq;
 iustae sunt, in quibus civilis scientia uersatur, tanta inest ua-
 rietas, tanta inconstantia, ut lege tantummodo, non etiam
 natura uideantur constitutae: quae etiam inconsians & in-
 stabilis natura in bonis rebus locum habet, propterea quod
 multi ex iis detrimenta consequantur. Iam enim aliis diui-
 tia, aliis uis corporis exitium perniciemq; attulit. Ergo
 satis erit, eos qui ex his, & de iis rebus uerba faciunt, pin-
 gi quadam Minerva & subiecta uelut rudi forma, quid in
 quaque re ueri sit, demonstrare, & qui de rebus, quae ple-
 runque eueniunt, differunt, ex hisq; suas rationes confi-
 ciunt, tales efficere conclusiones, quae illorum naturam re-
 ferant. Eodemq; modo accipi probariq; debent, quae di-
 cuntur omnia. Est enim hominis eruditi, subtilitatem requi-
 rere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur.
 Sunt enim haec persimilia, Mathematicum probabilia in
 docendo adhibentem probare, & ab oratore demonstra-
 tiones requirere. Quae autem quisque nouit, de iis bene
 iudicat, eorumq; bonus est iudex. De quaque ergo rerum
 singularum uerè iudicabit is, qui eruditione singularum re-
 rum ualeat: omnino uerò ac simpliciter, qui omni doctrina
 eruditus est. Quocirca civilis scientiae non est iuuenis ido-
 neus auditor: est enim expers actionum, quas uita deside-
 rat; haec autem de actionibus & ex iis tota oratio est. Iam
 uerò

verò cum animi perturbationibus ducatur, frustrà & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic scientiæ propositus nõ cognitio sit, sed actio. Qui puer sit ætate, ænne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim culpa in tempore, sed in eo quòd animi perturbationes in omni uite actione sequatur. Nam huius generis hominibus, quemadmodum impotentibus, inutilis cognitio futura est. At uerò qui rationi suas appetitiones obediunt, & actiones sequuntur rationi congruentes, magnum fructum ex harum rerum cognitione consequentur. Ac de auditore quidem, quæq; docendi ratio hinc postulanda sit, & quid nobis proponamus his libris, proæmij loco hætenus diximus.

Τοῖς ἰ κατὰ λόγον τὰς ὁρᾶσεις ποιῶμενοις καὶ πράττειν. In his postremis verbis repeti debet, καὶ τοῖς κατὰ λόγον πράττειν, ut sit dativus participij πράττων. Quæ causa est, ut ita verterim, Et actiones sequuntur rationi congruentes.

CAPVT IIII.

Nunc repetito principio, quoniam omnis cognitio & omne institutum, agendique consilium bonum quoddam appetit, statuamus quid sit illud quod civilem rationem desiderare dicimus, quidq; sit omnium rerum agendarum extremum bonum. Cõstat quidem ferè inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & vulgus & qui expolitiores sunt, uocant: bene autem uiuere & bene agere (quod Græci εὖ ζῆν καὶ εὖ ποιεῖν dicunt) idem esse quod εὐδαιμονεῖν, id est beatum esse existimant. Quid autem sit beatitudo, non constat, deq; eo est inter eos omnis dissensio: neq; imperita multitudo & sapientes in eodem ponunt. Alij enim in eorum aliquo, quæ illustria sunt, & in oculis omnium posita, ut in uoluptate, ut in diuitiis, ut in gloria, alijque in alio: plerunque etiam idem in alio atque alio. Cum enim egrotat, in bona uoletudine ponit: cum pauper est, in

est, in diuitiis. Qui autē suæ conscij sunt ignorationis: eos admirantur, qui magnum aliquid, & quod eorū ingenij vires superet, dicunt. Quidam uerò præter hæc complura bona, aliud quoddam per se, quod & ipsum causa sit, cur cætera bona sint omnia. Et omnes quidem exquirere sentētias superuacaneum sit: contenti autem erimus, si exquiramus eas potissimū quæ eminent, maximēque probātur, aut quæ aliqua nituntur ratione. Hoc autem ignorare non debemus, interesse inter rationes eas, quæ à principiis proficiscuntur, & eas quæ ad ipsa principia ferunt. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat, utra uia esset sequenda, eāne quæ à principiis permaneret ad fines, an quæ ad principia ferret, uelut in stadio, ab iis qui præmia proponunt ad metam, an contrā. Initium enim capiendum est ab iis rebus quæ notæ sunt. sed harum duo genera sunt: aliæ enim cognitæ sunt nobis, simpliciter & per se aliæ. Ac nobis quidem certè ab iis capiendum est exordium quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & uno nomine ciuilibus, idoneus auditor futurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principium enim est quod ita sit, idque si satis sit perspicuum ipsum quamobrem sit, nihil desiderabitur. Homini uerò eiusmodi aut iam percepta sunt principia, aut facile alio docente percipientur. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina,

- » Optimus est, sese qui nouit cuncta magistro:
 » Ad finem usque uidens quæ semper sunt meliora.
 » Ille etiam bonus est alium qui recta monentem
 » Audit, & inuentis ponit uestigia lætus.
 » At cui consilium sua nec prudentia donat,
 » Inducitque animum uoces contemnere ueras,
 » Is nunquam frugi fuerit, sed inutilis orbi.

Græca

Græca illa verba *εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν* relinquenda esse duxi, quia quæ latinè ad verbum pro his redduntur, bene vivere & bene agere, non planè exprimunt vim & energiam græcorum verborum.

Eas potissimum quæ eminent.] τὰ ἐπαρτάζοντα. Cicero appellat ea quæ eminent in Oratore, cum ita scribit: sententiarum ornamenta quæ permanent, etiam si verba mutaueris, sunt illa quidem permulta, sed quæ emineant pauciora.

CAPUT V.

NOS autem ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinem non sine causa ex uitæ generibus existimare uidentur. uulgus quidè & homines importuniss. atq; insolentiss. qui eam in uoluptate ponunt. Itaque uitæ degendæ rationem adamant delicatam & uoluptariam. Tria enim sunt uitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modò diximus, ciuile: & tertium id quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo quidem persimilis mancipiorum apparet, cum deligit pecudum uitam: sed causa ei est, propterea quòd complures eorum qui principatu & potestate excellunt, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, constricti tenentur: expoliti uerò homines, iique omnes quorum uita omnis in actione rerū uersatur, beatam uitam in honore ponunt. Ferè ei enim uitæ generi, quod in Reip. administratione positum est, hic propositus est finis: Atqui leuius id est, quàm id bonum quod quærimus: est enim in eorum qui colunt potius potestate honos, quàm qui coluntur. Summum autem bonum, proprium quiddam auguramur, quòdque uix eripi, adimiq; possit. Iam uerò gloriam & bonorem persequuntur, ut sibi fidem faciant, se esse probos: itaque coli, afficique honore à prudentibus uolunt, & ab iis quibus noti sunt, idque ob uirtutem. Perspicuum est igitur, uel

tur, uel horum iudicio & sententia, uirtutem esse meliorem: quam etiam eandem potius quasi finem propositam uitae civilis quispiam fortasse existimauerit; ueruntamen ea quoque à perfecto absolutoque genere distat. Fieri enim posse uidetur, ut qui uirtute sit praeditus, etiã dormiat, aut in uita nihil agat omnino: & praeterea maximis in malis miseris- que uersetur: eum autem qui sic uiuat, beatũ, nisi propositi pertinax defensor, nemo dixerit. Atque haec quidem haec- nus. Satis enim multa de iis dicta sunt in ἐγκυκλίαις, id est, in iis quae palam in hominũ circulo factae sunt disputationi- bus. Tertiũ genus est, quod in contẽplandis rebus cernitur, quod postea considerabimus. Nã quae uita in pecuniis con- gerendis occupata est, habet nescio quid uiolentũ, sine quo esse non posse uidetur, & profecto in diuitiis non est id bo- num quod quaerimus: quoniam sunt in bonis utilibus, & propter aliud expetuntur. Quapropter in iis potius quae supra dicta sunt, quia propter se amantur, finẽ ultimũque bonorum licet putare. Nec tamen in illis est, quãquam mul- ta ad id confirmandum rationes allatae sunt & coaceruatae.

φορτινότατοι.] Importunus latinis significat grauem, molestum, odiosum, & quod vulgò dicimus importabi- lem. Est igitur importunus is qui Græcis φορτικός dicitur. Cicero primo libro de Finibus, *Filium morte multauit, si sine causa, nollem me ab eo ortum tam importuno tamque cru- deli.* aptissimè etiam latinè reddet qui φορτικὸν vertet info- lentem.

δικῆον τί.] Proprium hic dicitur quod in nostra est pos- sessione, quod in nostra est potestate, & non alterius cu- iusque.

ἐν τοῖς ἐγκυκλίαις.] Quid appellet Aristot. ἐγκύβλια nemo omnium interpretum uidetur assecutus. Ego verò idem ἐγκύβλια quod βιωτέμια esse contendo, idque authore Simplicio, qui cùm interpretatur locum Aristot. primo libro de Cælo, ubi Aristot. citat ἐγκύβλια φιλοσοφήματα, scribit pro eodem accipi ἐγκύβλια φιλοσοφήματα & βιωτέμια.

Locus

Locus Aristot. ita habet, καὶ ὡς καθάπερ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις φιλοσοφίᾳ περὶ τὰ θεῖα πολλάκις προφαίνεται τοῖς λόγοις. Cum ergo ἐξωτερικὰς λόγους appellet Aristoteles, eas disputationes ad quas omnes admitterentur, à quibus nemo arceatur ad distinctionem τῶν ἀνθρωπινῶν, iure optimo ἐγκυκλίους λόγους vertimus eas disputationes, quæ palàm in hominum circulo fierent. Atque ut magis credam pro eodem accipi ἐγκύκλια & ἐξωτερικά, facit locus Aristot. statim initio libri septimi Politic. ubi scribit, satis multa à se dicta esse de optima vita in disputationibus ἐξωτερικοῖς. Verba eius hæc sunt, νομίζωσις ἢ ἰκανῶς λέγεσθαι καὶ ἐν ἐξωτερικοῖς λόγοις περὶ τῆς ἀρίστης ζωῆς, καὶ νῦν χρησιῶν αὐτοῖς. Has profectò disputationes de optima vita ἐξωτερικὰς existimo significari ab Aristotele hoc loco, cum dicit, ἰκανῶς γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις εἰρηλατῆσαι περὶ αὐτῶν.

ὁ ἢ χρηματιστὴς βίαιός τις.] Ego cum Eustratio repeto ex superioribus verbum βίος, ut intelligatur ὁ ἢ χρηματιστὴς βίος. non autem de homine quærendæ pecuniæ studioso: Nec βίαιος significat eum qui alteri vim infert: sed hanc vitam quæ in quærendis pecuniis occupata est, dicit Aristot. esse βίαιόν τινα, hoc est (ut verbum verbo reddam) subuiolentam. Quia enim hæc vita curis & sollicitudinibus plena est, propterea longè abest à beata vita. Nam quæ beata est, eadem tranquilla, sedata, & iucunda censetur. At illa, χρηματιστὴς turbulenta est, irrequieta, infedata, & animis nostris vim quodammodo adferens: ob eas scilicet curas & sollicitudines quas requirit.

CAPUT VI.

AT que his quidem omiſſis, id bonum quod uniuerso genere continetur, considerare est melius, quoq; modo dicatur exquiri. Quæ nobis etsi agrè tractabilis, & in præcipiti loco posita existit quæstio, quòd nobis amici sint ij, qui ideas induxerunt: tamen satius uideatur, ac potius ita oportet, ueritatis retinēdæ causa, sua etiam decreta tollere, philosophos præsertim. Etsi enim utraq; chara sunt, pietatis tamen est pluris æstimare ueritatem. Qui hanc sententiam

tiam

tiam inuenerunt, non faciebant ideas eorū in quibus prius posteriusque dixissent: itaque ne numeris quidem ideam fabricati sunt. At bonum & in substantia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cum aliquo conferuntur: quæ uerò per se ipsa sunt & substantia, iis sunt quæ cum aliquo comparatur naturæ ordine priora. Propagini enim hoc simile est, eique rei quæ consequitur id quod iam est. Non igitur esse in his idea cōmunis illo modo potest. Præterea cum bonum tam latè pateat, quàm id quod est (dicitur enim in substantia, ut Deus, & mēs: & in qualitate, ut uirtutes: & in quantitate, ut mediocre, & in iis quæ cum aliquo cōferuntur, ut utile: & in tempore, ut occasio: & in loco, ut cōmodus habitandi locus, quæq; sunt generis eiusdem) perspicuū est cōmune aliquid uniuersale, & unum esse non posse. Neq; enim in categoriis omnibus, sed in una sola diceretur. Iam uerò quia eorum omnium, quæ ad unā ideam pertinent, una tantum scientia est, necesse quoque esset bona omnia scientia una contineri. Nunc uerò plures sunt etiam eorum quæ sub unam categoriā subiecta sunt: ut occasionis, in bello quidem ars imperatoria: in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo medicina, in laboribus, gymnastice. Sed quærat aliquis, quid tandē sibi uelint, cum res singulas adiecto pronomine, **I P S V M**, appellāt? si quidem in ipsum hominem & in hominem, una eademque ualet hominis definitio. Neque enim hoc ipso quòd homo est utrūque, aliquid inter eos interest. Quòd si ita est, nec qua bonum quicquam intererit inter bonum & ipsum bonum. Nec uerò quia æternum est, ideo magis bonum: quando quidem ne alba res quidem in longum tempus duratura, est albior ea quæ in diem. Mihi uerò probabilius de eo dixisse Pythagorei uidentur, qui unum in bonorum ponunt ordine, quos & Speusippus uidetur esse secutus. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum constitutus

stitutus

stitutus locus. Nunc uerò aduersus ea quæ dicta sunt, obiectio quedam suboritur, quoniam de omni bono sint, quæ adductæ sunt à nobis rationes: cum uno quodam genere contineri uideamur ea, quæ per se expetuntur & amantur: conscientia uerò eorum, ut aliquo modo timentia, aut etiam contrariorum prohibentia, propter illa, aliâque ratione, bona nominentur. Ergo hoc quidem apparet, duo esse bonorum genera, alia propter se, alia propter illa. Separatis igitur utilibus ab iis quæ per se bona sunt, an uni ideæ, attribuantur, consideremus. Ea quidem propter se bona quis ponat, quæ uel sola & seiuncta à cæteris expetuntur, ut sapere, ut uidere, ut sunt nonnullæ uoluptates, ut honores. Etsi enim hæc ipsa propter aliquid aliud sequimur, tamen in iis quæ per se bona sunt, licet ponere: aut certè nihil præter ideam sit in his bonis. Ex quo efficietur, ut inanis & superuacanea species futura sit. Sin autem hæc quoque sunt in iis quæ per se bona sunt, necesse erit ut in niue & cerussa candoris, sic boni definitionem in iis omnibus eandem declarari. Atqui honoris, prudentiæ, uoluptatis, diuersæ sunt definitiones, hoc ipso quòd bona sunt. Non est igitur bonum ita commune aliquid, ut una quadam ideâ contineatur: Sed quoniam igitur modo dicitur? Neque enim ad ea uideatur posse pertinere, quæ sunt fortuna & casu homonyma. Est ergo bonum commune quippiam & unum, eo quòd ab uno quodam dicantur, uel ad unum referantur omnia, aut potius proportione. Ut enim in corpore aspectus, sic est mens in animo, aliudque in alio. Sed hæc quidem fortassis hoc tempore amittenda sunt, quoniam alterius philosophiæ magis proprium esse uideatur de iis accurate disputare, ut etiam de hac ipsa ideâ. Etenim si quod unum est bonum quod communiter dicatur, aut si quod est seiunctum ipsum per se, perspicuum est id nec agi ab homine posse, nec ha-

beri. Atqui nunc tale aliquid querimus. Sed fortè eius cognitio cuiusdam uideatur conducere ad ea bona quæ possideri à nobis atque agi possunt. Nam si ipsum tanquam exemplar nobis proponemus, facilius, quæ nobis bona sunt, intelligemus: & cum intellexerimus, consequemur. Atque hæc quidem probabilitate quadam nititur oratio: sed scientiis certè repugnat. Nam cum bonum quoddam omnes sibi propositum habeant, requirantq; id ipsum semper quod deest: tamen huius cognitionem prætermittunt uniuersæ. Atqui non est consentaneum, artifices omnes tantum ignorare, nec querere adiumentum. Illud etiam queri potest, æquid textori aut fabro ad suam artem adiumentum, si ipsum bonum intelligant, afferi queat? Aut quo tandem modo peritior medicus, meliorue dux belli sit futurus is, qui hanc ipsam ideam intuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare ualitudinem, sed hominis, aut potius huius hominis. Medetur enim singulis. Atque hæc quidem hæctenus.

Commune aliquid uniuersale & unum.] Varronis est (Uniuersale) Nimum ergo superstitiosi sunt, qui hoc uocabulum refugiunt. Nam quis Varronem optimè latinè locutum negare audeat?

Διὰ τὸ μὴ περὶ πάντων ἀγαθῶν τῆς λόγου εἰρηθεῖαι.] Locus hic sua obscuritate multas variâsque interpretationes peperit, nec mihi videtur ullus interpretum satis affectus quid sibi velit Aristot. Omnes enim legunt negationem, μὴ, que delenda est: ut legatur *διὰ τὸ περὶ πάντων ἀγαθῶν*. Est autem hæc Aristot. sententia: Rationes omnes, quas attulit Aristot. ad confutandam ideam boni, ita de omnibus bono absque vlla distinctione loquuntur, quasi velint aduersarij unum genus esse omnium bonorum: cum ab iis nomen boni multiplex esse ponatur: ut unum genus sit eorum quæ per se experuntur, quæque verè ac per se bona sint: Alia autem per aliud & quadam ab ista comparatione tantum dicantur bona: quia scilicet aut efficiencia sint illorum bonorum, aut conseruantia, aut prohibentia eorum quæ illis sint contraria. Non igitur iniuria aduersus

uersus ea quæ hæcenus disputauerat Aristot. obiici poterat, illum non rectè ad sententiam aduersariorum disputare, qui ita de omni bono absque vlla distinctione disputer, quasi omne bonum vno quodam genere contineatur, sitque simplex boni vocabulum. Hanc ergo obiectionem præsentens Aristot. illi ita occurrit, vt concedat multiplex esse vocabulum boni, eaque multiplicitate distincta ostendere conatur, ne illius quidem vnius generis bonorum, quæ propter se expetuntur vnam ideam esse. Atque ita tametsi eludantur illa obiectione superiores rationes, non minus tamen his posterioribus conuincuntur aduersarij.

CAPVT VII.

Nunc autem redeamus ad id bonum quod queritur, ut quid tandem sit intelligamus. Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniam aliud est in medicina, aliud in arte imperatoria, cæterisque omnibus eodem modo. Quid est igitur quod cuique bonum propositum est, nisi id cuius causa reliqua aguntur? hoc in medicina, bona valetudo est: in arte imperatoria, victoria: in architectura, domus, aliudque in alia: in omni actione & consilio finis, quando quidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si unus aliquis est finis rerum agendarum omnium, sit in eo summum bonum, id quod sub actionem cadit: sin autem sint plures, in eis ipsis. Atque illo quidem quasi transitu eodem rediit oratio nostra, unde digressa erat: quod iam nobis apertius explicandum est. Quoniam autem plures fines sunt, aliosque propter alios expetimus, ut diuitias, ut tibias, & uno nomine instrumenta: perspicuum est, non omnes esse perfectos. Quod autem optimum est, id omne perfectum. Si ergo unum aliquid undique perfectum est, in eo positum est id quod queritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eò quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nun-

quam propter aliud expetitur, iis omnibus quæ propter se
 & propter hoc expetuntur. Id igitur omnibus numeris per-
 fectum est & absolutum, quod propter se semper, nunquam
 propter aliud expetendum est: qualis fœlicitas uidetur ma-
 xime. Nam & propter se eam semper, & nunquam pro-
 pter aliud optamus. At uerò & honorem, & uoluptatē, &
 intelligentiam, & omnem uirtutem propter se illa quidem
 optamus: (quandoquidem etsi nihil inde amplius expe-
 ctamus, tamen eorū singula optamus) sed beatitudinis etiam
 causa eadem expectimus, quòd per ea speremus nos beatam
 uitam adepturos. At fœlicitatem neque earū, neque alia-
 rum rerum omnino causa nemo expetit. Quod idem ex ea
 etiam abundantia rerum quæ se ipsa contenta est, efficitur.
 Quod enim bonum undique perfectum est, omne satis esse
 & sufficere uidetur. Satis autē esse ac suppeditare dicimus
 non ipsi soli, uitam in solitudine agenti, sed parentibus,
 liberis, coniugi, omninoque amicis & ciuibus: quando qui-
 dem sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam
 innatum quasi ciuile & populare. Sed in iis certi quidem
 termini constituendi sunt. Nam si progrediamur ad maio-
 res, si ad pastores, amicorūque amicos, nunquam finis re-
 perietur. Sed hoc rursus alio loco considerabimus. Quod
 autem seipso contentum sit, id nos statuimus eiusmodi esse,
 quod solum seiunctum, secretūque à cæteris uitam expe-
 tendam efficit, & nihil requirentem: qualem beatam uitam
 esse ducimus. Et præterea si cū cæteris bonis non coniun-
 gatur, anteponendam esse omnibus. Sin cōiungatur, perspi-
 cium est optabiliorem eā esse cū minimo bono cōiunctam,
 quàm separatim: boni enim præstantia, accessione eius quod
 additur, existit. At quò maius est quodque bonum, eò ma-
 gis est semper expetendum. Hoc igitur iam apparet, fœ-
 citatem perfectum quiddam esse, omnibusque suis parti-
 bus absol

bus absolutum, seq; ipsam esse contentam, cum rerum agendarum omnium sit extremum. Sed fortasse beatitudinem summum bonum appellari inter omnes constat: hic uero locus, ut planius doceatur quid sit, ex postulat. Id iam patebit, si quod sit hominis opus & officium intelligatur. Ut enim tibicen & statuarius, omnisque artifex, & omnino, quibuscunque est suum quoddam opus, uel actio, in opere ipso suum bonum perfectionemque artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, in eo ipso suum bonum constituetur. Ergo fabri erunt & sutoris certa aliqua opera & actiones, hominis nullum erit: sed iners & ad otium natus censebitur? An non ut oculi, manus, pedis, singularumque partium suum est munus: sic homini quoque praeter haec omnia, opus aliquod munusque tribuetur? Quodnam ergo erit illud tandem? Est enim ei cum stirpibus uita communis. At proprium hominis officium quaeritur. Vita igitur quae alendo & augendo cernitur, semouenda est. Hanc sequitur uita in censuum facultate posita. At communis est & equi, & bouis, & animantium omnium. Relinquitur ergo uita ea, quae in actione uersatur, ab ea parte animi proficiens quae rationis est particeps. Huius porro pars una est, quae rationi paret, altera in qua ipsa est ratio & cogitatio. Cum uero haec quoque duobus modis dicatur, ea constituenda, & ponenda est, quae non habitu, sed actu cernitur. Haec enim est quae uerius ac magis proprie dicitur. Quod si ita est, opus officiumque hominis sit necesse est, animi actus rationi consentaneus, aut certe a ratione non alienus. Est autem idem genere, officium artificis, & boni artificis, ut citharædi & boni citharædi: quod idem contingit in omnibus addita ad officium, uirtutis excellentia. Citharædi enim est, citharam pulsare, boni citharædi, bene pulsare. Quod cum ita sit, hominis officium & munus in

vita quadam ponemus, quæ eadem actus est animi atque
 adeo actio cum ratione coniuncta: hominis autem boni, re-
 ctè ac præclare in eo ipso se gerere. Atqui ita demum rectè
 quicquam perficitur, cum sua & propria cuiusque uirtus
 adhibetur. Quod si ita est, summum hominis bonum erit ani-
 mi actus uirtute utentis. Et si plures uirtutes sint optima
 ac perfectissima: idq; in uita undique perfecta. Vt enim
 una hirundo non facit uer, nec dies unus: sic unus dies aut
 breue tempus non efficit beatum. Atque hoc quidem pa-
 eto summum bonum circumscriptum sit. Primum enim in
 quaque re ducenda sunt prima lineamenta, tum ad rem ac-
 curatiùs, uerisq; coloribus pingendam accedendum. Vide-
 tur autem cuiusuis esse producere, ac distinctius explica-
 re ea, quorum sit prima descriptio rectè anteposita: atque
 earum rerum tempus aut inuentor aut bonus adiutor esse.
 A quo etiam artes ipsæ à tam exiguo principio profectæ
 ad tantum decus peruenerunt: potest enim quilibet id quod
 deest, addere. Atque etiam meminisse debemus eorum quæ
 supra dicta sunt, & subtilitas non eodem modo querenda
 est in omnibus: sed pro re, quæ proposita sit natura: atque
 catenus, quo ad instituta ratione quadam tractatio patia-
 tur. Nam & faber & geometra non eodem modo rectum
 angulum inuestigant: sed ille, quatenus est ad opus utilis:
 hic quoniam spectator est & æstimator ueritatis, quidnam
 sit, aut qualis, requirit. Eodemq; modo faciendum est in
 cæteris omnibus, ne in accessione operis, & in eo quod obi-
 ter attingendum sit, quàm in eo quod agitur & cuius causa
 illud ipsum attingitur, longior ponatur oratio. Neque uerò
 pariter in omnibus querenda causa est: nonnullisq; in locis
 contenti esse debemus, si rem ita esse rectè docuerimus:
 ut sit in principiis. Est autem primum & principium, rem
 ita esse. Principiorum autem alia inductione cognoscuntur,

alia

alia sensu, alia usu & consuetudine quadam, alia aliter. Eorum autem singula ita sunt tractanda, ut fert eorum natura, dandaque opera est, ut probe definiantur. Habent enim plurimum momenti ad ea quae consequuntur. Quocirca principium plus uidetur esse, quam dimidium totius: multaque adeo eorum quae in quaque scientia quaeruntur, eo cognito, fieri manifesta.

Quandoquidem sit hominis natura, &c.] verba Cicer. lib. 5. de Finib. sic interpretantis verbum illud, πολιτικόν.

CAPVT VIII.

Explicandum est igitur hoc principium non solum per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quae de eo feruntur. Nam & congruit cum uero, quae uera sunt omnia, & continuo uerum dissentit à falso. Cum ergo bona in tria genera sint diuisa, sintque alia bona externa, alia animi, & alia corporis: animi bona uerissime & maxime bona nominamus. Itaque quoniam actiones & animi actus in animo ponimus, id sane à nobis praclare dictum est, & aptè ad hanc sententiam, quae & uetus est, & philosophorum communi consensu comprobata: illud etiam rectè, quod in actionibus & operationibus quibusdam finem extremumque ponamus. Sic enim fit, ut ad bona animi, non ad externa pertineat. Cum definitione etiam nostra id congruit quod dici solet, bene agere & bene uere (Graeci dicunt εὖ ζῆν καὶ εὖ ποιεῖν) hominem beatum. Nihil enim nos aliud ferè summum bonum esse diximus, quam bonam quandam uiuendi & agendi rationem, εὐζωίαν καὶ εὐποροσίαν Graeci dicunt. Atque etiam in eo, in quo diximus esse foelicitatem, ea omnia insunt, quae de beatitudine quaeruntur. Aliis enim in uirtute esse uidetur, aliis in prudentia, quibusdam in sapientia: nonnulli eam in

his ipsis ponunt, aut in horum aliquo, adiuncta uel non se-
iuncta uoluptate: alij etiam rerum externarum adiungunt
affluentiam. Atque aliæ quidem sunt multorum ac ueterum,
aliæ perpaucorum, sed clarorum uirorum sententiæ: quorū
neutros uerisimile est omni ex parte aberrasse, sed aliqua
aut potius magna ex parte rectam uiam secutos. Et cum iis
quidem qui beatam uitam dicunt omnem uirtutem, aut ali-
quam uirtutē, consentit definitio: est enim uirtutis ea actio,
quæ est ei ipsi uirtuti consentanea. Magnopere autem re-
fert profecto, in possessione summum bonum, an in usu &
in habitu, an in actu ponatur. Fieri enim potest, ut is cui
inest habitus, nihil rei præclaræ gerat: ut qui inest in dor-
miente: aut alio modo otioso. At uerò actus nō potest: aget
enim necessario, ac potius rectè aget. Ut autem in Olympi-
cis ludis, nō formosissimus quisq; aut robustissimus corona
donatur, sed qui in certamen descendūt: (horum enim non-
nulli uincunt) sic eorum quæ in uita sunt honesta ac bona,
compotes fiunt ij, qui recta quæ sunt, faciunt. Quorum etiā
uita ipsa per se iucunda est: nam uoluptate affici in iis etiam
numeratur, quæ in animo insunt. Cuius autem rei ratione
quisque cupidus dicitur, ea delectatur, ut equo, is qui cupi-
dus equorum dicitur: spectaculo, qui spectaculorum cupidi-
tate ducitur. Eodēque modo rebus iustis letatur is qui
iusti & æqui studiosus est: & omnino rebus quæ ad uir-
tutem pertinent, is cui uirtus chara est. Ac multitudinē
quidem quæ sunt iucunda, ferè inter se pugnant, propterea
quòd non sunt natura eiusmodi. Iis autem hominibus qui
sunt studiosi honestatis, ea uoluptatem afferunt, quæ natu-
ra iucunda sunt. Quo in genere sunt, quæ uirtuti cōgruunt
actiones. Itaque & his sunt uoluptati, & propter se. Quo
circa eorum uita uoluptate non indiget, tanquam re qua-
dam aduentitia: sed in seipsa inclusam habet uoluptatem.

Nam

Nam præter ea quæ dicta sunt, non est uir bonus habendus is, qui honestis actionibus non letetur. Neque enim quisquam aut iustum dixerit eum, qui iustis actionibus non gaudet: aut liberalem eum, qui non delectatur officiis liberalitatis: itémque in cæteris omnibus. Quæ cum ita sint, confitendū est per se iucundas esse uirtutis actiones. Quinetiā & bonas & pulchras, atque adeò tria illa in summo gradu, si quidē uerè de iis uir bonus iudicat: at iudicat, ut diximus. Est igitur quiddam optimum, pulcherrimum & iucundissimum beatitudo. Neque ita distincta & separata sunt, ut in Deliano epigrammate,

Iustitia est pulcherrima res: suauissima rebus

Gaudere optatis: optima si valeas.

Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut in una earum optima foelicitatem esse diximus. Sed tamen bonis, ut diximus, externis indigere uidetur. Nemo enim potest, aut uix certè potest, res magnas & dignitatis plenas gerere, cui nullæ opes, nullæ suppetant copię. Per multa enim efficiuntur, quasi instrumentis quibusdam, uel amicorum opera, uel pecunia, uel authoritate & potentia, qua inter tuos ciues ualeas: suntq; nonnullæ res, quibus si careas, beatam uitam labefactant, ut nobilitas, ut proles bona, ut forma. Neque enim planè beatitudinis capax est is qui omnino deformis sit aut ignobilis, aut qui uitam in solitudine degat, & sine liberis, ac multò etiā minus forsan, si cui sint liberi improbi, uel amici boni è uita excesserint. Ergo, ut diximus, has prosperitates uidetur beata uita requirere. Ex quo fit, ut quidam foelicitatē idem esse quod secundam fortunam: nonnulli, uirtutem statuunt.

Συεπρίον δὲ τῶσι ἀνθρώποις. Repetendum est ex proximo τῶσι ἀρχαῖς.

B 5

EX quo existit quæstio, num doctrina, consuetudine,
 aut alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina sorte,
 aut etiam casu & fortuna eueniat. Ac si quod à diis aliud
 datum munus hominibus est, profectò consentaneū est fœli-
 citatem etiam datā esse à diis: idque tantò maximè omnium
 rerum humanarum, quantò iis omnibus longissimè præstat.
 Sed hæc sunt alterius disputationis magis propria. Hoc ue-
 rò apparet, etiam si non data sit concessu & munere deorū
 mortalium generi, sed uirtute, disciplina, aut exercitatione
 pariatur, tamen in rebus maximè diuinis esse ducendum.
 Virtutis enim præmium & finis, optimum quiddam est,
 diuinum & beatum. Erit uerò etiam hoc modo commune
 maximè, & latissimè patens bonum. Poterit enim compa-
 rari disciplina aliqua, & diligentia ab iis omnibus, quorum
 quidem à uirtute animus aliquo uitio nō retardetur. Quod
 si sic melius est beatum esse, quàm fortuitò, certè ita esse
 confitendum est. Siquidem quicquid à natura proficiscitur,
 ita secundum naturam fit, ut optimè affectum esse potest:
 itémque cum omnia quæ ab arte & omni causa efficiuntur,
 tum uel maximè quæ ab optima. Magnum autem scelus sit,
 rem omnium & maximam & præstantissimam fortune
 cōmittere. Atque etiā ex definitione perspici potest quod
 querimus. Diximus enim eam esse certi cuiusdam generis
 actionem animi ex uirtute. Reliquorum autem bonorum
 partim adesse necesse est, partim sunt adiuuantia & utilia
 quasi instrumenta. Sunt uerò & hæc cum iis consentanea,
 quæ initio diximus. Ciuilis enim scientiæ finem esse summū
 bonum posuimus. Atqui hæc summam diligentiam adhibet
 in eo, ut ciues certo quodam modo affectos, atque adeò bo-
 nos efficiat, & ad res honestas agendas idoneos. Iure igitur
 nec bouem, nec equum, nec aliud animal ullum beatum du-
 cimus.

cimus. Nullum enim eorum est huius particeps actionis: ob eamque causam ne puer quidem beatus est: quippe cum nondum per ætatem ad has vitæ actiones sit aptus. Quod si qui interdum beati dicuntur, ob spem & expectationem, quam de se concitant, dicuntur beati. Opus est enim undique, ut dixi, perfecta uirtute complectaque uita. Multæ enim in uita mutationes uariisque euentus existunt: fierique potest, ut qui uel maximè secunda fortuna usus sit, is in maximas incidat calamitates in senectute. quod de Priamo iis in libris qui de Heroibus scripti sunt, ferunt fabulæ. Qui autem adeo secunda fortuna usus sit tota uita, ad extremum autem miserè è uita migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Μακάριος ἢ ἀνθρώπος | Ne quis ea quæ de beatis dixerat Aristot. ad deos transferret, hæc uerba adiecit, eamque esse Aristot. sententiam restatur Eustratus.

CAPUT X.

Sed quæret aliquis, num uel alius quisquam quoad uiuat iudicandus sit beatus: sed Solonis sententia, expectandum extremum tempus ætatis? Ac si ita quidem illud statuendum est, quæri adhuc potest, an etiam tum, cum mortem obiit, sit beatus, an potius id omnino absurdum sit? Nobis præsertim qui fœlicitatem in quadam operatione statuimus? Quod si beatum esse negamus eum qui excesserit è uita (nec hoc sanè uult Solon, sed tum denique aliquem tuto beatum iudicari posse, cum iam à malis est miserisque liberatus) de hoc quoque nescio quid ambigi potest. Etenim mortui suis quibusdam bonis & malis carere non uidentur: siquidem in uiuos, etiam cum sensus abest, hæc ipsa cadunt: ut decore & dedecore, liberorum adeoque omnium posteriorum rebus secundis & aduersis. Verùm ista quoque dubitationem afferunt. Fieri enim potest, ut qui beatam uitam usque ad senectutem protulerit, migraueritque è uita conuenienter

uenienter uitæ antea actæ, eum multæ in posteris mutationes consequantur, quorum nonnulli boni uiri sint degantque uitam ex dignitate; alij contra. Hoc uerò perspicuum est, eos permultis modis à parentum uitæ ratione posse desciscere. Absurdum itaque sit, si is quoque commutetur, qui optat mortem, sitq; aliàs miser, aliàs beatus. Atqui uidetur etiam absurdum, res posteriorum nihil, ne ad nullum quidem tempus ad parētes pertinere. Sed redeundum est ad id quod primum fuit in quæstione positum. Eo enim cognito, fortasse hoc quoque quod modò quæreuamus, intelligetur. Si igitur supremus uitæ dies expectandus est, ut tum quisque beatus existimetur: non quòd tum beatus ipse sit, sed quòd antea fuerit, quid est quamobrem non sit absurdum, cum quisque beatus est, de eo id quod inest, non uerè dici? quòd propter uarietatem fortunæ minime placeat uiuos dicere beatos, quòdque stabile aliquid ac firmum uixque mutabile beatam uitam putemus: fortuna autem sæpe in eosdē circūuoluitur. Perspicuum est enim, si euentu fortunæ sequamur, eundem nos sæpe aliàs beatum, aliàs miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamæleonti similem, nec satis firma sede constitutum, affirmabimus. An id quidem minime rectum est, fortunam consecrari? Non enim in ea posita est bene aut malè uitæ degende ratio, sed eam certè humana, ut dixi, uita desiderat. Beatæ autem uitæ dominæ sunt uirtuti consentaneæ actiones, contrariæq; contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod modò quæsitum est: Nulla enim in re mortaliū tanta inest firmitas, tanta cōstantia, quanta in actionibus uirtutis. Nam uel scientiis ipsis & firmiores, & constantiores esse uidentur. Atque earum ut quæque præstantissima est, ita stabilis maxime, idq; accidit ob eā causam, quòd in iis maxime exercendis assidui sunt homines beati. In eo enim satis causæ esse uidetur, cur nulla obliuione obseruantur.

ruantur. Inerit ergo in beato quod quaerimus, talisque per omne tempus uitae futurus est. Semper enim uel omnium maxime, ea & geret, & cogitabit, quae uirtuti congruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maxime decorè & aptè feret: quippe qui uerè bonus sit, quadratus, sine culpa. Cūq; multos casus fortuna inuehat, iiq; magnitudine & exiguitate differant, perspicuum est, res secundas & aduersas, quae paruae interueniunt, nullum ad uitam momentum habere: quae autem & magnae & multae prosperè eueniunt, uitam efficiunt beatiorem. Nam & ornamentum afferre solent, & usus earum honestatis plenus est, atque uirtutis. Quae autem contrà accidunt, eae uitam beatam illae quidem turbant & labefactant (nam & dolores afferunt, & multas actiones impediunt) sed tamen ipsa honestas tum splendescit, apparetq; maxime, cum sedatè ac moderatè quis, & multas & magnas perfert calamitates: non quòd ille quasi stolidus illa non sentiat, sed quòd generoso, forti, magnoq; sit animo praeditus. Quòd si actiones sunt, ut dixi, uitae dominae, certè nemo qui sit beatus, fieri miser ullo pacto potest. Neq; enim unquam quae odio digna sunt, quaeq; mala, faciet. Eum enim qui uerè bonus sit, quiue uerè sapiat, putamus omnes casus fortunae aptè & decorè esse laturum, & ex iis quae sibi suppetant, semper pulcherrima quaeque facturum. Non secus quàm bonus imperator exercitu eo qui adest, semper ut usus belli ferat, commodissimè utitur: & sutor ex sibi oblatis pellibus, calceum aptissimum conficit: eodemq; modo caeteri omnes artifices. Quod si ita est, qui beatus sit, miser fieri nullo modo potest: non tamè beatus sit quidem, si in Priami calamitates incidat. Nec uariius quidè certè est & mutabilis. Neque enim ex foelicitatis possessione facile deiicietur: nec idleues calamitates, sed & multae & magnae efficiant. Et qui in has quidem in-

eiderit

ciderit calamitates, iterum beatus nō fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eueniat, eo fiet, quod longo quodam peracto temporis spacio, interim res magnas ac præclaras rursus sit consecutus. Quid igitur prohibet nos beatum dicere eum, qui uirtutis perfectæ actiones sequatur, quiq; in bonorum externorum satis magna abundantia uiuat, non aliqua parte ætatis, sed in omni uita confecta atq; absoluta? An id quoque addendum, qui ita uitam sit acturus, & mortem quæ anteactam uitam deceat, obiturus? quando quidem incertus est rerum futurarum exitus, & beatitudinem finem esse, ac quiddam omni ex parte perfectum ponimus. Quæ eum ita sint, beatos ex uiuis dicemus eos, quibus adsint, permansuraq; sint, quæ enumerata sunt omnia: idq; in hominibus intellectum uolo. Atque hæc quidem hæctenus.

CAPVT XI.

Casus autem posterorum ac amicorum omnium nihil quidem nos omnino attingere, ualde ab amici officio alienum sit, sententiisq; omniū repugnare uideatur. At cum multi casus sint, iiq; longè ac latè differant, cumq; alij magis, alij minus nos attingant, singillatim omnia persequi longum sit & infinitum: generaliter & primis uelut lineamentis fortasse sit satis. Ut igitur aduersæ res quæ ipsis nobis accidunt, aliæ momentum pondusq; habent ad uitam, aliæ leuiores censentur: sic eæ omnes quæ amicis. Sed per multum interest, uiuis an mortuis mala cōtingant, ac multo etiam magis, quam utrum res iniquæ & sceleratæ in tragediis populo exhibeantur, an gerantur. Atque hinc quidem casuum discrimen est colligendum, uel potius querendum est de mortuis, utrum alicuius boni, aut contrarij participes sint. Ex iis enim uidetur effici, etiã si quid ad eos pertineat, siue boni, siue mali, obscurū id & exiguum, aut simpliciter,

aut

aut illis certè esse : sin minus , certè non tantam vim in eo esse, ut uel beatos eos qui non erant prius , efficiat: uel iis qui antè beati erant, beatam uitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res & secundas amicorum & aduersas, ad mortuos pertinere illas quidem: sed ita, & ad eum usque modum, ut neque ex beatis non beatos faciant, neque aliud quicquam generis eiusdem.

Τὸ μὴ μὲν τῶν συμβάλλεσθαι.] Hic συμβάλλεσθαι eodem modo accipitur, quo paulò post cùm scribit, συμβάλλεσθαι μὴ ἔρ τι φαίνονται τοῖς λευμηκόσιν αἰ ἐνπραξίαι τ̄ φίλων. ubi non dubium est vertendum esse pertinere, attingere. Quo etiam modo in principio verti debet, non ita accipi, quasi significet ad beatam uitam conferre.

Προὔπαρχεν ἐν ταῖς τραγωδίαις, ἢ πράττεσθαι.] Locum hunc non videntur intellexisse alij interpretes : quia nesciunt προὔπαρχεν hoc loco significare palàm exhiberi, populo proponi, ut sit sensus tantùm, ac multò amplius interest utrum uiuis an mortuis mala accidat, quàm utrum scelus aliquod & facinus indignum re ipsa geratur, an in tragœdia populo exhibeatur, ac uelut repræsentetur.

Atque hinc quidem casuum discrimen.] Hæc uerba hanc continent sententiam. Ex differentia rerum quæ in tragœdiis exhibentur, & quæ re ipsa geruntur, colligi debet discrimen inter ea quæ uiuis & mortuis accidunt. Quantò enim magis mouemur eodem scelere cùm nobis spectantibus perpetratur, quàm si in tragœdiis ab actore aliquo representetur: tantò quæ ad uiuos pertinent plus habent momenti, quàm quæ ad mortuos.

CAPVT XII.

HIS ita expositis, iam scœlicitas in bonis si laudabilibus, an potius in iis quæ honore & ueneratione quadam sunt prosequenda, uideamus. Est enim perspicuum, eam non esse inter facultates numerandam. Igitur hoc apparet, quod laudabile sit, omne ob eam causam laudibus affici, quod certa quadam qualitate sit præditum, & ad aliud quodam modo

modo referatur. Nam & iustos & fortes, & uno nomine viros bonos, & uirtutem ipsam propter opera, actionesq; laudamus. Et robustos, & qui ad cursum ualent homines, ceterosque eiusdem generis propterea laudamus, quod natura certa quadam qualitate sunt præditi: adeoq; apti sunt ad gerendas res aliquas, quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus, quæ diis tribuuntur, perspicitur potest. Ridiculas enim eas fore constat, si ad nos referantur. Hoc uerò fit propterea, quòd laudes, ut dixi, nisi quadam cum altero collatione non intelliguntur. Quòd si laus huius generis rerum est propria, id perspicuum est, ut quicq; optimum est, ita minime laudem in ipsum cadere, sed maius aliquid & præstantius. Idq; ex eo etiam perspicitur, quod & deos beatorum foeliciumque elogio ornamus: & uiros, ut quisque ad Deum proximè accedit. Eademque est rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, ut iustitiam, sed quasi rem multò & diuiniorem & meliorem suspicit, & quadam ueneratione prosequitur. Atque etiam rectè uidetur Eudoxus patrocinium uoluptatis, ut primæ ei partes tribuerentur, suscepisse. Nam cum in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præstare, quæ essent laudabiles: in eo autem genere Deum modò ac summum bonum esse, quoniam ad ea cetera referrentur. Est enim uirtutis laus propria: quippe cum ea apti simus ad res honestas gerendas. Encomia autem propria sunt factorum tam corporis, quàm animi. Sed hæc quidem accuratiùs inuestigare eorum sit potius, qui in encomiis uersati sunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ dicta sunt, in bonis iis quæ ueneranda nobis & summo honore prosequenda sunt, perfectisq; rebus numerari beatam uitam. Quod ita esse hinc etiam apparet, quod est principium: eius enim causa omnes omnia facimus. principi-

pium

pium autem idq; omne in quo causa est cur cetera bona sint, ut res ueneranda atque diuina æstimandum est.

Est enim perspicuum eam non esse inter facultates numerandam. Vide huius loci interpretationem primo lib. magnorum moralium non longè à principio.

CAP. XIII.

Sed quoniam beatitudo est actio quædam animi uirtuti undique absolute congruens, iam uirtus ipsa consideranda cognoscendaq; est. Nam etiã ipsa fœlicitas melius fortasse hoc modo intelligetur. Atque is quidem uidetur qui ciuili scientia uerè instructus est, huic maximam dedisse operam: quoniam hoc uult, hoc spectat, & ciues bonos efficere & obediens legibus. Exemplo nobis sunt Cretensum & Lacedæmoniorum legislatores, & si qui alij in eo genere floruerunt. Quòd si hæc ciuilis scientiæ propria est consideratio, perspicuum est cum eo instituto, quod iam inde ab initio secuti sumus, hanc de uirtute congruere & consentire quæstionem. Videndum est scilicet, quæ sit hominis uirtus. Etenim de summo bono hominis, & de beata hominis uita quærebaramus. Sed uirtutem dicimus hominis, non quæ corporis est, sed quæ animi, & beatam certè uitam animi actum esse dicimus. Quæ cum ita sint, perspicuum est, ut eum oculos nosse oportet, qui eos curaturus sit, totumue corpus, qui totum sic eũ qui ciuili ratione instructus sit, ea quæ ad animum pertinent, quodam modo cognita habere oportere: ac multò etiam magis, quo præstantior ciuilis scientia & melior, quàm medicina est. Et clari profectò, nobilesq; medici multum operæ in cognitione corporis ponunt. Considerandus igitur ei animus est, qui ciuili scientia est præditus. Considerandus est autem horum causa, & quoad satis sit ad ea quæ inuestigan-

C

tur. Nam subtilior accuratiorq; eius explicatio maioris negotij sit, quàm ipsa illa res, quæ sit proposita. Sed quoniam de ipsa in iis, quas *ἔω τερεῖς* appellamus, disputationibus, satis multa dicuntur, illinc assumenda sunt quæ ad hunc locum pertinebunt: ueluti unam eius partem ex parte esse rationis, participem alteram. Vtrum autem separate ac distinctæ sint, ut partes corporis, & quicquid ex partibus cõstat: an ratione & cogitatione due res sint, quæ re ipsa separari nequeant, quemadmodum in ambitu circuli, id quod conuexum dicitur, & cõcauum: ad id quod agimus, nihil interest. Eius autem partis, quæ rationis expers est, una pars est, quæ & communis esse, & stirpibus attributa uidetur: eam dico, quæ causa est cur alamur & augeamur. Hanc enim uim animi, cùm in iis omnibus quæ aluntur, atque adeò in ipsis qui adhuc formantur foetibus licet ponere, tum uerò eandem in perfectis etiam animalibus: hanc enim aptius est, quàm aliam. Huius itaque uirtus communis est, non hominis propria: quippe cùm tum maxime cùm somnus capitur, hæc siue pars, siue uis suo officio, & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in somno minimè internoſcitur: unde etiam fertur nihil inter beatos ac miseros per dimidiatum uitæ tempus interesse. Idq; iure ac merito accidit, propterea quòd somnus, animi est requies, cessatiõne, quâ bonus est uel malus, nisi si quæ motiones tum fortè leuiter animum pertingant. eòq; meliora uisa sint bonorum, quàm quorumlibet. Sed de iis quidem satis. Et alendi certè uis prætermittenda est, quandoquidem uirtutis humanæ expers est. Alia autem est etiam uis animi rationis expers, quæ tamen rationis quodammodo est particeps. Nam & continentis impotentisq; rationem, & animi partem eam, quæ rationem habet, laudamus. Rectè enim & ad optimas quasque res inuitat,

atque

atque hortatur. Constat autem in eis aliquid aliud esse innatum præter rationem, quod repugnat obsistitq; rationi. Vt enim in corpore, si partes neruorum resolutione occupatas dextrorsum moueri uelimus, contra ad leuam peruersè feruntur: sic in animo. distrahuntur enim in contrarias partes impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod transversum agitur, uidemus, in animo non uidemus. Sed nihilominus tamen existimare debemus inesse quiddam in animo præter rationem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem, ut dixi, rationis est etiam particeps: paret enim rationi in continente, ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus omnia cum ratione congruunt. Hoc ergo apparet, uim expertem rationis esse duplicem: uis enim ea quæ uegetatrix (ut sic dicam) uocatur, nulla ex parte rationis est particeps: concupiscendi autem & omnino appetendi quodammodo ea utitur, quatenus ei obedit atque paret. Atque eam dicimus competentem rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dicimus quempiam assecutum esse rationes rerum mathematicarum. Porrò uim expertem rationis parere quodammodo rationi, & admonitiones & obiurgationes & adhortationes indicant. Quòd si confitendum est, hanc quoque uim competentem esse rationis, duplex uis erit rationis particeps: alia propriè & in seipsa: alia ueluti filius qui obedit patri. Hac autem distinctione & dissimilitudine etiam uirtus diuiditur: alias enim mentis atque rationis esse dicimus, alias morales. Rationis sunt, ut sapientia, ut sagacitas, ut prudentia: morales, ut liberalitas & temperantia. Nam cum de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum uel sagacem dicimus, sed clementem, aut

temperantem. Verum nos sapientem etiam laudamus ob
anmi habitum: habitus autem eos qui laudabiles sunt, virtu-
tes esse dicimus.

Rectè enim & ad optimas quasque res] sic vetus interpres
& Argyropilus legerunt: atque ea est germana Aristot.
sententia.

Κατὰ τὴν ἰσὶ ἀρχῆς προαίρεσις] Aptius hoc loco προαίρεσις
vertetur propositum aut institutum quàm consilium. Non
est ergo semper retinendum idem verbum latinum pro eo-
dem græco.

ARISTOTELIS

ETHICORVM

LIBER II.

CAPVT I.

ED cum duo sint virtutum genera, unum ea-
rum quas mentis rationisq; esse dicimus, alte-
rum earum quas morales: rationis quidem ma-
gna ex parte à doctrina ortum & incremen-
tum habent. itaque & experientia iudigent & tempore: ἢ
δ' ἠδυνῆν, id est moralis virtus, ἢ ἔθῶς, id est more & cōsue-
tudine comparatur. Vnde etiam nomen duxit, quod paulum
ἀπὸ τῆς ἔθῶς deflexit. Ex quo etiam perspicuum est, nullam
omnino moralium virtutum in generari nobis natura. Ni-
hil enim quod insitum est natura, aliter atque est assuescit:
ut lapis qui natura deorsum fertur, nunquam in sublime
ferri assuescat, ne si decies millies quidem eum quis sursum
ut consuesfaciat, emittat. Eodémque modo, nec ignis deor-
sum,

sum, nec aliud quicquam aliter, atque ipsius natura ferat, potest assuescere. Non igitur à natura, neque præter naturam in nobis insunt uirtutes: sed cum natura apti simus ad eas percipiendas, consuetudine perficiuntur. Iam uerò quæ nobis à natura tributa sunt, eorum primùm facultates accipimus, deinde officiis muneribusque fungimur. Quod in sensibus cernere licet. Neque enim ex eo quod crebrò aut aspeximus, aut audiuius, sensus accepimus: sed contrà eorum cum iam essemus compotes, eis usi sumus, non cum usi essemus, eos habuimus. At uerò uirtutes accipimus, ex iis quæ antecesserunt actionibus: quod in cæteris fit artibus. Quæ enim faciendâ sunt cum didicimus, ea ipsa agendo discimus. Veluti non aliter architecti existunt, quàm edificando, & citharædi fidibus canendo. Similiter tum iusti, temperantes, fortesque efficiuntur, cum ea facimus quæ iusta sunt, quæ temperata, quæ fortia. Argumento etiam huic rei est, quod fieri solet in Rebus, in quibus legislatores consuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Cumque sit hæc omnium qui leges ponunt, sententia & uoluntas: tum uerò qui id minus rectè faciunt, aberrant. quippe cum hac potissimum re præstet uitiosæ bene constituta Respub. Iam ex iisdem rebus & per easdem oritur uirtus omnis, & interitum accipit. Similis est ratio artium omnium. Nam ex eo quod utuntur fidibus, & boni & mali citharædi existunt. Eadem est ratio architectorum, reliquorumque omnium. Nam ex eo quod scitè & peritè edificat, boni architecti futuri sunt: ex eo quod inscitè, mali. Quod ni ita se haberet, nihil doctore opus esset, omnesque boni aut mali artifices nascerentur. Eadem igitur uirtutum causa & sententia est. Nam agendis iis, quæ pactis continentur iis quæ hominibus inter ipsos intercedunt, alij iusti, alij iniusti efficiuntur. Et cum in iis uersamur, quæ acerba, molestaque sunt,

assuescimusq; aut timere, aut confidere, nonnulli fortes, quidam timidi ignaviq; existunt. Eodemq; modo de cupiditatibus & iracundia iudicandum est: quoniam alij temperantes & clementes, alij intemperati & iracundi efficiuntur: hi quia sic, illi quia secus in iisdem uersentur. Atque ut uno uerbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaque efficiendæ & conformandæ sunt certo quodam genere actiones: quandoquidem earum differentias habitus consequuntur. Non igitur parui, sed magnopere, atque adeo ad summam refert, utrum sic, an secus iam inde ab adolescentia assuescamus.

ἢ ἵ ἡδύκη.] Quia Aristo. à Græci vocabuli etymologia argumentum ducit, propterea uerba Græca relinquenda fuerunt.

CAPVT II.

Quoniam igitur huic tractationi quam suscepimus non est proposita contemplatio quasi finis, ut cæteris (id enim agimus, non ut quid uirtus sit, intelligamus, sed ut boni efficiamur, quandoquidem usus eius nullus foret) necesse est quis sit actionum proprius modus, considerare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, ut habitus huius uel illius generis orientur. Ac illud quidem commune est omnium, atque id quidem hoc loco positum sit, rectæ rationi conuenienter agere oportere: de eo autem differetur posterius, & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas uirtutes. Illud autem prius constare & conuenire debet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationem, rudius informari, non subtiliter tractari oportere, ut initio diximus: quod rationes pro rei subiectæ natura exigendæ sint. Ut autem in rebus salubribus, sic in actionibus, iisq; omnibus quæ conducunt, nihil inest firmitatis, nihil stabilitatis. Cumq; eiusmodi sit, quæ de genere

nere

nere toto habetur oratio, multò etiam minus subtilis & accurata erit, quæ de rebus singulis habetur: quoniam nec sub artem, nec sub præceptionem ullam cadunt, sed ut in medicina & gubernatoris arte, sic iis omnibus qui in actione rerum uersantur, temporis occasionisq; & opportunitatis habenda ratio est. Quamquam autem id est quod nunc agimus eiusmodi, tamen danda omnino opera est, ut oratione huic incommodo opem aliquam feramus. Hoc igitur imprimis intelligendum est, iis omnibus quæ sunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum est, interitum impendere naturam (perspicuis enim & apertis testimoniis ad res obscuras illustrandas utendum est) quemadmodum licet in uiribus & uale tudine cernere. Nam & quæ supra modum, & quæ infra modum sunt exercitationes, labefactant uires: euertuntq; funditus & poculenta ac esculenta: si modum transeant, uel infra modum adhibeantur labefactant uale tudinem eodem modo: si moderata sint & modica, pariunt, augent, ac tuentur. Sic ergo & in temperantia, & in fortitudine, cæterisq; uirtutibus se res habet. Qui enim fugit, timetq; pericula omnia, quiq; nullum perfert, is timidus & ignauus euadit: & qui nullum timet omnino, sed adit omnia, is audax existit. Itemq; qui omnibus uoluptatibus perfruitur, nullaq; abstinet, intemperans: qui uerò omnes fugit, ut solent agrestes, is stupidus & ueluti sensus omnis expers iudicandus est. Tollitur enim temperantia, tollitur fortitudo ab eo quod nimium est & parum. At uerò saluæ sunt & incolumes mediocritate dominante. Verum non solum ortus incrementaq; & interitus ex iisdem & ab iisdem efficiuntur, sed in iisdem etiam actionum status constabit. Quemadmodum enim aliis in rebus quæ euidetiores sunt, id contingit, ueluti in uiribus, ut ex eo gignantur, quòd & multum cibi capiatur, & multi labores

ferantur, quæ eadem is qui ualet uiribus, efficere potest maxime: sic in uirtutibus. Nam & ex eo temperantes efficiuntur, quòd nos à uoluptatibus abstinemus: & cum ijs sumus, ab iis facillimè abstinere possumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cum & ea quæ terribilia sunt, despiceret, & eadem magno animo ac forti perferre assuescimus, tum fortes existimus: & cum tales sumus, quæ terrorem afferunt, facillimè sustinemus.

CAPVT III.

Habitus autem sua quadam uelut nota, ex uoluptate ac dolore, quæ facta & opera consequuntur, perspicci debent. Nam qui se à uoluptatibus abstinere, eoq; ipso lætatur, is temperans: qui id molestè acerbèq; fert, is intemperans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eoq; uoluptatem percipit, aut certè non fert grauius, fortis: qui ægrè fert, is habendus timidus. Virtus enim moralis in uoluptatibus ac doloribus tota uersatur. Nam & uoluptate ad ea gerenda quæ praua sunt, impellimur: & dolore à rectè factis auocamur. Itaque Platonis sententia ita educatos esse omnes oportet iam tande à iuuentute, ut quibus oportet lætentur & doleant. Recta est enim hæc educatio. Iam uerò si in actionibus & perturbationibus uersantur uirtutes: omnem autem perturbationem actionemq; omnem sequitur uoluptas aut dolor: ob eam certè causam uirtus in uoluptatibus doloribusq; uersabitur. Hoc etiam supplicia quæ ex ipsis desumuntur, indicant: medicinæ enim & curationes quædam sunt. At curationes ex contrariis rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodum supra dixi, quibus in rebus positum est, ut melior uel deterior gignatur, ad eas spectat, & in iis uim suam & naturam omnem obtinet. A uoluptatibus autem & doloribus habitus uitiosi nascuntur: propterea

propterea quòd ea quis sequatur aut caueat, in hoc uoluptatum dolorumq; genere, uel quæ sequenda sugiendaq; non sint, uel quando, uel quomodo sequenda non sint & cauenda, quæq; sunt eiusdẽ generis, quæ ratio præscribat. Itaq; uirtutes, uacuitates quasdam esse perturbationem tranquillitatesq; animi definiunt. Haud probè quidem, quòd simpliciter ita dicant, nec adiungant, quomodo decet, aut quomodo non decet, & quando, & cætera omnia quæ addi solent. Ergo hoc ponitur, uirtutem, quæ in hoc genere est, in uoluptatibus, doloribusq; ita uersari, ut optima quæque agat: uitium contrà. Quod etiam ex his quæ sequuntur manifestum fieri potest, cum tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, utile, iucundum: & tria quæ superioribus contraria sint, turpe, inutile, molestum: cum in iis omnibus uir bonus rectè se gerit, & improbus praue, tum uel maximè in uoluptatibus. Nam & communis est animantium omnium, & ea omnia consequitur quæ expetuntur. Etenim quicquid honestum, quicquid utile, id omne iucundum uidetur. Præterea quoniam unà nobiscum tam inde ab incunabulis educata est, difficile factum est hanc perturbationem euellere omnino, quæ penitus in uita implicata insidet. Atq; etiam actiones, factaq; nostra dirigimus uoluptate & dolore: alij minus, alij magis. Ob eam igitur causam necesse est in his uersari hoc nostrum institutum. Non enim in eo parua momenta sunt ad officia & actiones, si quis rectè aut improbè lætetur aut doleat. Præterea difficilius est, ut ait Heraclitus, uoluptati obstere, quàm iracundiæ. At semper ut quique habet difficultatis & negotij plurimum, ita in eo potissimum ars omnis uirtusq; uersatur. Quod enim ibi præclare fit, maiorem obtinet & splendorem & dignitatẽ. Quare ob eam etiam causam necesse est in dolore ac uoluptate uersetur omnis

quæ de moribus & quæ de civili ratione instituitur disputa-
tatio. Nam qui his rectè utetur, is uir bonus: qui peruersè,
improbis futurus est. Atq; hoc quidem iam explicatū est,
uirtutem in uoluptatibus doloribusq; uersari: & quibus
ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, ut ta-
men eodem modo non fiant: & eandem à quibus rebus nata
sit, in iis munus suum & officium exequi.

Σημείον ἢ ποιῶντα τ' ἔστιν.] In his uerbis subaudiendum est
uermum αἰ.

CAPVT IIII.

Quæret autem aliquis, quid sit cur dicamus res iustas
agendo, iustos: & temperatas, temperantes, exi-
stere oportere: præsertim cum si res agant iustas & mo-
destas, iusti iam sint ac temperantes? Vt si qui grammati-
ci musiciq; munere fungantur, ij grammatici sint & musici
necesse est. An ne in artibus quidem ita fit? Fieri enim po-
test, ut quis quid præstet eorum quæ grammatici arte con-
tinentur, & fortuitò, & alio subiiciente. Ergo tum deniq;
grammaticus erit, si quid eorum quæ grammatici propria
sunt, atq; id grammaticè faciet, hoc est, si ab ea quæ in eo
inest arte grammatica proficiatur. Iam ne artium qui-
dem ac uirtutum est eadem ratio, propterea quòd quæ ab
artibus proficiuntur, suam habent in seipsis perfectio-
nem: ideoq; satis est ea certo quodam modo effici. At uerò
quæ uirtute geruntur, non si ea quodam modo affecta sint,
continuò iustè temperateq; efficiuntur: sed si is etiam qui
faciat quodammodo sit affectus: primum, si sciens: deinde,
si consilio adhibito, atque adeò propterea ea ipsa suscepto:
tertiò, si constanti, firma & stabili uoluntate faciat. Quo-
rum præter scientiam nihil artibus tenendis percipiendisq;
requiritur. Ad uirtutes uerò, cum scientia parum aut nihil
ualet,

ualet, tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris: quæ quidem etiam consuetudine iustè moderateq; uiuendî comparantur. Ergo tum denique res iustæ ac temperatæ dicuntur, cum eiusmodi sunt, quales uiri iusti temperantesq; agerent. Iustus autem & temperans is demum est, non qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat, ut iusti & temperantes faciunt. Hoc ergo uerè dicitur iustè temperatèque agendo, iustos moderatosq; uiros effici. At qui has actiones non sequatur, is nunquam est futurus bonus. Sed plerique cum hæc non faciant, ita denique se & probos fore & uerè philosophari putant, si ad disputationes confugiant. Ii simile aliquid faciunt quod ægroti, qui medicos illi quidem libenter audiunt ac diligenter, sed nihil eorum quæ præscripta sunt, faciunt. Quemadmodum igitur illis nunquam bene habiturum est corpus qui ita curantur: sic nec iis animus, qui isto modo philosophantur.

In omnibus ferè Græcis codicibus legitur ἀπειρεσίη ἐν τῷ ὅτι
ubi legendum est ἀπειρεσίη ἐν τῷ.

CAPUT V.

His expositis deinceps uidendum est, quid sit uirtus. Quoniam igitur tria sunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus unum aliquid sit uirtus necesse est. Perturbationes autem appello, ut cupiditatem, ut iram, ut excandescentiam, timorem, confidentiam, ut inuidiam, gaudium, amicitiam, ut odium, desiderium, emulationem, misericordiam, & omnino ea omnia, quæ uel uoluptas consequitur, uel dolor. Facultates autem, quibus ad perturbationes accipiendas apti sumus, dicimus, ut per quas uel irasci possumus, uel dolere, uel misereri. Habitus uerò sunt, quibus probè uel malè affecti sumus in perturbationibus: uelut cum irascimur, si uehementius uel remissius,

remissius, malè: sin mediocriter, bene affecti sumus: itemq; in cæteris. Ac perturbationes quidem nec uirtutes sunt, nec uitia, propterea quòd ex perturbationibus, nec probi nec improbi nominamur, ex uirtutibus & uitiis nominamur: quodq; perturbationes nobis nec laudi dantur, nec uitio. Nec enim qui timet laudatur, nec qui irascitur: nec qui omnino ac simpliciter irascitur, uituperatur, sed qui certo quodammodo. At uerò propter uirtutes & uitia laudamur, aut uituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò: uirtutes, aut quædam agendi consilia sunt, aut non sine consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur: uirtutibus & uitiis non moueri, sed quodammodo affici dicimur: ob easdem autem causas nec facultates quidem sunt. Neque enim eò uel boni dicimur aut mali, quòd sit in nobis simplex & nuda agendi facultas: nec uerò laudamur aut uituperamur. Præterea facultate præditi sumus naturâ, boni uel improbi non sumus: quod supra ostēdimus. Quòd si nec perturbationes sunt uirtutes, nec facultates, relinquatur ut sint habitus. Ac uirtutis quidem quod sit genus, dictum est.

CAPVT VI.

Dicendum est autem non solum habitum esse uirtutem, sed etiam qualis habitus sit. Hoc igitur confitendum est, uirtutem omnem id, in quo ipsa sit, probè affectum reddere, officiumq; ac munus eius probè exequi. Ut uirtus oculi, & ipsum oculum integrum efficit, & munus eius perfectum: uirtute enim oculi probè cernimus. Itemq; uirtus equi, equum bonum efficit, & ad cursum aptum, & ad uehendum eum qui insideat, ad expectandosq; hostes idoneum. Quod si ita est in omnibus, certè hominis uirtus habitus erit, quo & bonus homo efficitur, & officio suo ac munere probè fungitur. Hoc quemadmodum futurum sit, etiam

etiam diximus, & nunc ita deniq; perspici poterit, si qualis eius sit natura, etiam atq; etiam considerabimus. Licet quidem in omni natura coherente & cōtinuata, quæq; scari potest & diuidi, quod maius sit, notare, & quod minus, & quod æquale est: idq; uel in re ipsa, uel habita ratione nostri. Aequale autem dicitur, id quod medium est inter exuperationem & defectiōnem. Rei autem medium appello id, quod æquè abest ab utraq; extremitate: idq; apud omnes unum idemq; est. Ad nos autem id medium est, quod nec transit modum nec deserit, quod nec unum, nec idem est apud omnes. Vt si decem multa sint, duo uerò pauca, sex pro rei medio capientur: æquè enim superant atque superantur. Hoc autem medium est proportione arithmetica. At quod nobis medium est, non ita sumitur. Non enim si cui decem minas edere nimium sit, duas parum, sex minae aliq; omnino præscribat. Est enim hoc fortasse nimium uel parum ei qui accipiet, ut Miloni parum, tyroni nimium. Eadem est & cursus ratio & luctæ. Hoc igitur modo nimium & parum qui scientia sunt præditi uitant, mediocritatem & exquirunt & persequuntur: ac mediocritatem non rei quidem, sed quæ à nobis ducitur. Quòd si omnis scientia ita deniq; præclare suum munus exequitur & absoluit, si mediocritatem intuetur, ad eamq; sua opera omnia adducit (hinc solent de operibus iis quæ perfecta sunt & absoluta prædicare, nec iis detrabi quicquam nec addi posse, quasi nimium & parum omnem præstantiam laudemq; rei labefactet, conseruetq; mediocritas) boni autem artifices hoc ipsum, ut dixi, intuentes operantur: & ut natura, sic certior accuratiōne ac præstantior est uirtus, quàm ars omnis: profectò mediocritatis ea sit indagatrix necesse est. De ea loquor quæ more perficitur, ut quæ in perturbationibus actionibusq; consistit, in quibus est &

nimium.

nimum, & parum, & mediocritas: ut & timere, & confidere, & concupiscere, & irasci, & misereri, & omnino gaudere, & dolere possumus & nimum, & parum: quorum utrumque non rectè fit. At uerò, quando, quibus de causis, & in quos decet, cuiusq; rei causa, & quomodo oportet hæc facere omnia, medium quiddam est ac optimum: quod quidem in uirtute situm est. Eodem etiam modo sunt in actionibus nimum & parum, & mediocritas. At uirtus in perturbationibus, actionibusq; uersatur: in quibus & exuperatio in peccatis censetur, & defectio uituperatur: mediocritas in laude ducitur & rectè factis, quæ duo uirtutis sunt maximè propria. Est igitur uirtus, mediocritas quædam, ut quæ medium assequi & quasi scopum propositum attingere conatur. Iam peccare licet multis modis, quoniam ut Pythagoræi conijciebant, malum infinitum incertumq; est, bonum certum atque finitum. At uerò rectè facere uno modo licet. Itaque illud facile, hoc difficile est. Nam à signo discedere facile est: at ipsum attingere, magni negotij. Ob eamq; causam nimum & parum in uitiis numerantur, mediocritas in uirtute. Etenim ait ille,

Vnica uirtuti stat uia, multa malis.

Est igitur uirtus, habitus constans agendi consilio, in mediocritate positus, ea quæ ad nos est, ratione definita, & ut prudens præscripserit. Mediocritas autem duorum uitiatorum est: quorum alterum eò quòd nimum est, alterum eò quòd parum est, cernitur. Itemq; ob id, quòd alia uitia in perturbationibus & actionibus decorum modumq; transcant, alia ab eo deficient: in quibus uirtus & inuenit & sequitur mediocritatem. Quocirca uirtus natura sua & definitione, qua quid sit explicatur, mediocritas est: rei uerò optime perfectæq; ratione, extremitas. Neq; uerò in omnem actionem & perturbationem cadit mediocritas. Sunt enim

enim

enim quedam quæ statim nomine suo uitiosa declarari uidentur, ut maleuolentia, ut impudentia, ut inuidia: & in factis, ut adulterium, furtum, cædes. Hæc enim omnia, quæq; sunt eiusdem generis, ipsa per se uitiosa dicuntur: non eorum exuperationes & defectiones. Nunquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed in iis semper offenditur: nec in his talibus illud rectè, aut non rectè uersatur, adulterando qua cum decet, uel quando, uel quemadmodum oportet: sed absolutè quiduis eorum facere uitiosum est. Perinde igitur est, ac si quis in iustitia, in ignauia, in intemperantia mediocritatem requirat & exuperationem & defectionem. Nam isto quidem modo erit exuperationis & defectionis mediocritas, & exuperationis etiam exuperatio, defectionisq; defectio. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium est nec parum, propterea quòd mediocritas quodammodo in summo sita est: sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec parum: sed ut quicq; gestum est, ita est in uitio: omnino enim nec eius quòd nimium est, & parum, modus ullus est, nec mediocritatis nimium & parum.

Est igitur uirtus habitus constans agendi consilio.] Ego εἰς τὴν ἀρετὴν ἡ ἀρετὴν ita latinè reddi: quia teste Arist. initio lib. 6. moralis, uirtus ob id ἀρετὴν dicitur, quòd agendi consilio tota ferè nititur. hæc autem differentia ab artibus & scientiis distinguitur, reliquæ differentia uirtutè à uitio distinguunt. Id parum uidentur animaduertisse alij interpretes.

CAPVT VII.

HAEC autem non solum de genere toto uirtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiam conuenit accommodare. Omnium enim disputationum, quæ de actionibus instituuntur, quæ ad genus uniuersum accommodantur, latius illæ quidem patent: quæ uerò ad partes, ad ueritatem propius

pius accedunt. In singulis enim rebus actiones uersantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum transeunt: qui timoris quidem uacuitate exuperat, uacillans nomine: (sunt autem multa uacantia nomine.) qui autem confidentia impulsus, modum egreditur, audax confidensq; nominatur. At qui nimium timet, parumq; confidit, timidus dicitur. In uoluptatibus autem & doloribus non omnibus quidem, sed ad corpus pertinentibus, iisque potissimum, quæ tactu percipiuntur, minus etiam in doloribus, modus est, temperantia: nimium, intemperantia. Qui porrò à uoluptatibus nimium abhorreant, non admodum multi reperiuntur, ut ne nomen quidem habuerint. Appellentur sanè sensus expertes & stupidi. Iam in dandis accipiendisq; pecuniis mediocritas, liberalitas dicitur: quæ modum transit, prodigalitas effusione: quæ ab eo deficit, auaritia & illiberalitas. Contrarioq; modo in iis ultra modum progrediuntur, ab eoq; deficiunt. Prodigus enim largiendo modum transit, & accipiendo abest ab eodem. At uerò auarus in accipiendo nimius est, in dando parcus. Atq; hæc quidem nunc rudi ueluti proposita imagine, ac summam exponimus, hoc ipso contenti, post differemus subtilius. Versantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum mediocritas magnificentia nominatur. Nam inter magnificum & liberalem hoc interest, quòd ille magnis, hic in paruis cernitur. Nimirum, *μεγαλοδωξία καὶ βαρυστία*, nimium luxum, profusam largitionem, & ineptam profusionem uocare possumus parum, *μικροδωξία* dicitur, sordes sordidamq; parsimoniam appellare possumus: differuntq; ab iis quæ sunt liberalitatis. Quid autem differant, posterius docebimus. Porrò in honore & infamia mediocritas, magnitudo

tudo animi appellatur: exuperantia, elatio animi & superbia: defectio, parvus pusillusq; animus & despicientia. Quam autem rationem liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, eo differentem, quod in paruis cernatur, eandem habet ad magnitudinem animi quæ in magnis honoribus uersatur, alia quæ in paruis cernitur. Licet enim, & ut decet, honorem gloriamq; expetere, & nimium & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloriæ, is ambitiosus: qui non satis, uacuis ab honoris cupiditate & gloriæ contemptor: at qui modum tenet, uacat nomine. Atque etiam affectionibus nullum nomen impositum est, nisi quòd ambitiosi affectio uocatur ambitio. Hinc extremi de uacua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, litigant & contendunt: estq; cum nos eum qui modum tenet, ambitiosum: est cum eundem, abhorrentem ab omni honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quamobrem faciamus deinceps explicabimus. Nunc quo institueram is modo, differamus de cæteris. Est igitur in ira exuperantia, defectio, & mediocritas. Cumq; eorum non ferè extant nomina, eum qui modum tenet, clementem, & mediocritatem clementiam, mansuetudinemq; nominamus. Extremorum is qui ultra modum progreditur, iracundus, & uitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus: uitium, lentitudo dicitur. Sunt etiam tres aliæ mediocritates, finitimæ omnino, sed tamen inter se differunt aliquid. Nam cum in sermonum factorumq; communiione uersentur, hoc tamen differunt, quòd una in ueritate, aliæ duæ in eorum iucunditate cernuntur. Atq; huius quidem iucunditatis pars altera iocis tribuitur, altera rebus, quæ in uitæ humanæ consuetudine interueniunt. Quamobrem de his etiam nobis dicendum est, quòd facilius in omnibus mediocritatē esse lau-

dabilem perspiciamus, & extrema nec recta, nec laudanda, quinetiam uituperanda. Et quanquam permulta sint eorum uacantia nomine, tamen danda opera est, ut ijs sicut alijs nomina imponamus, quò & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur in ueritate qui modum adhibet, uerax: & habitus ueritas dicitur. Simulatio si nimium se extollat, arrogantia: & qui eam habet, arrogans: sin sua nimium extenuet, ipsa affectio dissimulationis: & qui ea præditus, dissimulantis nomine & crimine notandus. In iucunditate porrò quæ ad iocum accommodatur, qui modum quendam adhibet, is festiuus, facetus, seu urbanus habendus est, & affectio, urbanitas & festiuitas: at quæ modum egreditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui uerò omnino à iocis abhorret, is agrestis & rusticus: affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquam iucunditatem, eam quæ in uita adhibetur, qui ita se iucundum præbet, ut ratio postulat, is facilis, comis, & affabilis: & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modum egreditur, si nulla causa ductus, nimium facilis, blandus & obsequens: sin emolumentis sui causa, assentator habendus est. At qui omnino adhorret, disceditq; à modo & ratione, seq; tristis, iniucundus & insuauis in rebus omnibus præbet, is morosus & difficilis putandus est: atq; etiam in perturbationibus, ijsq; rebus omnibus, quæ in perturbationibus uersantur, mediocritates reperiuntur. Verecundia enim non est illa quidem uirtus, attamen qui pudore afficitur, laudari solet. Nam his in rebus alius modum apponit, alius eum transit: ut pavidus, qui omni ex re pudore afficitur. Tertius, qui à modo deficit, nullaq; ex re omnino pudore afficitur, impudens: qui autem modum adhibet, is pudens & uerecundus dicitur. Indignatio uerò mediocritas est inuidentiæ & maleuolentiæ. Cernuntur autem

tem

tem in ijs aegritudinibus & uoluptatibus omnibus quæ ob eas res suscipiuntur, quæ proximis eueniunt. Nam indignabundus dolet illorum rebus secundis, qui illis indigni sunt. Inuidus hunc superans, ex omnibus aegritudine afficitur. At maleuolus tantum abest ab eo, ut aduersis rebus aliorum doleat, ut etiam capiat uoluptatem: sed de his quidem alius erit mihi ad dicendum locus. De iustitia autem quando non uno modo dicitur, postea diuisione adhibita, quemadmodum mediocritates utæque sint, differemus, itemque de uirtutibus quæ rationi attributæ sunt.

Οἱ μὲν λαβίαν λαυότεροι] In quibusdam codicibus legitur νεώτεροι, sed hæc meo iudicio uerior lectio est, quam etiam veteres interpretes secuti sunt.

Prodigalitas effusione] Sallustij est, prodigalitas: Cic. in Partitionibus effusione.

Νῦν μὲν ἔν τῷ πῶ] τύπον Cicero initio tertij lib. Tuscul. quæst. uocat adumbratam imaginem. alibi sæpe rudem imaginem appellat.

CAPUT VIII.

CUM tres sint affectiones, duæ uitiosæ, quarum una supra modum, altera infra modum, & una uirtus in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo contrariæ. Nam extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se contrariæ, & mediæ extremis. Quemadmodum enim si id, quod æquale est, cum re minore comparetur, maius est: si cum maiore, minus: sic mediij habitus, si cum eo quod parum est, cõferantur, superant: si cum eo quod nimium est, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauro conferatur, audax: si cum audaci uiro, ignauius timidusque uideatur, itemque temperans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intemperante, stupidus uidebitur. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus: cum prodigo, auarus habebitur. Ideo que repellunt à se, ac protrudunt ex-

tremi medium, uterq; ad alterũ: appellantq; fortem uirum, audax quidem ignauũ, ignauus audacem. Eademq; est ratio ceterorum. Hæc cum ita sint inter se contraria, maior quædam extremorum inter ipsos, quam cum medio repugnantia est: quando quidem longius absunt alter ab altero, quam uterque à medio, quemadmodum res magna à parua longius abest, & parua à magna, quam utraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium uidentur quadam similitudine accedere, ut audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. At ea quæ plurimum differunt, aduersa definiuntur. Ita fit, ut magis etiam inter se aduersa sint, quæ plus distant. Medio autem in nonnullis repugnat magis defectio, in quibusdam exuperatio. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non stupor & stoliditas, cum sit defectio: sed intemperantiæ, quæ exuperantiæ est, id quod ob duas causas accidit: una quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia proprius est atque similius alterũ extremum medio, idcirco non ipsum, sed contrarium eius magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis aduersantur: atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est, à nobis ducta est altera. Nã quas ad res sumus procliuiiores naturâ, eæ sunt medio magis contrariæ: ut quia propensiores sumus ad uoluptates naturâ, idcirco ad intemperantiæ sumus, quàm ad modestiam ac moderationem procliuiiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio: ob eamq; causam magis est intemperantiæ quæ exuperantiæ est contraria temperantiæ.

Quàm ad molestiam ac moderationem | Observandum est hoc loco *λεσμοσύνη* vocari, quam supra *σωφροσύνη* appellauit: ut autem latinè reddidi, perspicuum est me authore Cicerone id facere.

Satis dictum esse arbitror, uirtutem moralem esse mediocritatem, quoque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo uitia, id est nimium & parum: eamque talem esse, propterea quod sibi quasi signum proponat, illud medium, quod in perturbationibus actionibusque reperitur. Quocirca difficile est uirtute esse præditum. Nec enim quicquam difficilius, quam reperire in omni re medium. Ut circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itemque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptusque facere, idque facile: at uero irasci, & largiri pecuniã cui rectum est, & quantum, quando, qua de causa, quoque modo irascendum dandumque est, nec cuiusuis est, nec facile. Quapropter quod rectum ac perfectum est, & rarum est & laudabile: quod & ipsum honestum est. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primum ab eo debent quod magis ei contrarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat:

Tu procul à fumoque regas, vndisque carinã.
Extremorum enim alterum grauius peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, secunda, ut aiunt, nauigatione minimũ malum est eligendum. Quod fiet ea potissimum ratione, quam docebamus. Videndum est etiam diligenter, quæ ad uitia simus procliuiores. Alij enim ad alia naturã procliuēs sumus. Quod facile ex ea uoluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisque ab eo in contrariã partem debet abducere. Longè enim à delinquendo abducti, ueniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ij qui ligna contorta in rectum dirigunt. In omni autem re debemus sedulo à rebus iucundis, atque adeo à uoluptate cauere: quippe de qua non ueniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo

senes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodem nos esse debemus erga uoluptatem, ad omnemque rationem illorum uox accommodanda est: sic enim dimissa illa & abiecta minus aberrabimus. Ut ergo rem in pauca conferam, hæc si faciamus, facillimè poterimus & consequi & seruare mediocritatem. Arduum hoc profectò, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quoniam modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homines eos, qui minus succensent, quàm deceat, laudamus, clementesque appellamus: interdum iracundos, uiriles dicimus. Sed qui paulam aliquid modum uel ultra uel citra egreditur, non est in uitio: qui autem longius euagatur, is quoniam minimè latere potest, non caret reprehensione. Sed quatenus, quantumque sit egrediendum, ut in reprehensionem incurrat, non est facile oratione explicare, ut nec quicquam eorum quæ sub sensum cadunt: in rebus uerò singulis consistunt hæc omnia, & omne de his rebus sensus est iudicium. Ergo iam hoc quidem perspicuum est, medium habitum in rebus omnibus esse laudabilem: deflectendumque esse nunc ad id quod nimium est, nunc ad id quod parum. Sic enim medium, & quod rectum perfectumque sit, nos facillimè esse consecuturos.

Διόπερ ὅτι τὸ εὖ καὶ σπάνιον καὶ ἰσχυρόν] In quibusdam codicibus legitur ὅπερ ὅτι τὸ εὖ, sed hæc mihi uerior uidetur lectio.

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλεῖν] Secunda nauigatio non sic accipienda est, ut prosperam significet: sed si prima nauigatione destituimur, utendum esse secunda: Si uelis non possumus, utamur remigio.

ARIST

ARISTOTELIS

ETHICORVM

LIBER III.

CAPVT I.

ED quoniam uirtus in perturbationibus actionibusq; uersatur, ac in his rebus quæ uoluntate ac sponte nostra suscipiuntur, laudi & uitio locus relinquitur: in ijs autem quæ nobis inuitis fiunt, ueniæ, interdum etiam misericordiæ: profectò explicanda uis est ratioque earum rerum quæ sponte, & quæ nobis inuitis fiunt, ijs præsertim, qui in uirtutis cognitione uersantur: quæ explicatio conditoribus etiam legum, ad honores decernendos, constituendasq; pœnas utilis est. Sunt igitur ea præter uoluntatem, nobisq; inuitis fiunt, quæ ui fiunt, aut imprudentia. Vi autem id fit, cuius causa & principium extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti adferat is qui illud facit aut patitur: ut si quò uentus impulerit, aut homines in quorum sis potestate & dominio. At uerò quæ metu maiorum malorum, aut honesti causa fiunt (uelut si quis tyrannus qui in sua potestate habeat parentes & liberos nostros, proponat turpe aliquid faciendum, hac lege, ut si faciamus, incolumes sint ac salui: sin minus, interficiantur) utrum sponte an inuiti faciamus, magna est quaestio. Eadem est etiam ratio iacturarum, quæ fiunt, cum tempestates oriuntur, simpliciter enim uoluntate sua nemo iaciat: salutis autem suæ ac ceterorum causa, omnes qui quidem sana mente sint. Sunt igitur mixtæ huiusmodi actiones

illæ quidem, sed uoluntarijs similiore. Deliguntur enim
 tum cum geruntur. Finis autem actionis, temporis condi-
 tioni ac rationi attribuitur: & uoluntaria certè ac præter
 uoluntatem cum agitur, dicenda est actio. At sponte agit,
 quippe in quo principium positum sit cōmouendarum par-
 tium, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instru-
 menta adhibentur. Quarum autem rerum in quoque sunt
 posita principia, eas agat & non agat, in eo situm est. Sunt
 igitur hæc talia uoluntatis. Et tamen sunt fortasse simplici-
 ter ac genere ipso contra uoluntatem: quando quidem ne-
 mo quicquam eorum per se expetit. Dantur autem inter-
 dum laudi hæc ipsa, cum homines magnarum ac præstan-
 tium rerum causa turpe aliquid aut molestum perferunt: sin-
 contra faciant, uituperantur. Quæ enim ipsa foedissima
 sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè medio-
 cris causa sustinere, est in uitio. Sunt autem quædam, in
 quibus laudi locus nullus relinquitur, sed ueniæ duntaxat:
 cum ea quis facit quæ non sunt facienda, ijs impulsus malis
 quæ & humanam naturam longè multumq; superant, &
 nemo possit sustinere. Sunt autem quædam certè ita foeda
 & flagitiosa, nemo ut ad ea impelli debeat: potiùsque oppe-
 tenda mors est grauissimis toleratis cruciatibus. Etenim ri-
 dicula uidentur ea, quæ ad cædem maternam Alcmeona
 Euripidis impulerunt. Difficile autem est interdum, quid
 cui præponendum sit, quidq; pro quo perferendum, iudi-
 care. Difficilius etiam est stare in eo quod sit iudicatum.
 Ferè enim & quæ expectantur, molesta sunt: & ea ad quæ
 impellimur, turpia. Hinc laudem & reprehensionem, qui
 inducti sunt aut non inducti, consequuntur. Quæ igitur ui-
 dicenda sunt fieri? An omnino ac simpliciter talia dicenda
 sunt, cum causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuvat?
 Quæ autem per se quidem sunt contra uoluntatem sed hoc
 tempo

tempore, & horum loco expetenda, eorumq; in eo qui agit principia inclusa sunt: per se illa quidem & simpliciter præter uoluntatem sunt: hoc uero tempore, horumq; loco uoluntaria: potiusq; accedunt ad uoluntariorum naturam: quippe cum in rebus singulis, quæ hic uoluntate geruntur, actiones factaq; uersantur. Quid autem cui sit anteponendum, non est facile exponere. Multæ enim sunt rerû singularum differentie ac dissimilitudines. Quod si quis iucunda quæ sunt, uiolenta ac necessaria dixerit, quod cum extrâ sint, uim adferant & cogant: eadem ratione uiolenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciant. Et sanè qui ui coacti inuitiq; faciunt quippiam, ijs illud affert molestiam: qui uerò iucundis rebus incitati quippiam faciunt, ijs uoluptatem adfert quod agunt. Ridiculum est igitur ea accusare quæ externa sunt, non seipsum potius, qui à rebus eiusmodi facile capiatur: resq; præclaras sibi, foedas & turpes attribuere uoluptati. Hoc igitur iam quidem apparet, ui id fieri, cuius principium cum extra sit, nihil id cui uis infertur, adiuuat. Quod autem fit per imprudentiam, est omne quidem non uoluntarium: sed tum demum inuito fit, cum molestū est, & causas adfert pœnitentiæ. Nam qui per imprudentiam fecit quidlibet, nec se id egisse molestè fert, non fecit ille quidem sponte quod ignorauit, nec rursus inuitus, cum minus ægrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidem quem facti pœnitet, inuitus quem non pœnitet, quoniam alius diuersusq; ab illo est, appelletur sanè non uolens: quoniam enim ab altero differt, aptius est habere suum nomen. Aliud etiam est per imprudentiam facere, aliud imprudentem. Nō enim ebriosus & iracundus uidetur, quæ facit, per imprudentiam facere, sed per illa quæ diximus, ebrietatem & iram: nec sciens tamen agit, sed imprudens. Ac ignorant quidem improbi

omnes quæ facienda sunt, quæq; fugienda: iniusti; & omnino mali ex eo errore nascuntur. Nec si quis quod utile sit ignoret, quod aget, dicatur statim inuitus agere. Neque enim ignorantia, quæ consilio suscipitur, ut quia contra uoluntatem factum dicatur, causa est, sed improbitatis: nec rursus rerum uniuersarum ignoratio, quandoquidem ea culpatur: sed rerum singularum, in quibus, & circa quas omnis uersatur actio. In his enim locus est & uenia & misericordia: quoniam qui eorum aliquid ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est quæ quotq; sint exponere. Videndum igitur, quisnam, quiaq; agat quisq;, & qua in re uersetur actio: interdum etiam quo quasi instrumento, cuiusq; rei causa, ut salutis: & quo tandem modo, ut remissè, an uehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus: sed nec eum qui agat, ut perspicuum est: nam qui se ignorabit ipsum? Quid autè agat, aliquis ignoret, ut cum sibi aiunt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, ut Aeschylus mysteria. Aut cum uellet monstrare, emisisse telum, ut ille qui catapultam: putet etiam aliquis filium hostem esse, ut Merope: & hastam mucrone obtuso esse, quæ cuspidem habeat: & lapidem esse pumicem: & ut interficiat qui salutis causa ferit: & qui docere uelit uerberet, ut faciunt ij qui extremis manibus dimicant. Cum igitur in his omnibus ignoratio uersetur, in quibus actio: qui eorum aliquid ignorabit, fecisse uidebitur inuitus, & maxime si eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatum autem tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quãquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, inuitis nobis fieri dicatur, tamen debet esse præterea molesta actio, & pœnitentiæ plena. Quoniam igitur nobis inuitis fiat, quod ui fit, & quod imprudentia: sponte fieri dicetur, id cuius in se principium continet is, qui scit

res singulas, in quibus actio consistit. Profectò enim non rectè dicuntur ab inuitis fieri ea quæ uel ira fiunt, uel cupiditate. Primum enim nullũ aliud animal, neq; puer, sponte faciet. Deinde quæro, utrum nihil eorũ omnino quæ ira uel cupiditate impulsĩ facimus, sponte ac uoluntate nostra facimus? an uerò honesta quæ sunt, uoluntate: quæ turpia, inuiti? an non id ridiculum sit, cum præsertim una sit eorũ causa? Absurdũ uerò sit fieri ab inuitis dicere ea, quæ appetere decet. Atqui decet, & irasci quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, ut bonæ ualitudinis atque disciplina. Satis etiam constat, ea molestiã afferre omnia, quæ inuiti facimus: quæ uerò cupiditate ducti agimus, oblectationem habent. Iam uerò in quo tandem erit discrimen, ut non eadem ratione dicantur præter uoluntatem ea in quibus ratione & animi iudicio, quàm ea in quibus per iram peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minus uidentur esse hominis propriæ, quæ sine ratione sunt, perturbationes: suntq; actiones hominis quæ uel ab ira, uel à cupiditate proficiscuntur. Atqui illas absurdum est in ijs quæ nobis inuitis fiunt, ponere.

Τὸ ἐκείνου καὶ ἀκείνου] Ego τὰ ἐκείνα interdum uoluntaria, interdum sponte suscepta appello, quia utroque modo uideo latinis authores, imprimisq; Ciceronem, loqui, τὰ ἀκείνα uerò sæpius ea quæ nobis inuitis fiunt uerbo, nonnunquam tamen præter uoluntatem aut contra uoluntatem facta appello. At non uoluntaria pro illo ἀκείνα non probo: sed pro illo ἐκείνα.

Quod si quis iucunda quæ sunt, uolenta ac necessaria dixerit] Ego codicem Argyropili optimum iudicauĩ. In quo, ut ex eius interpretatione apparet, neque καλὰ neque λύπηνα legitur, sed tantũ νόνα. ut sit εἰ δέ τις τὰ νόνα φαίνα βίαια εἶναι. Hæc uerò aduersus Platonem scribi uidentur, qui nono de Leg. malos homines fieri inuitos, uideatur asserere. Illud etiam admonendum est in græcis exemplaribus

plaribus legi statim post hæc verba ἀνάγκη γῶ, ubi legendum est ἀνάγκη.

Iam verò in quo tandem erit discrimen Totus hic locus alioqui valdè obscurus à me apertè explicatus est. Alij interpretes quàm rectè, doctorum esto iudicium.

CAPUT II.

EXpositis ijs quæ & sponte, & inuiti homines faciunt, sequitur ut de ἀποσπέρσει, id est consilio agendi, & facta animi iudicio agendi susceptione dicendum esse uideatur. Nam & uirtuti coniuncta est maximè, & mores quales sint magis, quàm ipsæ actiones, ipsa iudicare uideatur. Consilium igitur est illud quidem uoluntarium, sed tamen non idem quod uoluntarium, idq; adeò quod sponte fit, patet latius. Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & beluæ participes consilij non sunt. Nec mihi quidem rectè uidentur dicere ij, qui agendi consilium uel cupiditatem aiunt esse, uel iram, uel uoluntatem, uel quãdam opinionem. Non enim cõmune eorum etiam est agendi consilium, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira sunt, & impotètes cupiditate, non agendi consilio ducuntur ad agendum: contraq; continentur consilio, non cupiditate ac libidine. Præterea consilio aduersatur cupiditas, cupiditati cupiditas nõ repugnat. Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum dolore coniuncta: consiliũ nec rei iucundæ est, nec cum molestia. Multò etiam minus idem est quod ira, quoniam minime uidentur quæ per iram fiunt, consultò fieri. Nec uoluntas quidem, etiam si ad eam proximè accedere uideatur. Consilium enim & propositum non est eorum quæ fieri nequeunt: & si quis ea se sibi proponere ad agendum & consilio suscipere atque instituere dicat, insanus esse uideatur. At uoluntas eorum etiam est, quæ fieri non possunt, ut immortalitatis. Et uoluntas in ijs etiam cernitur, quæ non statuat agere qui illa uult: ut aliquis uult histrionem quen-

dam

dam athletamq; uincere. At nemo hæc talia sibi proponere, eaq; se animi iudicio suscipere dicitur, sed ea omnia, quæ à se putat posse administrari, quæq; ipse agenda suscipit. Iam uerò finem potius spectat uoluntas: consilium & prima susceptio ea quæ ad finem pertinent. Vt ualere uolumus, & consilio adhibito suscipimus ea quibus ualetudinem adipiscamur. Et beati esse omnes uolumus, idq; ita dicimus: at si illud nos consilio suscipere & statuere, si hoc nobis consilium esse dicamus, ineptè loquamur. Omnino enim in rebus iis uersatur agendi consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio igitur esse possit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quam iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea falso ac uero diuiditur opinio, non malo & bono: in quibus agendi consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id fortè quisquã asserit. Nec uerò idem est quod quædam opinio. Ex bonorum enim uel malorum proposito ac susceptione tales, hoc est boni, uel mali dicimur, ex opinione non dicimur. Et consilium capimus uel assequendi quippiam uel declinandi, & si qua sunt eius generis. At quid quicq; sit, quamq; ad rem conducat, opinamur: assequendum autem aliquid, aut uitandum, non admodum opinamur. Præterea consilium laudatur, quòd sit eius quod potius agere oporteat, uel quòd rectè statutum sit: at opinio, quòd sit uerè iudicatum. Atq; ea deligimus ac suscipimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem uidentur suscipere & opinari quæ sunt optima: sed nonnulli sunt qui optimè sentiant: per malitiam tamen & improbitatem, quæ mala sunt, sequuntur. Nec uerò, quòd antecedit opinio agendi consilium, aut consequatur, quicquam interest: non enim id agimus, sed utrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est agendi
consilium,

consilium, quandoquidem in nullo est superiorum? ac illud quidem apparet ex genere uoluntariorum esse, nec tamen quicquid uoluntarium est, id omne etiam deligendum & consilio suscipiendum, sed cum antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mentis iudicio coniunctum omne agendi consilium est, id quod etiam nomen significat *ὑποαίρεσις*, quasi *ὑπὸ ἑτέρων αἰρετός*.

Cupiditas etiam rei iucunda est, & omnis cum dolore cōiuncta] Petri Victorij restitutionem huius loci, & probaui, & securus sum.

Et si quis ea se sibi proponere ad agendum, &c.] Verbum *ὑποαίρεσις*, multis modis à me Latinè redditur, interdum animum inducere, interdum statuere, interdum consilium capere, interdum illis verbis quibus hoc loco. Idque eo libentiùs facio, quòd non videtur aptè vnum latinum pro vno græco semper retineri posse.

CAPVT III.

Sed illud hoc loco quærendum est, utrum in deliberationem cadant omnia: an de quibusdam nulla sit deliberatio. Cui quæstioni sanè respondiendum est, cadere in deliberationem, non ea de quibus stultus aliquis uel insanus deliberet, sed de quibus solent ij qui sana mente sint. Sed de rebus æternis nemo consultat, ut de mundo, & de eo, quòd diameter cum latere non est comparabilis: nec de ijs quidem, quæ sunt ipsa quidem in motu, sed semper eodem modo eueniunt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cuiusmodi sunt solis conuersiones & ortus. Eodem modo de ijs iudicandum est, quæ aliàs aliter eueniunt, in quo sunt genere siccitates & imbres. Nec uerò ea in deliberationem cadunt, quæ casibus fortunæ subiecta sunt, qualis est thesauri inuentio. At ne res quidem omnes, quæ naturam attingunt humanam cadunt in deliberationem. Neque enim quemadmodum optimè Rempub. Scythæ administrare possint,

possint, Lacedæmonij deliberant: nihil enim eorum per nos fieri potest. At de ijs deliberamus, quæ ut gerantur, sunt in nostra potestate, quoniam illa sola reliqua sunt. Nam præter istas causas, naturam, necessitatem, fortunam, nulla est alia causa præter mentem & alios affectus, quibus ad agendum homines impelluntur. Singuli autem homines de his deliberant, quæ ipsi efficere possint. Nec uerò de scientijs ijs quæ certæ subtilesq; sunt, & seipsæ contentæ, deliberatio est, ut de literis quonam modo scribendæ sint, non est contentio. Sed quæ à nobis effici possunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem: ut ea quæ medicina, quærendæ pecuniæ facultas, & gubernatoris ars tractant potius, quam quæ gymnastice, quo minus certæ & exquisitæ sunt. Similis est ratio cæterarum. Sæpius etiam in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quam quæ à scientijs proficiuntur: propterea quòd magis ea ueniunt nobis in dubium. Consilij autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur, quæ plerumq; eueniunt, cum incertum sit, quam in partem inclinare ac euenire debeant: partim in iis quæ utrinq; incertæ sunt. Ad res autem magnas eligendas, alios homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minus ad statuendum simus idonei. Deliberamus autem, nõ de finibus, sed de ijs quæ ad fines pertinent. Neque enim aut medicus an sanabit, cõsultat: aut orator, an persuadebit: uel ciuilibus officij peritus, an legibus bene institutam ciuitatem faciet: uel alij artifices de fine deliberant: sed omnes proposito sibi fine aliquo, quemadmodum, & quibus rebus eum assequantur, inquirunt. Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse constet, tum quæ facillimè & optimè possit, inuestigant. Si una uia perfici queat, quemadmodum per hanc assequantur, considerant: ad illamq; rursus, per quam perueniunt, idq; eo usq;

usq; persequuntur, dum ad primam causam uentum sit, quæ
 in inueniendo postrema est. Nam qui deliberat de re ali-
 qua, is inquirere ac retexere eodem modo solet, quo Geo-
 metrae in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem
 apparet, non omnem inquisitionem esse deliberationem, cu-
 iusmodi sunt mathematicorū inquisitiones: deliberationem
 uerò omnem esse peruestigationē & inquisitionem. Etiam
 illud apparet, quod in analysi postremum est, id primū esse
 in rei ortu. Quod si tale aliquid inciderit, quod fieri ne-
 queat, ueluti si pecunijs sit opus, nec possint alicunde sup-
 petere, tum rem aggredi desinunt: sin autem fieri posse con-
 stiterit, tum omnes neruos intendunt, ut efficiant. Atqui ea
 fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nā quæ amicorum
 opera fiunt, per nos fiunt quodammodo: quia principium
 in nobis situm est. Quæeruntur autē aliàs instrumenta, aliàs
 usus eorum, itemq; in reliquis: interdum qua tandem re,
 aut quibus, aliquando qua ratione res effici queat. Atque
 homo uidetur, quemadmodum dixi, principium esse actio-
 num: deliberatio autem in ijs uersari, quæ ab eo agi pos-
 sunt. At actiones aliorum causa sunt, aliòq; referuntur. Nun-
 quam igitur cadet in deliberationem finis, sed ea duntaxat
 quæ ad fines pertinent, atq; conducunt: nec res singulæ qui-
 dem, ut sitne hoc panis, & utrum: ut oportet, pistus aut fa-
 ctus sit, necne: quoniam hæc cadunt sub sensum omnia: de
 quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perducī
 non posset. Quod autem in deliberationem cadit, & quod
 consilio suscipitur, eadem sunt: nisi quòd iam statutū ac de-
 finitum est, id quod cōsilio suscipitur. Quod enim consul-
 tando statutum iudicatumq; est, id demum consilio suscipi
 dicitur. Tum enim quisque desinit, quemadmodum quicque
 gerat exquirere, cum principium ad se retulerit, atque adeò
 ad eam sui partem, quæ tenet principatum: hæc enim pars
 est

est, quæ consilium capit. Quod ex ueteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspicui. Quæ enim reges statuissent, populo renuntiabant. Quoniã autem id *ὑποαίρετον*, id est consilio susceptum est, quod per deliberationem expetendum esse constitutum est in iis quæ in nostra sunt potestate, profectò *ὑποαίρεσις* id est, agendi consilium sit necesse est, appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cum antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem, quæ antecessit adhibito, tum sequi consilium cupimus: atque agendi quidem consilium quid sit, quibusq; in rebus uersetur, & quod eorum sit, quæ ad fines spectant, expressa uelut primis lineis forma dictum est.

Καὶ ἄν τὸ δὲ ὑποαίρεσις.] Totum hunc locum ex mea interpretatione facile est intelligere, qui alioqui ob *ὑποαίρεσις* valde obscurus est.

CAPUT III.

Voluntatem autem finis ipsius esse diximus: sed aliis eius esse quod uerè bonum sit: aliis eius quod bonum uideatur. Atqui consequens est, ut qui quod sub uoluntatem cadit, uerè bonum esse dicant, etiam fateantur non cadere sub uoluntatem id, quod is uelit, qui minus recte eligit. Si enim uoluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem a iure quod sub uoluntatem cadit, esse id quod bonum uideatur, eos necesse est fateri nihil esse uoluntati subiectum naturam, sed id demum quod cuique uisum sit. Atqui aliud alij, & si ita res ferat, etiam contraria uidentur. Quæ si minus probantur, hoc certè confitendum est, simpliciter ac reuera id quod bonum sit, sub uoluntatem cadere: quod uerò ad hos uel illos attinet, quod cuique uideatur. Ac uix quidem bono id bonum, quod uerè bonum est: improbo quod occurrit, uidetur. Ut corporibus probe affectis, salubria sunt ea quæ reuera sunt eiusmodi.

ἰδὸν μὲν αὐτὸν ὡς ἔστιν ἀδικούντων ἄλλοις ἢ ἑαυτοῖς. E. m. l. l. o. g.

di: quæ autem in morbis sunt, alia: itemq; & amara, & dulcia & calida, & graua, & cætera omnia. Nam & uerè de omnibus uir bonus iudicat, & rectè quid in re quaque ueri sit perspicit. Propria est enim sua cuiusq; habitus & honestas, & uoluptas, excellitq; uir bonus plurimum in perspicendo, quid in quaque re ueri sit, quasi rerũ omnium mēsuræ & norma. At uerò multitudo à uoluptate decipitur. Nam cum bona non sit, tamen esse uidetur. Itaque plerique uoluptatem sequuntur, ut bonum: dolorem fugiunt, ut malum.

CAPUT V.

Quoniam autem quod sub uoluntatem cadit, finis est: quæ uerò in deliberationem cadunt, & quæ consilio adhibito suscipiuntur, ea in ijs cernuntur, quæ ad finem ferunt: efficitur, ut actiones quæ in illis uersantur, omnes consilio suscipiãtur, omnesq; sint uoluntariæ. At qui in illis ipsis uersantur uirtutis actiones. Virtus igitur ipsa, itemq; uitiũ in nostra sunt potestate. Quas enim res in nobis situm est ut agamus, eas etiam in nobis situm est, ut ne agamus: quasq; res in nobis situm est, ut non agamus, easdem ut agamus, in nostra est potestate. Ita si in nobis est agere quippiam, cum id honestum sit: & non agere erit in nobis, cum id turpe sit. Et si in nobis situm est, non agere quippiam cum id non agere sit honestum, erit quoque in nobis situm id agere, cum turpe sit. Quod si in nobis situm est, ut honesta quæ sunt, & turpia faciamus, eodemq; modo ut ne agamus: hoc autem est bonos & malos esse: certè probi, improbiue simus, est in nobis. At uerò dicere Sponte improbus, aut fœlix inuitus nemo fit: illud, falsum: hoc uerũ uidetur. Nam & nemo est beatus inuitus, & improbitas spōtanea est. Alioqui ea quæ à nobis nunc dicta sunt, in controuersiam uocare oportebit: negãdusq; homo erit author esse & procreator actionũ, quasi liberorũ. Quæ si perspicua sunt, neq; ea possumus ad alia referre principia, nisi ad ea quæ in nobis

sita sunt: hoc certè confitendū est: quarum rerū in nobis sita sunt principia, eas in nostra esse potestate, nostræq; esse uolūtatis. Testes huius rei sunt, & priuatim singuli, & publicè legislatores, qui sumunt supplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec ui, nec per ignorationem, cuius ipsi sibi auctores non sint: honores autē decernunt iis qui præclara facinora faciunt, ut illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo quenquā ad ea gerenda hortatur, quæ nec sunt in nostra potestate, nec sunt nostræ uolūtatis: ut nihil attinet inducere aliquē, ut ne caleat, uel doleat, uel esuriat, aut aliud quiduis eiusdem generis patiatur, quia nihilominus ea perferet. Etenim ignorationis causa in eo uindicatur, qui sua culpa nescierit: ut in uiolentos duplex pœna cōstituta est: propterea quòd principium in eis situm sit. Est enim in eis situm, ut ne uino obruantur: quod quidem causa est ignorationis. Quinetiam eos puniunt qui aliquid ignorant eorū quæ legibus continentur, quæ ipsa & cognosci debent, nec sunt difficilia: itemq; in cæteris, si qui negligentia impediti aliquid uidentur ignorare, quod in eis sitū erat, ut ne ignorarēt: quando quidem in eorū erat potestate, ut darent operam. Sed aliqui fortè iam tales sunt, ut nullā dent in eo operam: uerum ipsi sibi auctores sunt, ut tales fierent, dum mollius uiuunt, & dissolutius: itemq; ut iniusti & intemperantes essent: illi, dum fraude & dolo agunt: hi, dum degunt uitam in comotationibus, aliisq; generis eiusdem. Nam quæ in quaq; re opera ponitur, tales homines efficit. Quòd ex iis facile perspici potest, qui ad quoduis certamen, uel officium & actionem se comparant: semper enim & absq; intermissione id agunt. Hoc ergo ignorare, ex collocata in re quaq; opera, gigni habitus, hominis est ab omni sensu procul abhorrentis. Hoc etiam alienum absurdumq; sit, cum qui iniuste agere soleat, nolle iniustum effici, & qui intem-

peratè uiuat, intemperantem. Atqui si quis non imprudens gerit ea, ex quibus iniustus necessario fiet, profectò sponte sua efficitur iniustus. Nec tamen si uelit quidem, cohibere se possit, ut iniustus esse desinat, fiatq; iustus: quoniam ne egrotus quidem bene ualere potest cum uelit, etiam si ita acciderit, ut sponte ac uoluntate sua egrotaret: quia & intemperanter uiueret, nec medicis crederet. Ac tum illi quidem licebat morbum declinare: at posteaquam se precipitauerit, & proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere iactum, quanquam esset antea in eius potestate ne iacularetur, cum in ipso situm esset principium: sic iniustis ac intemperantibus initio ab his uitiis declinare licuit: ideoq; tales sua sponte existunt. at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam non licet. Nec uerò animi solum, sed in nonnullis corporis etiam uitia sunt uoluntaria: quæ etiam in reprehensionem incurrunt. Nam quæ à natura tributæ sunt deformitates, eas nemo uituperat: at quæ nimio otio & negligentia suscipiuntur, omnes dantur uitio. Eadem est infirmitatis ratio, & deliberationis membrorum. Nemo enim cæcitatem ei qui à natura priuatus est oculis, aut morbo, aut uulnere, ut probrum obiicit, sed misericordia potius cõmouetur: cui autem ex uinolentia aut alia intemperantia hoc euenerit, is culpatur ab omnibus. Quæ ergo uitia corporis in nostra sunt potestate, culpantur: quæ non sunt, non item. Quod si ita est, in cæteris etiam omnibus quæ crimini dantur uitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quòd si quis dixerit, omnes expetere ea, quæ bona esse uideantur: sed illam uisionem non in eorum esse potestate: sed qualis quisq; sit, ei talem finem uideri: huic respõdeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quodammodo, profectò & uisionis hoc est, cur ei sic uideatur eundem sibi causam esse. Sin nemo

sibi

sibi causa est, prava quæ sunt & flagitiosa agendi, sed ignarus finis ea agit, existimans ita se summum bonum assecuturum: finisq; appetitio non est illa quidem plane nostri consilij, sed ita facti omnes institutiq; esse debent à natura, ut quasi aspectum quendam habeant, quo uerè iudicabunt, atque id quod uerè bonum est, sequentur. Atque is demum bene natus & bene animo constitutus, cui hoc præclarum munus à natura est datum (est enim hoc & maximum & præstantissimum, quodq; nemo nec accipere ab alio possit, nec discere: sed qualecunque à natura cuique tribuitur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quædam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta ueraq; sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, uera sunt, cur uirtus potius, quam uitium uoluntatis erit? cum præsertim utrisque & bonis & malis finis eodem modo, uel natura, uel quomodocunque uideatur atque obijciatur: cætera uerò eò omnia referant, itaq; agant quomodocunq;. Siue igitur finis non naturâ qualiscunque cuique uidetur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est, ob eamq; causam uirtus uoluntaria, quod uir bonus uoluntate ac sponte reliqua gerat: profectò uitium nihilominus futurum est uoluntarium. Improbis enim eadem ratione inest, & in actionibus & in fine, facultas per seipsum, & authore se agendi. Quòd si ex eo uirtutes uoluntatis sunt, ut dicitur, quòd causas adiuuamus habituum, quodq; quales sumus, talem etiam finem ponimus: profectò uitia quoque nostra uoluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac ea quidem quæ communia erant uirtutum omnium, explicauimus. Nã & quod earum esset genus, adumbrauimus, nempe mediocritates eas esse & habitus: tum à quibus gignantur, easdemq; eorū à quibus nascantur esse effectrices, idq; per se: eas etiam in nostra esse potestate tradidimus, iudicioq; nostro ac uo-

luntate suscipi, atque ita, ut recta ratio præscripserit. Nec uerò sunt actiones uoluntariæ & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis sitæ sunt actiones, si modò rerum singularum sit in nobis cognitio: habituum uerò solum ab initio. Rerum uerò singularum minus est nota accessio, ut in ægrotationibus contingit. Sed quoniam sic secusue iis utamur, in nobis erat, iccirco dicuntur esse uoluntatis. De singulis autem nunc uelut ab initio quæ sint, quibusue in rebus, & quemadmodum uersentur, differemus. Nam una eademq; opera, quot sint, facile intelligetur.

Virtus igitur ipsa.] ἐφ' ἑμῶν δὲ καὶ ἡ ἀρετή. Sic legendum est, non ut alij legunt δὲ, ut sit conclusio ex superioribus ducta.

Sponte improbus aut fœlix] Ex Iambico senario Græco nos fecimus latinum senarium.

Εὐφροία] Ea est quæ latinè appellatur bona indoles, quemadmodum reddimus, ut εὐφροῆς sit is qui bona est indole.

ἀλλά τι καὶ παρ' αὐτὸ ὄσιν.] Cum Argyropilo legendum est παρ' αὐτῶ.

CAPVT VI.

AC primum de fortitudine, quam modum confidentiæ ac formidini adhibere, antea diximus: planum enim id factum est. Timemus autem ea scilicet omnia quæ pertimescenda ac formidanda sunt: quæ eadem (ut semel dicam) mala sunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala sunt, ut dedecus, ut paupertatem, ut morbum, amicorum penuriam, mortem: sed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quedam pertimescenda, idq; præclarum est, quæ eadem turpe sit non timere, ut dedecus. Nam qui id metuet, is probus & pudens: qui non extimescat, impudens iudicandus est. Quamquam is à nonnullis fortis nominatur per metaphoram, quoniam

quoniam simile quiddam cum forti habeat: est enim etiam fortis interritus quidam. Nec fortasse paupertas est pertimescenda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla sit culpa nostra, & quæ præstare non possimus. Nec si quis in his se interritum præstiterit: is continuò fortis habendus est. Quamquam eum etiam similitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim qui in periculis bellicis ignavi sunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciendam paratissimi. Nec si quis contumeliã liberis & uxori timeat, uel inuidiam, aut si quid est eiusdem generis, ignauus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animo tum, cum flagris cæsum iri se uideat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis? neque enim uiro forti quisquam maiore æquiorèq; animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: ut quæ omnium rerum sit extremum, & ultrà iam nullo in malo aut bono uideantur esse mortui. Nec uerò in omni genere mortis uir fortis cernitur, ut si cui in mari sit mors oppetenda, uel morbo. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello euenit: quippe quæ in maximo pulcherrimoq; periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in respublicis & apud reges decerni solent. Quocirca propriè ac uerè fortis uidetur is, qui morte honesta proposita, ijsq; omnibus quæ mortem adferunt, cum appropinquat, & proximè impendent, metu uacat: cuiusmodi sunt maximè quæ in bello uersantur. At tamen & in mari, & in morbis uir fortis uacuis est ille quidem à metu, sed non more nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos bona spe sustineri, confidentique animo esse docuit usus & experientia. Sunt etiam forti magnòque animo, cum aut uiribus locus est, aut pulchrum exire

de uita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

CAPVT VII.

Nec uerò eadem sunt formidolosa omnibus, estq; aliquid quod supra hominis uires esse dicitur, quod omnes profectò qui sana sint mente, pertimescent. Quæ autem humanas uires non excedunt, ea magnitudine differunt: aliaq; grauiora sunt, alia leuiora: similiterq; ea omnia quæ præbent animis nostris fiducia. Vir autem fortis terrore uacat, quantum hominis natura patitur: illa igitur ut decet, pertimescet: utq; ratio postulabit, perferet: idq; honestatis causa, quoniam is est uirtuti propositus finis. Fieri autem potest, ut hæc quis & nimium & parum metuat: præterea ut quæ non sunt pertimescenda, perinde quasi talia sint reformidet. Hinc peccata nascuntur: aliud, quòd timeatur id quòd timendum non est: aliud, quòd non timeatur quemadmodum timendum est: aliud, quòd non metuatur aliquid tum, cum metui debet: & si qua sunt generis eiusdem. Eademq; est ratio in iis omnibus quæ animum nobis fiduciamq; præbent. Qui ergo quæ, cuiusq; rei causa, & quemadmodum decet, perfert, extimescitq; omnia, quiq; eodem modo est in confidendo affectus, is fortis habendus est: pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & ut ratio præcipit, uir fortis & patitur & agit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id, quod cum ipso animi habitu coniunctum est. At forti uiro fortitudo honesta uidetur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi: Etenim fine res quæque definitur. Honestatis uerò causa magno fortiq; animo uir fert, facitq; ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis uerò qui modum transeunt, qui uacuitate quadam metus exuperat, uacat nomine. Esse autem multos qui nomine uacarent, supra diximus. Quod si nomen fingere placet, appelletur sanè

sanè insanus uel stolidus, si modò nihil metuat, neque motū terræ: neque maris tēpestates, quales aiunt esse Celtas. Qui autem nimis confidit iis in rebus, quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Qui etiam arrogās uidetur esse, sibiq; fortitudinem uendicare. Itaque quo ille animo in rebus formidolosis est, eodem hic cupit uideri: quocirca quibuscunque rebus potest, eum imitatur. Ita fit, ut plerique eorū ita audaces sint, ut etiam ignaui simul sint, ἄραουδ' εἰλες uno uerbo Græci uocant. Cū enim in his audaciam præ se ferant, tamen nunquam res formidolosas subeunt. At qui metuendo modum egreditur, is ignauius timidusq; appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, & ut nō oportet, metuit: quæq; sunt eiusdem generis omnia, eum consequuntur. Deficit etiā in confidendo: sed tamen modum transire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt, potius uidetur. Desperabundus ergo est timidus omnis, quoniā omnia pertimescit, at fortis contra: confidere enim eius est qui spe sustentatur. Ac in iis quidem rebus omnibus timidus, audax & fortis, illi quidem uersantur, sed non eodem modo affecti sunt: illi enim modum transeunt, & ab eo deficiūt: at hic modum in iis tenet, atque in iis ita se gerit, ut oportet. Atque audaces quidem præcipites ac temerarij sunt, & antè cupiunt adire pericula, quàm instant: cū adsunt, ea defugiūt. At fortes in ipsis rebus acres sunt & uehementes, antè uerò quieti ac remissi. Quapropter, ut dixi, fortitudo mediocritas est earum rerum quæ hominibus uel fiduciam præbent, uel terrorem afferunt, quibus in rebus ostendimus: quæ eadem sequitur ac tolerat, quia honestum est ea & sequi & perpeti: aut certè quia turpe est contrarium. Mortem autem sibi ipsi consciscere, fugientem uel paupertatem, uel amorem, uel molestiam, fortis uiri non est, sed potius timidi. Nam quæ laborem sollicitudinemq; desiderant, ea fugere

mollis animi est atque effœminati. Neque uerò mori sustinent, quòd id sit honestum, sed quo malum fugiant. Ac fortitudo quidem tale quippiam est.

Γίνεσθαι ἢ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν ὅτι ἔδει.] Ita legitur in multis codicibus: sed mendosè. Legendum enim est ὅτι ἔδει.

CAPVT VIII.

EIUS autem alia quinque genera traduntur. Primum genus est eius quæ civilis dicitur, cùm ad illam proximè accedere uideatur. Excitantur enim ad subeunda pericula ciues & pœnis, & probris, & honoribus, qui decreti sunt legibus: ob eamq; causam apud eos fortissimi existunt maximè, apud quos ignaui sunt inglorij, fortes honorati: quales Homerus facit Diomedem & Hectorem, Polydamas fœdum mihi primus crimen inuret.

Et Diomedes,

Nanque feret Troas inter fortissimus Hector,
Me fugiens naues Titydes fugit ad altas.

Hæc autem simillima uidetur ei, de qua supra disserui, quòd à uirtute nascitur, nempe à pudore & ab honestæ rei cupiditate, nempe honoris: & à probi, quod est turpe, fuga. Eorum autem in numerum adscribere licet eos, qui idem hoc præstant coacti ab ijs, quorum sunt in imperio & potestate. Sed sunt hi, quàm illi, deteriores, quòd non pudore, sed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, sed molestiæ. Cogunt enim ij, penes quos est dominandi potestas, ut Hector,

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,
Mox canibus, nec id effugiet, prædã dabit artus.

Et qui ordines ducunt, si pedem illi referant, uerberant. Idem faciunt ij qui ante fossas & alia eiusdem generis, suos ad pugnam instruunt: cogunt enim hi omnes. At qui decet, quia honestum est, fortem esse, non ui aut necessitate. Atque
etiam

etiam omnis in quaque re experientia, nomen fortitudinis uidetur obtinere. Itaque fortitudinē scientiam esse putabat Socrates. Ac tales quidem se præstant alij in aliis rebus, in bellicis milites. Sunt enim pleraque belli uana & inania, quæ his maximè explorata & perspecta sunt. Quocirca fortes uidentur esse, propterea quòd alij quæ illa sint, non intelligant. Deinde uerò omnia facere, nihil pati omnium maximè possunt, idque ea qua præditi sunt experiētia: tum cauere ictus, & ferire, quia usu armorum ualent. His deniq; instructi sunt omnibus, quæ ad id ualent, ut nocere possint alijs, & ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati cum inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio nunquam depugnarint. His enim in certaminibus non fortissimo quisque & maximo animo maximè ad pugnandum aptus est, sed qui plurimum ualet uiribus, optimèque affectus corpore est. At uerò stipendiarij milites tum ignaui, demum timidique existunt, cum periculum impendet, inferioresque sunt & copijs & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: at urbanæ copiae stantes in acie decumbunt. Id quod apud Hermæum in oppido Bœotiae Corona euenit. Nam & fuga turpis his erat, & mors tali saluti anteponenda. At illi initio quidem pugnae periculis se obijciebant, quasi superiores essent. At cognito periculo, fuga clapsi sunt, quòd mortem magis, quàm dedecus pertimescerent. Qualis non solet esse uir fortis. Iram etiam ad fortitudinē transferunt. Fortes enim uidentur ij etiam qui ira incitati, tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui uulnerarint: quoniam fortes iracundiores esse soleant. Est enim maximus ad subeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Homerus, Vires furor auxit: &, Animumq; citauit: & Ingens per nares uis: & Sanguis pectore feruet. Hæc enim omnia significare uidentur concitationem animi ac impetum. Ac

fortes

fortes quidem honestatis causa gerunt omnia, eisq; ira adiumento est. Belluæ autem dolore incitatæ, quod uel uulnus acceperint, uel ne accipiant, extimescant. nam si sint in nemoribus & lustris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo est, dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ molesta & aspera proueniunt, prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes asinos, cum esuriunt, quod ne uerberibus quidem deterrentur à pastu. Quinetiam adulteri cupiditate ducti multa faciunt audacius. Non igitur fortitudinis est, dolore uel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maxime quæ ab ira ducitur: quæ si consilium finemque adhibuerit, ueræ fortitudinis nomen possit laudemque obtinere. Homines etiam tum, cum ira commouentur, dolent: cum sumunt supplicium, seq; ulciscuntur, gaudet. Qui uerò his excitatur, pugnaces nominantur: fortes, non item. Neque enim honestate uel ratione, sed perturbatione ducuntur. Simile quiddam in illis est, qui eò quod bona spe sustinentur, ad subeundum periculum incitantur, nec tamen fortes habendi sunt: quippe cum propterea in periculis audentes sint, quod sæpe ac permultos uicerint. Sunt tamen illis persimiles, quod utrique sunt confidenti animo: sed tamen fortes ob eas causas, quas dixi, audentes sunt, illi: quia se sperant fore superiores: nihilque uicissim esse passuros. Atque tale quippiam etiam ebrii faciunt, quod tum maxime sunt spe rata. Quod si excidant ea qua fouebantur spe, tum fugiunt. At fortis erat, quæ metuenda homini & sunt, & talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia honestum sit: & non ferre, turpe uideatur. Itaque uiri fortis uidetur esse is subitis repentinisque terroribus, omni animi perturbatione & metu uacare potius, quam in prouisis: quod ea magis ab animi habitu proficiuntur, suntq; minus, preparata. Nam quæ prouisa sunt &

præme

præmeditata, consilio etiam & ratione quibus approbare ac sequi possit. At in repentinis uirtutem ostendere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atque etiam fortes habentur ij, qui ignoratione periculi ducuntur ad agendum: nec procul ab iis absunt, qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamen hoc sunt deteriores, quòd in his nihil splendoris, nihil dignitatis eluceat. Qui autem falsi sunt, & decepti, statim ubi rem aliam esse atque suspicati erant, intelligunt, fugiunt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt. Ac fortes quidem qui uerè sint, quique uideantur, iam diximus.

Καὶ οἱ προτάτοντες] Sensus requirit ut legatur προτάτοντες, ut eos significet qui ordines ducunt, quemadmodum reddidi.

Itaque fortitudinem scientiam putabat esse Socrates.] Vide Platonem in Lachete & Prothagora.

Δοκεῖ γὰρ εἶναι πολλὰ κενὰ τὸ πολέμῳ] Non dubium est quin legendum sit κενὰ, ut ad tritum prouerbium referatur, Multa in bellis inania.

At uerò stipendiarij milites] Στρατιῶτας ego sic latinè reddidi, quia Aristot. hic opponit copiis urbanis στρατιῶτας: unde perspicuum est auxiliarios, atque adeò stipendiarios milites, hoc uerbo significari.

Οὐ δὲ ἔστι ἀνδρεία, &c.] Totus hic locus sic restituendus est, & δὲ ἔστι ἀνδρεία τὸ διὰ ἀλγυδίνου & ἡγεῖ θυμὸς ἐβλαυνόμενον πρὸ τῶν κινδύων ὀργῶν.

CAPVT IX.

Fortitudo autem cum in fiducia metùque uersetur, non tamen æquè in ambobus, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione uacat, quicquid in eis ita est affectus animo, ut decet, is potius fortis est, quàm qui talem se iis in rebus præbet, quæ fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, ut dixi, dicuntur, quòd ea quæ acerba & molesta sunt perferunt. Itaque cum mole-

stia

stia coniuncta est fortitudo : eaq; iure laudatur. Difficilius est enim res acerbas , molestiaeq; plenas ferre , quam se ab ijs, quæ uoluptatem asserunt, abstinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus est , etsi propter eas res, quæ undique circumstant, obscuretur. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam pugilibus, quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucundusq; est, ut corona, ut honores: at plaga & uulnera , quoniam ipsi ex carne constant , dolorem adferunt & molestiam : ut omnis etiam labor durus est ac molestus : sed quoniam hæc, quæ undique molesta interueniunt, multa sunt, finis autem exiguus & tenuis, in eo nihil inesse uoluptatis uidetur. Si ergo in fortitudine tale aliquid usuueniat, mors & uulnera aspera, & odiosa forti uiro , uelit nolit , futura sunt. Attamen ea omnia forti magnoq; animo subit , quia pulchrum est, aut certè , quia non subire turpe sit. Atqui idem quò magis uirtutibus omnibus instructus ornatusq; est , quoq; beatior , eò molestius mortem acerbiusq; perferet. Nam cum is sit , qui uita diu-
tissima sit dignissimus , sciens & prudens maximis bonis spoliatur. Quod etsi asperum molestumque est , tamen in his fortis excelsusque animus apparet , eoque magis, quòd illis omnibus talibus , id quod in bello cernitur decus , ipse & gloriam anteponat. Non igitur conuenit omnibus uirtutibus iucundè agere , nisi quatenus finem attingunt. Nihil autem prohibet, milites esse optimos, eos qui non sint eiusmodi, sed qui & minus fortes sint , & nihil aliud boni habeant. Prompti enim sunt isti ac parati ad pericula , uitamque exigua mercede commutant. Ac de fortitudine quidem hætenus. Quid autem ipsa sit , non difficile est ex iis quæ dicta sunt simpliciter, & ut rudem eius formam habeamus, cognoscere.

DE qua quoniam diximus, iam de temperantia disse-
ramus. Sunt enim hæ uirtutes earum partium pro-
priae, quæ sunt rationis expertes. At temperantiam qui-
dem mediocritatem in uoluptatibus esse iam diximus. Mi-
nus enim & non simili modo uersatur in doloribus, in ijs
uerò etiam intemperantia cernitur. Nunc quibus in uolu-
ptatibus uersetur, explanemus. Distinguendæ autem sunt
quæ sunt animi, ab ijs quæ sunt corporis: ut sunt ambitio,
& discendi cupiditas. Vterq; enim delectatur eo, cuius affi-
citur cupiditate: cum nihil corpus, sed mens potius perpe-
tiatur. Qui autem in uoluptatibus eius generis occupati
sunt, nec temperantes, nec intemperantes nominantur. Nec
ij omnino qui alias sequuntur, quæ non ad corpus perti-
nent. Nam qui fabellarum cupiditate ducuntur, uel studio
narrandi trahuntur, & qui in rebus minimi aut nullius mo-
menti dies totos conterunt, eos nugatores, non intemperan-
tes dicimus. Ne eos quidem, qui uel pecuniarum uel ami-
corum causa ægritudine afficiuntur. Versetur ergo necesse
est in uoluptatibus corporis temperantia, nec tamen in om-
nibus. Qui enim delectantur ijs rebus quæ sub aspectum ca-
dunt, ut colore, ut figura, & pictura, ij nec temperantes ap-
pellantur, nec intemperantes. Tametsi uideatur fieri posse,
ut ijs quispiam delectetur, ut oportet, & nimium & parum.
Idemq; de ijs quæ subiecta sunt auditioni, iudicandum. Ne-
que enim eos quisquam, qui præter modum cantu, uel fabu-
larum actione lætantur, intemperantes: aut eos qui modicè,
moderatos appellat. Nec eos, qui ijs rebus gaudet, quæ sub-
iectæ sunt odoratiõni, nisi ex accidente & quadam uelut
consecutione. Nam qui malorum, rosarum, suffumigatio-
numq; capiuntur odoribus & fragrantia, eos non intempe-
rantes appellamus, sed eos qui unguentorum potius & op-
soniorum.

soniorum. Ex his enim libidinosi capiunt uoluptatem, propterea quòd ex ipsis redeant in memoriam cupiditatis. Cernere etiam licet alios cum esuriunt, epularum odore capere uoluptatem. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est intemperantis: quoniam eius hæ sunt cupiditates propriæ. Nec uerò his sensibus capiunt cætera animantia uoluptatem, nisi aliena uel & ratione. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu, cuius sensum odor attulit: aut leuocæ bouis, sed esu, quòd cum in propinquo esse sensit ex uoce: itaque eo ipso lætus est. Itemq; nec quòd cernat, aut inuenerit ceruum, uel capram seram, ex eo gaudet, sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in iis uoluptatibus omnibus temperantia & intemperantia, quarum reliquæ participes sunt animantes. Itaque seruales eas belluinisq; esse constat. Cuiusmodi sunt, quæ gustatu tactuq; capiuntur. Ac gustatu quidem nihil, aut paulum admodum utuntur. Est enim in gustatu saporum iudicium: quòd quidem ij faciunt, qui uina probant, & opsonia condiunt. Neque uerò iis ualde oblectantur saltem qui intemperantes sunt, sed plena & omnimoda fruitione, quæ ex tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisq; rebus, quæ uenereæ nominantur. Itaq; Philoxenus quidam Eryxidis filius cum epularum uoluptate nimium duceretur, collum sibi dari quam gruis longius optabat, quòd ex tactu caperet uoluptatem. Tactus autem ex sensibus unus patet latissime, in quo sita intemperantia est, quæ iure ut probrum maxime obiectatur, propterea quòd inest in nobis, non quatenus homines sumus, sed qua animalia. His igitur talibus delectari, eaq; adamare, belluarum est. His enim excipimus quæ honestæ liberalesq; cum maximæ sint ad tactum pertinent: quales sunt quæ in gymnasiis frictione & calefactione gignuntur. Neq; enim intemperantium tactus toto corpore fusus est, sed quibusdam partibus inheret.

Itaque

Itaque Philaxenus quidam Eruxidis filius.] Mendum est in Græcis codicibus, vbi legitur φιλόξενος & ἐρύξιος: legendum enim est φιλόξενος ὁ ἐρύξιδος, vt apparet ex libro ad Endemum tertio, & ex Athenæi lib. I.

CAPVT XI.

Cupiditatum autem alie communes sunt, alie proprie & ascititie, ut cibi cupiditas naturalis est. Omnes enim cum inanes & ieiuni sunt, cibum uel siccum, uel humidum appetunt, alias utrunque. Et, ut ait Homerus, cubile optant iuuenēsque uiriq; . At hunc uel illum cibum, non iam, nec eosdem omnes desiderant. Itaque hoc iam nostrum est, quanquam habeat quiddam naturale. Alij enim alijs delectantur: suntq; res quedam quibus omnes delectentur magis, quam quibuslibet temerè oblatiis rebus. Ac in ijs quidem, quæ à natura proficiscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis: atque id uno tantum modo, nempe in eo, quòd modus exceditur. Nam edere quæcunque adsint absque ullo ciborum delectu, aut potare dum supra modum compleare, id est extra modum in eo prodire, quod secundum naturam est. Expletio enim eius quod deest, eius est cupiditatis quæ à natura proficiscitur. Itaque homines huiusmodi appellantur γαστήραροι, quòd uentrem plus æquo farciunt, quales existunt qui mancipiorum sunt persimiles. At uerò in proprijs & priuatis uoluptatibus complures peccant, atq; id multifariam: nam cum cuiuscunque generis earum cupidi ex eo dicantur, uel quòd ijs gaudeant, quibus nõ oporteat, uel plus quam ratio postulet, aut quemadmodum plerique, uel non quemadmodum decet, uel quo dedecet: intemperantes sanè in omnibus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiunt uoluptatem, ex quibus, quoniam odio dignæ sunt, non decet percipere. Et si quibusdam ex rebus uoluptas capierda est, ex

ijs maiorem capiunt, quam debent, uel ut uulgus. Ex quo
 quidem perspici potest, intemperantiam, exuperantiam esse
 in uoluptatibus, eoq; uituperandam. In doloribus autē non
 dicitur quis temperans, ut in fortitudine, ex eo quod eos
 perferat: nec intemperans, quod non ferat: sed intemperans
 quis appellatur, quod molestius, quam decet, ferat, se uolu-
 ptate non perfrui. Itaq; ei affert dolorē uoluptas. At tem-
 perās propter ea, quod nec se priuari uoluptate doleat, nec
 abstinere. Ac intēperans omnes uoluptates cōcupiscit, aut
 certē maximas: sicq; earum cupiditate ducitur, eas ut rebus
 omnibus anteponat. Itaq; & non fruendo angitur & con-
 cupiscendo. Est enim cum dolore omnis coniuncta cupidi-
 tas: tametsi absurdum uideri possit, ut uoluptate percipere
 dolorem. Qui autem parum, aut minus, quam equū sit, uo-
 luptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Non enim
 in hominem cadit huiusmodi sensus uacuitas, & in uolupta-
 tibus aspernandis immanitas. Etenim cetera animalia pa-
 stum discernunt à pastu, alioq; delectantur, alio non item.
 Sed si quis est huiusmodi, cui nihil uoluptatem asserat, quiq;
 nihil putet interesse inter aliam rem atq; aliam: is profectō
 procul absit à natura hominis, hominemq; ex homine exue-
 rit necesse est. Talis quoniam non admodum reperitur, uac-
 cavit nomine. Temperans autem ijs rebus omnibus modum
 adhibet. Nam nec delectatur ijs, quibus intemperans maxi-
 mē: sed eas fastidit, eisq; offenditur potius: nec omnino qui-
 bus ex rebus uoluptas percipienda non est, nec uehementer
 ulla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupi-
 scit, nisi moderatē. Quod si cōcupiscat, nullam magis quam
 debet concupiscit: nec quando non oportet, nec ullam om-
 nino ardentius desiderat eius generis uoluptatem. Quae
 autem ad ualetudinem pertinent uoluptates, uel firman-
 corporis constitutionem, eas modicē, & ut decet, con-
 cupiscit:

cupiscit: ceterasque res omnes voluptatum effectrices, quæ his non sint impedimento, uel honestati non repugnent, aut facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is uehementius, quam equum sit, uoluptates eiusmodi adamat. At temperans talis non est, sed ut recta ratio postulat, ita in ijs se gerit.

Cum inanes & ieiuni sunt] Sic Cicero libro 3. de Orat. idem appellat.

Μητὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία] Idem ualent hæc uerba, quod ea quæ supra cap. 2. dixi præclare restituta esse à Petro Victorio, ἐπιθυμία ὄσι ἐπίλυπον.

CAPVT XII.

Intemperantia autem magis nostræ uoluntatis est, quam timiditas & ignauia. Illa enim ex uoluptate, hæc ex dolore nascitur, quorum uoluptas expetenda est, dolor fugiendus. Ac dolor quidem naturam eius in quo est, à suo statu dimouet ac labefactat: uoluptas nihil tale facit, sed potius à nostra uoluntate proficiscitur. Itaque maiore reprehensione digna est: quandoquidem facilius est earum rerum consuetudo, quæ sunt uoluptatis. Nam & multa & uaria eius generis in uita uersantur, & eorum consuetudo sine periculo omnis capitur. In rebus autem formidolosis contra contingit. Sed timiditas non similiter uoluntaria, ac singulæ timiditatis actiones, esse uideatur: quod illa dolore uacat: hæc doloris presentia homines de statu mentis adeò deijciunt, ut & arma abijcere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eamque causam uiolenta uidentur. Contraque intemperantis res singulæ uoluntate ac sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat: totum uerò genus, minus. quandoquidem nemo intemperans esse cupit. Nomen autem

τῆς ἀκολασίας, id est intemperantiæ, ad puerilia delicta
 transferimus: nec iniuria. Est enim inter hæc quedam simi-
 litudo. Vtrum autem ab altero ductum sit, nihil ad id
 quod agimus, pertinet. Hoc sanè planum est, posterius
 ductum esse a priori. Nec male certe facta translatio est:
 κενολογῶσαι enim, id est, castigatione quadam adhibita, con-
 trahi, coerceriq; debet id omne in nobis, quod rerum tur-
 pium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiumq; exul-
 tat ac luxuriat, cuiusmodi sunt appetitus, & puer maxi-
 me. Nam cupiditatibus ducti uiuunt etiam pueri, & in ijs
 maximè rerum uoluptatem efficientium ualet appetitus.
 Quòd si minus rationi parebunt, eique subiecti erunt ap-
 petitus, longius euagabuntur: (est enim cum per se uolu-
 ptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tum omni ex
 parte in eo, qui sit mente corrupta) Etenim cupiditatis
 actus, eius quod cognatum est, uires amplificat: at si ma-
 iores & uehementiores existant, planè mentem è sua sede
 & statu dimouent: itaque modus in ijs retinendus est, ef-
 ficiend. inque ut ne rationi repugnet. Atque hoc ipsum est,
 quod obediens, castigationeque adhibita moderatum esse
 dicimus. Vt enim puer ex pedagogi præscriptione, sic
 uis hæc concupiscendi conuenienter rationi debet uiuere.
 Quocirca debet in uiro temperante rationi congruere ea
 pars animi, quæ cupiditatum est sedes. Vtrique enim pro-
 posita pro scopo honestas est. Et appetit temperans
 que decet, omnia, & quemadmodum, & quan-
 do decet: quemadmodum enim ratio
 præcipit. Ac de temperan-
 tia hæctenus.

ARIST

ETHICORVM
ARISTOTELIS

ETHICORVM

LIBER IIII.

CAPVT I.

Dinceps de liberalitate dicamus, que in pecunijs mediocritas quedam esse uidetur. Laus enim liberalis, posita est non in bellicis rebus, uel ijs in quibus temperans cernitur nec rursus in iudicijs, sed in dandis accipiendisq; pecunijs, potiusq; in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum numerus metitur estimationem. Sunt autem in pecuniarum usu duo uitia: quorum alterum in exuperantia positum est, diciturq; prodigalitas & luxuria Latinis, Grecis ἀσωτία: alterum in defectione, que appellatur auaritia. A cauaritia quidem crimen ijs semper attribuimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitem autem luxuriamue, quandoque cum alijs uitijs confundimus. Impotentes enim, & qui sumptus faciunt, profunduntq; pecunias in eas res que sunt intemperantie, a sotus & prodigos dicimus. Itaque improbissimi uidentur esse, quod multis simul uitijs sint flagitijsq; contaminati. Non igitur proprio nomine appellantur. Nam ut proprie dicatur a sotus, eum oportet certo quodam uitio esse implicatum, quod in effundendis pecunijs & consumendo patrimonio cernitur. ἀσωτος enim est, qui salutem suam negligens per se ipse perit. Videtur autem ipsius interitus quidam esse, facultatum effusio, reiq; familiaris consumptio, quod ex ijs uita sustentatur. Prodigalitem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem re-

runt usus aliquis est, iis & rectè & peruersè uti licet. Sunt
 autem diuitie in bonis utilibus: qui uerò uirtute præditus
 est, ea quæ in re quaque cernitur, is optimè scit uti re qua-
 que. Optime igitur diuitijs utetur is, qui uirtutem, quæ in
 pecuniarum usu versatur, habuerit: qualis est liberalis. Usus
 autem pecuniarum in sumptu & donatione consistit: in ac-
 ceptione uerò & custodia magis cernitur possessio. Quo-
 circa liberalis est, dare potius quibus dandum est, quam
 unde accipiendum est, accipere: aut unde accipiendum non
 est, non accipere beneficium. Virtutis enim magis proprium
 est beneficium in alios conferre, quam ab alijs accipere: &
 quæ sunt honesta facere, quam turpia non facere. Dubium
 autem non est, quia dantem, bene mereri, & honestè agere
 comitemur: accipientem uerò, beneficium accipere, aut certe
 non turpiter agere. Et gratia ac laus multò etiam magis,
 dantem, ac non eum qui non accipit, sequitur. Facilius
 etiam est, non accipere, quam dare: suam enim quisque mi-
 nis sepe profundere solet, quam accipere alienam. Atque
 etiam liberales dicuntur ij, qui largiantur. Quod uerò non
 accipiunt, ijs non tam liberalitatis laus tribuitur, quam ius-
 titiæ: Qui autem accipiunt, non admodum ijs laudari so-
 lent. Iam omnium, qui ob uirtutem nobis chari sunt, ijs fere
 diliguntur maxime, qui liberales sunt: profunt enim alijs,
 quod in largiendo quidem positum est. Virtutis autem ac-
 tiones præclare sunt, honestatisq; causa geruntur: dabit
 ergo liberalis honestatis causa, & rectè. Largietur enim,
 quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cæteraq;
 seruabit omnia, quæ rectam largitionem sequuntur: eaq; fa-
 ciet libenter, aut nõ grauate quidem. Quod enim in uirtute
 inest incundum, aut non molestum, idem minimè graue est.
 At uerò qui largitur, quibus largiendum non est, nec honesti
 studio, sed alia aliqua causa ductus, hic non est habendus li-
 beralis,

beralis, sed alio aliquo nomine appellandus. Ne is quidem qui grauatè id facit: quoniam præclaris actionibus & officijs facile pecunias anteponat: quod procul abest à liberali. Nec uerò liberalis unquam accipiet, unde non decet: quippe cum non sit huiusmodi acceptio eius qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem ad petendum procliuus est, quòd non libenter beneficium accipiat is, qui dare solet. Accipiet tamen unde æquum erit, tanquam de suis facultatibus: non quòd honestum sit, sed quia necesse, ut ad largiendum suppetant copia. Nec uerò sua negliget, ut qui nonnullis ex his opitulari uelit. Passim autem cuius non largietur, ut suppetant copia ad largiendum, quibus rectum erit, & quando, & ubi honestum erit. Est etiam liberalis in dando ualde excellere, ut sibi minora reliqua faciat. Liberalis est enim, sibi suisq; commodis minus consulere. Sed pro facultatibus omnis expendenda liberalitas est. Neque enim ex multitudine beneficiorum quæ dantur, sed ex animi habitu eius qui dat, omnis est spectanda liberalitas: habitus autem in dando rationem habet facultatum. Quamobrem nihil prohibet liberaliorem esse eum qui minora confert beneficia, si ex minoribus quæ suppetant copijs largiatur. Videntur autem liberaliores esse ij, qui non suo labore & diligentia opes pararunt, sed ab alijs partas acceperunt: neque enim experti sunt egestatis, quàm sit graue malum. Et sua cuique opera chariora esse solent, ut parentibus & poëtis. Difficile est autem liberalem locupletè esse, nec accipientem aliunde, nec sua attentius custodientem. Quin etiam largientem, pecuniamq; non propter se amantem, sed ad beneficentiam, liberalitatemq; conferentem. Itaq; accusatur fortuna, quòd minimè locupletes sint ij, qui sunt dignissimi. Quod tamen non sine ratione contingit. Neque enim opibus, ut nec cæteris rebus abundare possunt ij, qui

nullam dant operam ut consequantur. Non tamen dabit in-
 dignis, aut quando non erit largiendum: eaq; seruabit om-
 nia, quæ sunt generis eiusdẽ. Non enim iam faciet quæ sint
 liberalitatis. Quas in res si profuderit facultates, non iam
 possit in eas quas oportet sumptum facere. Vt ergo dixi-
 mus, is demum liberalis est, qui pro facultatibus, atque in
 eas res, quas decet, profundit pecunias: qui autem modum
 transit, prodigus dicitur. Itaque Tyrannos non appella-
 mus prodigos, quòd non facile sit eorum opes & copias,
 quas maximas habent, ullis largitionibus aut sumptibus ex-
 hauriri. Quoniam igitur mediocritas quædam est liberali-
 tas, quæ largiendis accipiendisq; pecunijs cernitur: largie-
 tur quidem liberalis, & sumptus faciet, in quas res debet,
 & quantum decebit æquè in magnis, atq; in paruis: idq; fa-
 ciet libenter, accipietq; unde, quantumq; accipiendum erit.
 Nam quia in utroque hæc uirtus, ut modus quidam cerni-
 tur, utrunque pro dignitate præstabit. Nam æquam largi-
 tionem talis consequitur acceptio. Quæ uerò talis non est,
 contraria est. Ac eæ quidem quæ se consequuntur, sunt in
 eodem: contrariæ autem non item. Quòd si præter decorum
 & honestum accidat, ut profundat pecunias, ægrè feret ille
 quidem, sed modicè & decorè. Virtutis est enim & letari
 & dolere quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re
 nummaria liberalis facilem se socium lenemq; præbebit.
 Quoniam enim despicit ac pro nihilo putat pecunias, fa-
 cile fert sibi fieri iniuriam. Idemq; molestius feret se sum-
 ptus non fecisse quos debuit, quàm doleat se in eas res, quas
 minimè decuit, pecunias effudisse: nec Simonidis sententiam
 probabit. At uerò prodigus in his etiam omnibus offendit.
 Nam nec gaudet quibus, aut quemadmodum æquum est, nec
 offenditur: quod ex ijs quæ postea dicemus, facilius intelli-
 getur. Atque hoc quidem iam diximus, prodigalitatem &

auaritiam

auaritiam exuperantias esse ac defectiones: easque in duobus
 uersari, largiendis accipiendisque pecunijs: sumptus enim re-
 ferimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo
 et non accipiendo modum transit: accipiendo uero, mo-
 dum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidem,
 sed accipiendo, nisi in paruis, ultra modum progreditur.
 Ea igitur quae sunt prodigalitati propria, non possunt una
 diutius consistere, accessionemque capere. Neque enim facile
 est eum, qui a nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter
 enim desunt ad largiendum facultates priuatis quidem ho-
 minibus, quales uidentur esse prodigi. Atqui cum prodig-
 us sit eiusmodi, tamen uidetur multo melior auaro. Facile
 enim ad sanitatem traduci potest et progressu etatis, et
 inopia coactus: ad mediocritatemque peruenire possit. In eo
 enim sunt ea omnia quae sunt liberalis, quod et largitur,
 nec aliunde accipit. Sed tamen in utroque nec decorum ser-
 uat, nec quod rectum est. Quod si facere assuescat, aut alijs
 commutetur, iam erit liberalis. Nam et quibus largiendum
 erit, largietur: nec unde minus equum erit, accipiat. Quod
 circa non uidetur deprauatis corruptisque moribus praedi-
 tus. Non enim improbi est aut ingenerosi, sed stulti potius,
 largiendo, nec accipiendo, finem modumque transire. Qui er-
 go ad hunc modum est prodigus, multo est auaro melior,
 cum ob eas causas quas diximus, tum quod hic prodest mul-
 tis, ille nemini, ne sibi quidem. Sed plerique prodigorum,
 ut diximus, a quibus non debent, accipiunt, atque in eo auar-
 ri existunt: parati autem sunt ad accipiendum, propterea
 quod inest in ijs cupiditas sumptus faciendi, neque id facile
 efficere possunt. Cum enim dando egere celeriter coepe-
 rint, aliunde suppeditare coguntur: et quia nullam hone-
 statis rationem ducunt, sine delectu undecunque possunt,
 accipiunt. Inest enim cupiditas in eis largiendi: sed quomo-

do, aut unde, nihil laborant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis uideri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec ut oportet: sed nonnunquam quos homines equum erat omni ope desertos uitam in summa inopia degere, eos potissimum locupletant: atque ijs quidem qui bonis sunt moribus, nihil largiuntur, assentatores autem, eosque omnes qui aliarum ministri sunt uoluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, ut plerique eorum sint intemperantes. Quoniam enim faciles sunt ad sumptus faciendos, ad ea sumptuosi fiunt, quæ sunt intemperantiæ. Et quoniam uitam ad honestatem non dirigunt, declinant ad uoluptates. Ac prodigus quidem, nisi recta uelut pædagogii institutione regatur, in hæc uitia incidit. Qui si cura diligentiaque adhibita coërceatur, facile ad mediocritatem officiumque perueniet. At uero auaritia malum insanabile est. Nam senectus, omnisque imbecillitas auaros efficit. Eademque magis tributa est à natura hominibus, quam prodigalitas, quod multo plures studio pecunie trahantur, quam parati sint ad largiendum. Latè etiam patet, eiusque genera sunt plura: multi enim modi auaritiæ uidentur esse. Cum enim in rebus duabus cernatur, nempe si minus largiari, quam oportet, etsi modum accipiendo transcas: non inest tota in omnibus, sed interdum seiungitur, aliique extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur parci, tenaces, aridi, omnes in largiendo modum deserunt: sed alienum nec appetunt, nec uolunt accipere: quorum alij id faciunt bonitate quadam, rerumque turpium fuga (uidentur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, ut ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his est et cumini sector, et si quis est talis: qui omnes ex singulari quodam nemini unquam largiendi excessu nominati sunt) alij autem metu

ab alieno

ab alieno manus abstinent: quod non sit facile, qui ab alijs accipiat, eius res ab alijs non vicissim accipi. Placet igitur his talibus, neque dare alijs quicquam, nec vicissim ab alijs accipere. Sunt uero etiam alij in accipiendo nimij, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui sordidas artes exercent, ut lenones, & omnes eiusmodi, ut fœneratores, & qui exigua dant, ut maiora ferant. Omnes enim hi homines, a quibus, & quantum equum non est, accipiunt: communis autem ijs omnibus, turpis, sordidusq; questus uidetur. Nam propter questum, atque cum per exiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ non debent accipiunt, quales sunt tyranni, qui urbes diripiunt, fana diripiunt, ij non auari, sed scelesti potius, impij & iniqui sunt habendi. Attamen & aleatores & fures atque latrones auari putandi sunt, quod in turpi questu sunt occupati. Nam spe questus utriusque hæc instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi quò aliquid rapiant, maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quæ ijs suppeditari æquius est, ea lucrantur. Utriusque igitur, quoniam unde minime æquum est, questum facere instituunt, sordidi questus cupidi sunt censendi. Quamobrem omnes huiusmodi acceptiones illiberales sunt. Iure autem liberalitati illiberalitas aduersatur, quod maius est malum, quam prodigalitas: sæpiusq; ea peccatur, quam illa quam diximus effusione. Ac de liberalitate quidem & uitijs eï contrarijs hætenus.

ὅθεν δὲ τῆς ἀντιθέσεως οἷον ἀπὸ τῶν ἰδίων κτημάτων. Ne quis fallatur, hæc particula οἷον non significat exempli causa, sed ueri debet, tanquam

CAPUT II.

Sequitur ut de magnificentia differendum esse uideatur, eo ipso quod ea etiam uirtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & officia pecuniaria, quemadmodum

modum liberalitas, sed sumptuaria modo pertinet, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est enim *μεγαλοτοπέπεια*, ut nomine ipso significatur, in magnis rebus sumptus decorus. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neque enim idem sumptus trierarcho dignus est, & prefecto spectaculorum: in omnibusque rebus ut decorum conseruetur, & personæ, & temporis, lociue, & rerum ipsarum habenda ratio est. Qui autem sumptus facit in res uel paruas, uel mediocres pro dignitate, is non magnificus, ut ille qui dicebat, *Sepe dedi peregrinis: sed qui in res magnas, is demum magnificus est iudicādu*. Qui enim magnificus, idem continuo liberalis: qui autem liberalis, idē non cōtinuō magnificus est. Huius autē animi habitus defectio, sordes, & sordida parsimonia appellatur: exuperantia, luxus, & profusa ineptaque largitio, & si qua sunt eius generis uitia, quæ extramodum non prodeunt sumptu quibus in rebus decet, sed in quibus de decet: & qua ratione non decet, splendore ostentant, de quibus mox differemus. Magnificus autē scienti similis est, quoniam quid decorū sit intelligit, sumptusque magnos apte suggerere. Nam cum habitus omnis definiatur actionibus, initio ut dixi, iisque omnibus in quibus uersatur: magnifici autem sumptus magni sint & decori: fit etiam ut eiusmodi sint opera. Ita enim sumptus magnus futurus est, & ad rem aptus & accommodatus. itaque oportet opus sumptu dignum esse, sumptus autem opere dignos, aut etiā maiores esse. Sed hæc omnia honestatis causa: hoc enim uirtutibus omnibus commune est) magnificus faciet, idque libenter ac largiter. Nam nimium diligens subductio & exactio, sordes sectantis ac splendore fugientis est propria. Magisque qua ratione quicque splendidissime efficiatur, considerabit, quam quanti, quoque modo minimo. Magnificus igitur liberalis etiam sit necesse est. Nam cum eos liberalis sumptus suppeditat, quos & quemadmodum decet,

deceat, tum in ijs si quid magnum & splendidum est, id magnifici est proprium: quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus faciendis. Id etiam magnifici est, quod equo sumptu opus efficiet splendidius. Neque enim eadem uirtus est & cõmendatio possessionis & operis. Vt enim quæque res, quam possideas, maximi precij est, ita plurimum commendatur, ut aurum: ita ut in precij æstimatione sit possessionis commendatio: at operis commendatio est, si præclarum est atque magnum: quoniam talis operis inspectio est mirabilis. At quod magnificum est ac splendidũ, id omne mirabile: estq; rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ij probantur maxime, quos honorabiles dicimus, qualia sunt quæ dijs dicantur donaria, apparatus, sacrificia, similiterq; ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæcunq; publice honestæ gloriæ causa exhibentur: ut sicubi ludos fieri splendide putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi, aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus uidendum est, ut dixi, non modò, qualis is sit qui agat, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solum quid opus deceat, sed etiam quid eum qui sumptus facit: deceat, uidendum est. Quocirca pauperum nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, unde sumptus queat decore sustinere. Quod si aggrediatur, quoniã id faciat præter dignitatem, idq; quod sui est officij: cum uirtutis proprium sit non discedere à recto, profectò stultus habeatur necesse est. Huiusmodi uerò sumptus ijs potissimum decori sunt, quibus illos sumptus facere, uel ab ipsis est receptum, uel à maioribus suis, aut alio quodam propinquitatis iure ipsos attingentibus institutum: tum uerò nobilibus & claris hominibus, & si qui sunt ex hoc genere: inest enim in his

omni

omnibus amplitudo quedam & dignitas. Ad magnificus quidem uir est eiusmodi, in hisq; talibus sumptibus magnificentia cernitur maxime. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorum autem qui priuatim fiunt, huc pertinent ij omnes qui semel fieri consueuerunt, ut nuptiæ, & si quid eiusmodi. Itemq; ea in quibus aut tota ciuitas studium suum potissimum collocat, aut ij qui auctoritate & dignitate præstant & excellunt: hospitum etiam recipiendorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quiddam habent ijs rebus quæ diis dedicantur. Est etiam magnifici uiri, domum conuenienter suis opibus ædificare: nam & hæc ornamenti aliquid & dignitatis adfert. Et in eas res potius pecunias profunderere, quas diutius durare oporteat: (hæ enim præclarissimæ res sunt) ita ut suum quæque decus obtineat. Non enim eadem dijs hominibusque conueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. Atque ille quidem magnificentissimus est, qui magnus est, & in magnam aliquam rem factus. Secundo uerò loco est, qui in huiusmodi res aliquas, de quibus agimus, magnus erit. Interest autem inter id quod in re, & quod in sumptu magnum appellatur. Nam pila quidem aut urceolus, si pulcherrima sint, doni puerilis splendorem & magnificentiam habent: eius autem æstimatio & precium perexiguum est, & illiberale. Ob eamque causam magnifici est, in quocunque genere quid faciat, magnificè id splendideque gerere. Nam quod ita fit, nec facile superari potest, & fit pro sumptus dignitate: ac magnificus quidem uir talis est. Qui autem modum transit, & in sumptibus insolens est, hoc ipso, ut dictum est, modum transit, quod profundat præter decorum pecunias. In rebus enim parui momenti magnos sumptus adhibet.

bet, splendoremq; ineptè ostentat, ut nuptiali apparatu eos excipiens qui symbolum dederunt, & qui comicos ludos factururus, quàm sunt transituri comœdia, omni purpura exornat, ut solent Megareses. Atque hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum causa, & quòd se putet admirationem cæterorum excitaturum. Atq; idem quæ res magnos sumptus desiderant, in ijs parcus est: quæ exiguos, in ijs profusus. Sordidus uerò in omni re abest à decoro: qui cum magnos sumptus sustinuerit, in exiguo quicquid præclarum & honestum sit, peruertit. Quod si faciat, & cunctâdo id efficit, & qua ratione minimo sumptu præstare possit, considerat, atque id grauatè, ac uelut ingemiscens: idemq; se splendidius omnia quàm oporteat, facere arbitratur. Ac sunt hi habitus uitia illa quidem, sed non ferè in probrum & reprehensionem incurrunt: idq; fit ob eam causam maximè, quòd nec proximis noceant, nec insignem habeant deformitatem.

Quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus faciendis.] Hic rursus particula οἷον: non sic accipienda est, quasi exemplum subiiciat Aristot. sed quo modo à me explicata est.

ἐνταῦθα ἢ τὸ ἐν τῶν τοῖς μέγα.] Sensus huius loci postulat, ut ἐνταῦθα, non loci, sed ordinis aduerbium sit. Quæ causa est ut interpretatus sim (secundo uerò loco) hoc cæteri interpretes parum animaduertisse uidentur. Ego uerò existimo legendum esse ἐνταῦθεν δέ.

Φεύγειν παρασεισάβη.] Huius loci restitutionem nos debemus Petro Victorio lib. 22. Variarum lectionum: legebatur enim in nostris codicibus παραπείσαστι.

Despicientia.] Sic Cic. in Partitionibus appellat.

CAPVT III.

Magnitudo autem animi magnis in rebus, ut nomen ipsum significat, cernitur. Sed primum in quibus, nobis explicandum est. Nihil autem interest, utrum ipsum ha-

biture

bitum nobis proponamus, an eum qui eo sit præditus. Magnanimus autem esse uidetur, qui res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi iudicat. Qui enim, cum indignus sit, de se idem hoc sentit, is stolidus habendus est. At qui eorum qui uirtutis nomine commendatur, nemo stolidus, nemo amens putatur. Ac magno quidem uir animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censet oportere, is non magnanimus, sed modestus & moderatus est iudicandus. Magnanimitas enim in magnitudine cernitur, quemadmodum pulchritudo in magno proceroq; corpore. Breues autem homines sunt illi quidem urbani, belli & lepidi, aptiq; compositione membrorum præditi, formosi non item. Qui uero magna præmia se meritum putat, ijs cum sit indignus, superbus dicitur. Nec uero qui maioribus se dignos existimant, quam eorum sint merita, omnes elati superbiq; iudicandi sunt. At qui minora quam habere sit dignus, sibi deberi iudicat, is demisso pusilloq; animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita uideantur. Quid enim, si tãtis esset indignus, facturus fuisse uideatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidem magnitudine, sed modo rationeq; medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij uel modum transeunt uel deserunt. Qui si magna atq; adeo maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profecto una in re maxima eius merita cernuntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. dignitas autem ad externa bona refertur: quorum maximum ponimus id quod & dijs tribuimus, & quod maxime expetunt omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, uel præclarissimarum quasi mercedem omnes desiderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum

maximum,

maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, ut ratio equitasque postulat. Quod etiam nulla adhibita probatione facile perspicitur. Gloria enim est, qua magni viri se esse dignissimos, idque pro dignitate, arbitrantur. At qui demisso pectore pusilloque est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimi dignitatem. Qui autem elato animo est, quod ad se quidem attinet, in exuperatione est: at cum magnanimo comparatus, non exuperat. Sed quoniam maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quo quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita cum qui uerè sit magnanimus, uirum bonum esse necesse est. Atque etiam magnanimi proprium uideatur, quod in quaque uirtute magnum excellensque ducitur. Nequaquam etiam deceat magno animo uirum citatis manibus fugere, aut cuiquam facere iniuriam. Nam cuius rei causa turpe aliquid faciat, cui nihil magnum esse uideatur? Ac mihi quidem certè singula spectanti, omnino ridiculus magnanimus uidetur, qui non idem sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim uirtutis merces, gloria, quæ eadem bonis uiris tribuitur. Quocirca uidetur magnitudo animi quasi splendor quidam & ornamentum esse uirtutum omnium. Nam & maiores eas splendidioresque facit, & constare sine illis nullo modo potest: ob eamque causam difficile est uerè magnanimum esse. Siquidem esse sine singulari quadam & eximia bonitate nullo pacto potest. Maximè igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis honoribus, & qui à bonis uiris tribuentur, moderate ille quidem letabitur, tanquam suos aut etiam minores sit consecutus (uirtute enim undique perfecta &

absoluta, nullus honos satis dignus potest esse) sed tamen eos ille quidem recipiet hoc ipso, quod nihil maius habeant, quod ei tribuant. Eos autem quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino contemnet, ac pro nihilo putabit, siquidem tales meritus non est: itemque dedecus & infamiam, quod eorum iure non possunt contingere. Imprimis igitur ac maxime in gloria magnanimus, ut dixi, cernitur. Attamen & in diuitijs & in potentia, & in secundis rebus & aduersis, affectus erit quam moderatissime fieri possit: neque prosperis rebus letabitur nimis, neque asperis aduersisque mœrebit. Neque enim isto pacto in honore & gloria, quæ res est maxima, affectus est. Imperia enim & opes gloriæ causa expetendæ sunt. Itaque ea omnia sibi gloriæ esse uolunt, qui ijs sunt præditi. Quid ergo uideatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam contemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsoque uiri, iidem superbi & contemptores uidentur esse. Atque etiam secundæ res uidentur multitudinem magnitudini animi conferre. Nam & nobiles honore digni putantur, & ij qui potentia & dominatu excellunt, & opulentia, quod excellent aliqua præstantia. Habet autem uenerationem iustiore, quicquid bono excellit. Itaque maiores elatioresque animos hæc ipsa faciunt: siquidem ex ijs gloriam à nonnullis consequuntur. Quanquam, si uerum iudicare uolumus, solis bonis honos debetur: tamen cui utrunque adsit, is nescio quomodo maiorem laudem ac gloriam meretur. In quibus autem hæc talia bona insunt sine uirtute, ij neque se ipsi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominantur. Neque enim hæc constare sine uirtute unquam perfecta ullo modo possunt. Superbi uero & contumeliosi, & alij huius generis uitij præditi fiunt. Difficile enim est, si à uirtute defeceris, ferre apte res secundas. Quoniam autem ferre illi non possunt, &

se præst

se prestare cæteris putant, eos contemnunt: ipsi quicquid libuerit, faciunt. Imitantur enim magnanimum, cum ab eo absint, distentq; plurimum. Atque hoc quibuscumque rebus possunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At uerò magnanimus uix iure despicit. Veritatem enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodum pauca, ideo non solet passim ac temerè periculis se offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauibus se obijcit, in quibus uita non parcat, hoc ipso quòd indignum sit omni modo in uita manere. Atque is est, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius sit qui excellat & præstet, hoc eius qui inferior sit. Idem maius beneficiũ reddit, quam accepit. Sic enim debitor fit, is qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De ijsq; cõmemorare solent magnanimi, de quibus bene meriti sunt, non autem de ijs, qui beneficia contulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. At uult hic noster superior esse. Et quæ contulit beneficia, libenter: quæ accepit, de ijs audit grauaté. Itaque Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non cõmemorat, nec Lacedæmonij apud Athenienses, sed illorum erga se. Est etiam magnanimi uiri, nullo omnino, aut uix egere, & opitulari ultrò: apudq; eos qui dignitate & potentia ualent, prosperaq; fortuna utuntur, magnum: apud mediocres, modestum se mediocremq; gerere. Nam illis prestare difficile est ac gloriosum, his, facile: interq; illos gloriari ingenuum est, inter humiles autem & abiectos homines, importunum: ut si quis cum imbecillis uires suas ostentare uellet. Nec solet idem ad ea commicare omnia, quæ sunt apud uulgus in honore & precio, aut ubi obtinent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator,

nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res dicitur
 git ille quidem, sed magnas & percelebres. Idem & aperte
 oderit necesse est, & aperte diligat, quod timidi sit tegere
 ac occultare sententiam: denique magis ex ueritate pendet,
 quam ex opinione, dicendo ac gerendo palam omnia: si qui-
 dem id contemnitis est. Itaque liberè quæ sentit, solet di-
 cere: idq; eò facit, quod & contemptor sit, & ueritatem
 sermonis amet, nisi fortè si quid dissimulatione tegendum
 sit, cui rei locus est apud multitudinem. Id etiam magnani-
 mi est, non posse ad nutum alterius uiuere, nisi amici, quod
 id seruire existimet. Itaque & omnes assentatores, seruales:
 & humiles, assentatores esse solent. Et quoniam magnam
 ei nihil uidetur, nihil mirabile ei uideri solet. Non recorda-
 tur iniurias, siquidem magnanimi non est meminisse, præfer-
 tim iniurias, sed potius contemnere: nec de hominibus ser-
 monem habet, quando quidem nec de se prædicabit, nec de
 cæteris. Nam nec ut laudetur ipse laborat, nec ut alij uitu-
 perentur: nec laudat alios libenter, nec conuitiator est, ne
 inimicorum quidem, nisi fortè propter contumeliam. Mi-
 nimè uerò de necessarijs & exiguis anxius sollicitusq; est.
 Industrij enim & laboriosi hominis est, his in rebus eam
 animi affectionem retinere. Atque etiam is est qui res ho-
 nestas & præclaras, quanuis inutiles utilibus ac fructuosis
 anteponat. Hoc enim eum potius decet, qui se ipse conten-
 tus est. Incessus etiam magnanimi uiri tardus est, uox gra-
 uis, tarda oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis re-
 bus studet: aut uehemens est, cui nihil magnum esse uidea-
 tur, quibus de causis & acutæ uoces suscipiuntur, & in in-
 gressu celeritates. Ac magnanimus quidem huiusmodi est.
 Qui autem ijs deest officiis, angusto pusilloq; animo dicitur:
 qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi
 minimè uidentur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed
 errant

errant tamen. Nam qui demisso abiectoque est animo, is quibus bonis dignus est, se ipse spoliatur, & malo quodam præditus uidetur, quod se indignum bonis iudicat. Idemque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cum sint in bonis. Nec stulti quidem uidentur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cum ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itemque à bonis externis se remouent. At superbi & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id aperte: nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur quibus laus & gloria proposita est, ex quo deinde in reprehensione incurrunt. Itemque uestitu, gestu, aliisque eiusdem generis se ornant, suasque res secundas notas uolunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, quasi hæres sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria autem est magis animi magnitudini despicientia, quam elatio & altitudo. Nam & sæpius usu uenit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo, in magno, ut dixi, honore uersatur.

CAPUT IIII.

Videtur autem etiam in eo quedam uirtus consistere, quemadmodum supra dictum est, quæ eandem habet rationem ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiam liberalitas. Nam cum utraque recedat à magnitudine, tum nos in rebus mediocribus paruisque rectè afficit. Ut autem in accipiendis dandisque pecunijs mediocritas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidam eam quærent, unde & quemadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum uituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & ijs in rebus gloriam consecratur, quibus quærenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærare. Incidunt autem nonnumquam tem-

pora, cum & ambitiosos, quæadmodum supra dixi, ut virili animo præditos, & honestatis cupidos laudamus: & eos qui nullum honorem expetunt, ut moderatos & modestos. Perspicuum autem est, cum rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nos non eodem semper modo usurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum uocamus, sed interdum in laude, ut si honoris cupidior est quam uulgus, interdum in uituperio, ut si magis quam oportet, cupiat. Quoniam autem mediocritas uacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptant. Sed quibus in rebus nimium & parum reperitur, in ijs etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetunt, & parum. Expetunt igitur ut expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiam si uacet nomine: hoc autem apparet, si uirtus hæc cum ambitione compararetur, fore, ut honoris contemptus nimij: sin cum honoris nimium remisso studio, ambitionis speciem præseferat: si autem cum utraque, utranque quodammodo imitari uidebitur. Quod in reliquis etiam uirtutibus cernitur. Sed quoniam mediocritas nomen non habet, contrarij esse hic extremi inter se uidentur.

CAPUT V.

Mansuetudo autem seu clementia, mediocritas quædam iræ est. Sed quoniam medium uacat uero proprioque nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clementiam transferimus, quæ ad id quod parum est deflectit, quod etiam nomine uacat. Exuperantia autem iracundia appellatur: ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus, uarijsque gignitur. Atque is quidem qui quibus de rebus, quibusque hominibus debet, irascitur, qui que id facit quemadmodum, quando, & quandiu decet, is laudibus afficitur. quem eundem clementem & mansuetum appellari licet. Siquidem in laude clementia est. Nam is ferè solet *ὑπερβαίνει*, id

est, mansuetus uideri, qui animi agitatione & uelut turbatione careat, non à perturbatione rapiatur & distrahatur, sed ut ratio perscripserit, sic & his de causis, & tãdiu succenset. Peccare autẽ in eam potius partem uidetur, quæ modum deserit. Neq; enim ulcisci cupit clemens, sed ignoscere. At uerò defectio, siue lentudine, siue alio quouis nomine appellari placet, est in uitio. Qui enim minus succensent ob eas causas, ob quas decet succensere, ij stulti uidentur: & qui nõ quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriã. Quin etiã cõtumelias & cõuitia æquo animo ferre, ac in propinquis negligere, seruile est. Exuperãtia uerò illa quidem in omnibus existit (nã & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum, & irasci possumus, & uehementius, aut celerius ac diutius, quàm ratio postulet) sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia: neque enim possunt. Cum enim per se omne malũ labefactat, tum si integrum, & omni ex parte absolutũ sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos nõ decet, & quibus de causis, & uehementius quàm sat sit: sed facile ac citò etiam eorum ira desistit, quod in illis quidem est optimũ. Idq; eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explent, eò quòd aperti sunt, ob acutam illorũ commotionem: hinc finem faciunt. *ἄποχολοι* autẽ, id est extremae bilis homines, nimium procliues sunt, & omni re facile concitantur ad iracundiã, & quauis de causa: unde etiam traxere nomen. At acerbi egrè placantur, diuq; irati sunt: nam iram retinent, & cum iniuriã ulti sunt, tum sedatur ira. Ultio enim modum finemq; iræ adhibet, pro dolore uoluptatẽ adferẽs. Quòd si id minus fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo ad eos placandos se applicat: ad mitigandam autem & quasi

concoquendam apud se ac per se iracundiam, tempore opus est. Cum autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximis. Infensos autem ac difficiles homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectum est, irascuntur, & uehementius & diutius quam ratio postulare uideatur: & qui non redeunt in gratiam, nisi ultio, uel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem repugnat magis uitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam ulcisci iniuriam, magis naturam attingit humanam: & qui sunt infesto, infensoq; animo homines, minus apti sunt ad uitæ communionem. Hoc autem & supra dictum est, & ex ijs quæ docemus nunc, perspicui potest, nõ esse dictu facile, quo modo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu debeat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulum aliquid modum, uel in eo quod plus est, uel in eo quod minus excedit, uituperari non solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementesq; dicimus: & iracundos uirili animo esse dicimus, quasi ad imperandum idoneos. Ergo quantum quisq; uel quomodo modum egressus uituperandus sit, non est facile explicare oratione. In rebus enim singulis, atq; in sensu positum iudicium est. At illud quidem certè perspicuum est, medium habitum esse laudabilem, quo quibus rectum est irascimur, quamq; ob causam, & quomodo oportet, & sic alia generis eiusdem. Illæ uerò affectiones, quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in uitio: ac si parum medium deserant, leuiter, si aliquando maiore interuallo, grauius: in magno quodam insigniq; spacio uehementer sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, medium in his habitum obtinendum. Ac de his, quidem animi affectionibus, quæ in ira uersantur, hæc tenus.

IN consuetudine autem uitæ, sermonumq; ac factorum
 I communionē ἀπειθεῖς, id est obsequentes, & nimium faci-
 les & blandi uidentur ij qui ad uoluptatem laudant omnia,
 nec ulla in re aduersantur, quinetiam putant se ijs quibus-
 cum uiuunt, nullo loco molestos esse oportere. Alij contrā
 & in omni re aduersantur, nec de cuiusquam offensione ac
 molestia laborant, qui difficiles, fastidiosi ac morosi uocan-
 tur. Nō est quidem dubium id, quin hi, quos modò diximus,
 habitus sint in uitio: medius autem horum sit in laude, quo ea
 omnia quæ recta sunt, utq; ratio præcipiet, probabuntur,
 respiciunturq; contraria. Nomen autem ei græcum non est
 impositum, quanquam φίλιος, id est, amicitiaē similis parq;
 uideatur. Qui enim ea animi affectione præditus est, quæ
 medium locum tenet, non absimilis ei est, quem nos commo-
 dum & facilem amicum uocamus, adiuncto amandi affe-
 ctu. Hoc autem differt ab amicitia, quòd affectu, eorumq;
 uacat amore, quibuscum ipse uersatur. Neque enim amore
 uel odio ductus probat, ut decet, omnia, sed quia ita animo
 est constitutus. Aequè enim hoc erga ignotos ac notos: er-
 ga familiares æquè, ac erga eos, quorum non est implicatus
 consuetudine præstabit, nisi quòd in omnibus id faciet pro
 dignitate. Neque enim eodem modo decet familiares atque
 exteros obseruare, nec rursus offendere. Atq; hoc quidem
 generaliter dictum est, eum talem hominem in quotidiana
 uitæ consuetudine, se ita esse gesturum, ut ratio postulabit.
 Semper autem honestatis utilitatisq; rationem habens, in-
 uestigabit inibitq; rationem, qua non possit offendere, aut
 certè delectare possit. Nam ijs in iucunditatibus molestijsq;
 cernitur, quæ ex uitæ consuetudine nascuntur. Harum autem
 si quæ sunt quibus ipsi minus honestū est, aut etiam incom-
 modum delectationem adferre, eas ita respuet, ut etiā malit

esse molestus. Quòd si qua res sit eiusmodi quæ turpitudinem facienti, eamq; non paruam asserat, uel incommodum, sed in qua si aduersetur, sit allaturus leuem molestiam, non probabit, sed aspernabitur. Aliter autem cum ijs uersabitur qui authoritate & dignitate aliqua præditi sunt, aliter cum quolibet, magisq; aut minus notis. Itemq; in alijs hominum differentijs suum cuiq; tribuet decorum. Ac per se quidem placere uolet ac gratus esse, molestus autem esse uerebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico & utilitatem, si plus ualere debeant, spectabit & sequetur: magnæq; in posterum uoluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidem talis est, nec ullo appellatus est proprio græco nomine, latini facile & comem appellat. Qui autem alijs affert delectationem, in eoq; nihil aliud sequitur, nisi ut gratus sit, obsequens, blandus, nimiumq; facilis dicitur. At qui id facit, ut adiumentum ad opes adipiscendas, eaq; omnia quæ pecunijs parantur, nanciscatur, is assentator est habendus. Eum uerò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac morosum: appellandum diximus. Contraria autem esse inter se uidentur extrema, quod medium nomen non habet.

CAPVT VII.

Iisdem ferè in rebus arrogantia mediocritas cernitur, quæ etiam uacat nomine. Ac de ijs non erit alienum disputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent intelligemus, si de singulis disseruerimus: & uirtutes mediocritates esse tum maximè credemus, cum ita esse in omnibus perspexerimus. Iam de ijs qui in uitæ societate uoluptatem uel molestiam spectant, diximus. Nunc de ijs qui uerum uel falsum enuntiant, ac præ se ferunt, seu dictis, seu factis, & simulatione disseramus. Igitur arrogans appellatur is, qui sibi res
magnas

magnas & præclaras sumit & uendicat, cum non insint, uel
 maiora, quam quæ insunt. Dissimulator contrà, qui quæ in-
 sunt, negat inesse, aut extenuat. At uerò medius uir sui sem-
 per similis, uerax est & uita & oratione: ea in se inesse
 confirmas, quæ insunt nec maiora, nec minora. Licet autem
 quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius causa
 facere: qualisque est quisque, talia sunt eius & facta, &
 oratio, & uita, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se qui-
 dem omne in malo uitióque mendacium est, ueritas honesta
 & laudabilis. Ita uerax, quoniam medium locum obtinet,
 est laudabilis. Qui autem mentiuntur, utrique sunt illi qui-
 dem uituperandi, sed maiori quadam ratione arrogans. De
 quorum utroque ita differemus, si prius de ueraci pauca
 præponamus. Non enim de eo instituimus dicere, qui in pa-
 ctis, rebusque contrahendis uerus est, aut in omnibus quæ
 ad iniustitiam iustitiæque pertinent, (sunt enim hæc alterius
 uirtutis) sed de eo, qui in quibus rebus nihil tale postulatur
 & agitur, se & uita & oratione ueracem præstat, hoc ipso
 quòd tali habitu animi sit præditus, quem eundem probum
 uirum appellari licet. Nam qui ueri cupiditate ducitur, qui-
 que tum uerum enuntiat, cum nihil interest, is multò etiam
 potius uerax futurus est cum aliquid interest. Mendacium
 enim, ut turpe aliquid, uitabit, quod quidem etiam per se
 ipse fugiebat. Atqui talis uir laudandus est. Sed ad id potius
 quod minus est, ac inferius uero deflectit: id enim magis de-
 cet, quoniam quicquid modum finemque transit, nimiumque
 est, id omne molestum odiosumque est. At uerò qui maiora
 sibi quam quæ insunt, uendicat & sumit, rei nullius causa,
 est ille quidem improbo similis, (neque enim mendacio de-
 lectaretur) sed tamen stulti uanique hominis potius, quam
 mali nomen mereri uidetur. Qui autem alicuius rei causa id
 facit, si gloriæ uel honoris, non est ille quidem admodum
 uitupe

uituperandus: qualis est arrogans. At qui pecunie, uel earum rerum causa, quæ pecunie locum tenent, is multò deformior est. Nec uerò facultate ac potestate arrogans, sed agendi consilio cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit omnis arrogans, iudicatur, ut & mendax: qui duplex est, alius mendacio ipso delectatur: alius glorie aut quæstus causa mentitur. Atque ij quidem qui cupiditate gloriæ sibi aliquid arrogant, ea sibi uendicant omnia, quæ uel ad laudem, uel beatæ uitæ opinionem pertinent. Qui autem spe quæstus sibi aliquid arrogant, ea sibi uendicant, quæ etiam usui sunt proximis, quæq; si minus adsint, celare & occultare licet: uelut medicum & uatem sapientem esse. Ob eamque causam huiusmodi artes sibi plerique sumunt & arrogant, quòd in eis illa insunt quæ diximus. In dissimulatores autem, cum sua ipsorum illi extenuant, lepidorum morum species apparet: quippe qui non uideantur quæstus causa dicere, sed quod fastidium alijs adferre molestiamque fugiant. Atque hi ea sibi detrahunt maximè, quæ sunt gloriosa, ut Socrates faciebat. Qui autem exiguas res paruique momenti, quæq; perspicuæ sunt omnibus, dissimulant, ueteratores dicuntur, ijq; facile ac iure contemuntur. Id quod etiam arrogantia datur interdum, qualis est uestitus Lacedæmoniorum. Nam & sua extollere nimium, & ualde extenuare, quandam speciem fert arrogantia. At uerò qui moderatè utuntur dissimulatione, & in ijs, quæ minus ante oculos posita patent omnibus, ij politici homines atque urbani uidentur. Sed arrogans quoniam deterior est, ueraci uidetur opponi.

ἀνδραγαθὸς τις ὄν] ἀνδραγαθός, is dicitur qui vnā uelut personam semper gerit, qui de suo statu non dimouetur: ego hominem semper sui similem appellauī: num rectè, iudicabunt lectores linguæ Græcæ periti.

Βωμολόχοι δουλοῦν εἶναι καὶ φορτικοί.] Cui dubium est non posse aptius verti illud φορτικοί hoc loco quam importuni?

CAPVT VIII.

Sed quoniam requieti quoq; in uita loci aliquid relictum est, in eaq; aliquid iocis & hilaritati conceditur temporis, efficitur ut hic quoq; decora quaedam, & apta consuetudo, congressioq; ea & dicendi & audiendi, quæ, & quemadmodum decet & dicere & audire uigere uideatur. Magnopere etiam refert, ut personarum habeas, tum dicendo, tum audiendo rationem. Ex quo perspicuum est, & transiri in ijs mediū, & deseri. Atq; illi quidem, qui risu ac facetijs ultra modum prodeunt, scurræ ac importuni habendi sunt, præsertim cum omni ex parte ridiculorum affectatione ducti, dent operã potius ut risum moueant, quam ut quæ honesta sunt dicant, aut ne eum, in quem scōma iaciūt, offendant. Qui autem nec facetum quid dicunt ipsi, & tamen eos qui dicunt, permolestè ferūt, agrestes & duri uidentur. At uerò qui salibus & facetijs modum quendam adhibent, ij *υπεραπελοι* Græcis uocantur (urbanos Latini facetos & festiuos uocant) quasi *ευτροπιοι*, id est, qui faciles habent conuersiones. Morum enim hæ sunt motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicantur. Quoniã autem facetiæ ac sales patent latissimè, cōpluresq; ludicris ac dictis plus capiuntur, quam ratio postulat: factū est ut scurræ, urbani & faceti, quasi elegantes & politi homines appellarentur. Sed tamen ex ijs perspicuū est, quæ dicta sunt, inter eos magnas esse dissimilitudines. Huic autē mediocritati finitima dexteritas est. Dextri uerò est, ea & dicere, & audire omnia, quæ probo uiro ac libero digna sunt. Eum enim talem hominem, quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiã est distinctio inter iocos ingenui & illiberalis hominis,

nis,

nis, eius etiã, qui eruditus est & indocti: quod ex antiquis
 nouisq; comœdiis perspicere licet. Illis enim facetum erat,
 uerborũ obscœnitas: his uerò, suspicio & significatio obscœ
 nitatis satis habet ridiculi: quibus in rebus multũ est discrimi
 nis ad uenustatẽ seruandam. Vtrum igitur qui rectẽ ioea
 tur, salesq; iacit, ex eo statuendus sit, quod ea dicat, quæ libe
 ro homine digna sunt, an quod eum qui audit, minimẽ of
 fendat, aut delectet potius, ac ne hoc quidem certum est?
 Alios enim alia offendunt atq; delectant. Idem etiam talia
 audiet libentius. Quæ enim quisq; audire ab altero uellet,
 eadem etiã facere uidetur. Non igitur omnia faciet. Scõma
 enim, quod nos cauillum, at falsẽ dictũ interpretamur, con
 uitium & maledictum quoddam est. Et legislatores quædam
 iactari conuitia prohibent: æquũ autẽ erat idem de dictis ca
 uere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affe
 ctus erit, ut sibi ipse lex esse uideatur. Atque is quidem, qui
 medium locũ obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, si
 ue urbanus nominetur. At uerò scurra à risu longẽ multũq;
 superatur, qui nec sibi parcit, nec cæteris, modò ut risum
 concitet: atq; idem eiusmodi cõmemorat, quæ homo politus
 nolit unquã dicere: nonnulla etiam quæ ab aurium cõproba
 tione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has congressio
 nes inutilis est. Nam cum nullũ ipse ridiculum iaciat, offen
 ditur omnibus. Atqui uidetur in hominum uitam requies &
 iocus inuectus necessariò. Tres igitur, quas dixi, uersantur
 in hominum uita mediocritates, quæ omnes in quorundam
 dictorum, factorumq; societate consistunt. Hoc autem disse
 runt, quod una in ueritate, aliæ in uitæ iucunditate cernun
 tur. Earum autem quæ in iucunditate positæ sunt, una in iocis,
 altera in alijs uitæ societatibus cõgressionibusq; cõsistit.

D

CAPVT IX.

DE uerecundia autem non est quod, ut de aliqua uir
 tute,

tute, dicendum esse uideatur: siquidem perturbationi est, quàm habitui similior. Itaq; definitur esse metus quidã de decoris & infamie: eodemq; modo nascitur quo metus is, qui in rebus asperis formidolosiq; cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore palescunt. Quare ad corpus utrunque quodãmodo pertinet, quod perturbationi magis uidetur, quàm habitus proprium. Nec uerò omni ætati, sed adolescentiæ conuenit hæc perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, uerecundos pudentesq; putamus esse oportere: idq; ob eam causam, quòd cum perturbationibus multum ducantur, peccatis multis contaminari solent, à quibus pudore deterrentur ac reuocantur. Ac adolescentes laudamus uerecundos: senem autem quòd pudore afficeretur, nemo laudauit unquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere eorū, ex quibus pudor nascitur. Neq; enim hominis probi est uerecundia affici: siquidem propter mala oritur, quæ nequam facienda sunt. Quòd uerò aliæ res per se turpes sunt, aliæ opinione, nihil refert: quando quidem neutra facienda sunt, ut non sit pudori locus. Est autem improbi, ita animo affectum esse, ut quod turpe foedumq; sit, uelit facere. Absurdum uerò sit, eo esse animo, ut si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te probum iudices. Pudori enim est locus in rebus uoluntarijs. At uir probus nunquam uoluntate sua quæ praua sunt, faciet. Sed tamen potest ex hypothesi probitatis esse uerecundia. Nam si turpe aliquid gesserit, ex eo pudore afficietur. Atqui hoc nusquam reperitur in uirtutibus. Quòd si impudentia in malis est, & nullo pudore affici ex turpibus factis, malum: nihilo magis eum qui hæc faciat, pudore affici probitatis est. Nec uerò continentia uirtus est, sed mediæ ac mixtæ naturæ, de qua postea differemus. Nunc de iustitia dicamus.

ARISTOTELIS

DE MORIBVS AD

NICOMACHVM

LIBER V.

CAPVT I.

DE iustitia & iniustitia hoc cognoscendum est, quibus in actionibus cernatur: & iustitia quænam mediocritas sit, quarumq; in rerum medio ius iustumue ipsam consistat. Qua in explicatione eandem quã in superioribus viam & rationem sequemur. Videmus igitur huiusmodi quendam habitum omnes iustitiam dicere, quo apti sunt ad res iustas gerendas, quoq; iuste agunt, & quæ iusta sunt, voluntate amplectuntur. Eodemq; modo de iniustitia sentiunt, qua iniuste faciunt, & res iniquas iniustasq; uolunt. Itaq; hæc primum quasi prima quedã lineamenta sint à nobis proposita. Neq; enim eodem modo se res habet in scientijs & facultatibus, ut in habitibus. Facultas enim & scientia contrariorum eadem uidetur esse: habitus autem contrarius contrariorum non uidetur, ut à ualetudine non efficiuntur contraria, sed solum quæ ualetudini consentanea sunt. Ambulare enim quempiam ualenter dicimus, cum ambulat ut ualens. Contrarius ergo habitus ex contrario sepe intelligitur: plerunq; etiam habitus ex rebus subiectis. Etenim si firma corporis affectio nota sit, infirma quoq; nota constitutio est: ex ijsq; rebus quæ firmam affectionem efficiunt, firma affectio, & ex hac ipsa quæ ad firmam constitutionem pertinent. Si enim bene constitutum

corpus

corpus positum est in carnis crassitudine, necesse est male
 constitutum affectumq; corpus in carne tenui consistere,
 quodq; ad bene constituendum corpus cōducatur, carnis effi-
 cere crassitudinem. Cōsequitur etiam ferè, ut si alterū mul-
 tis modis dicatur, multi etiam modi sint alterius: ueluti, si
 quod iustum est, uariis modis dicatur, & iniustum: porro au-
 tem multis modis dici, iniustitia & iustitia uidentur. Sed
 quia uicina est, ac finitima eorum nominum homonymia, id
 obscurum est: nec sic perspicuum, ut in iis quorum magnæ
 sunt dissimilitudines: in quibus magna est in specie differē-
 tia: ueluti statim apparet clauiculam homonymos dici, cum
 pars corporis appellatur, quæ sub collo animalium est, &
 cum ea qua ostia clauduntur. Hoc igitur intelligendum est,
 quot modis iustus quis dicatur. Videtur autem iniustus
 esse & is qui leges uiolat, & ὁλεονέκτης, id est, qui sem-
 per maiorem sibi partem aufert, adeoq; iniquus est: ut per-
 spicuum sit, iustum esse eum, qui pareat legibus, & qui æ-
 quus sit. Iustum ergo id erit quod leges iubent, & quod æ-
 quum est: & iniustum id, quod contra leges est, & quod
 iniquum. Et quoniã qui iniusti sunt, ὁλεονέκται etiã sunt,
 id est, qui meliorem ad se partem transferunt, uersabuntur
 in bonis, non omnibus quidem, sed in iis tantummodo, in
 quibus res aduersæ prosperæq; consistunt. Quæ simpliciter
 bona sunt, semper illa quidem, sed alicui non semper. Atq;
 hæc optant homines, ac persequuntur, nec debent: sed optare
 debent potius, quæ uerè bona sunt, ea sibi bona esse, ea au-
 tem sequi quæ sibi bona sint. Verùm iniusti non semper, ut
 in duobus per se ac simpliciter malis, maius, sed etiã minus
 eligunt. Sed quia minus malum, etiam boni speciem gerit
 quodammodo, ipsaq; ὁλεονέκται in bonis uersatur, idcirco
 ὁλεονέκται omnino esse uidentur, id est, omnia sibi præci-
 pua semper auferentes. At certè iniqui sunt omnes iniusti:

H

hoc enim uerbo continetur utrunque, & commune uocabulum est. Continet enim quod iniquum est & plus & minus. Sunt etiam *παράνομοι*, hoc est, legum uiolatores: quoniam hoc ipsum uiolare leges, iniustitiam omnem complectitur, fusumq; est per omnem iniustitiam. Quoniam autem omnis est, qui contra leges faciat, iniustus, & omnis iustus qui pareat legibus: perspicuum est ea omnia quæ legitima sunt, iniustis esse quodammodo numeranda. Quæ enim à disciplina legum ferendarum cōstituta sunt, ea legitima habentur, eademq; omnia iusta dicimus. Leges autē de omnibus præcipiunt, in eoq; uel cōmunem omnium utilitatem exquirunt uel optimorum, uel principum: idq; uel actionibus uirtutis, uel alia huiusmodi ratione. Quocirca iusta appellamus uno modo ea quæ beatam uitā, & eius partes in ciuili societate efficiunt ac tuentur. At lex quidem & forti suum officium præscribit, ut non deserere ordinem, nec fugere, nec arma abijcere: & temperato, ut non adulterari, uel ui constuprare: & clementi, ut non uerberare, neq; conuitiari: itemq; in cæteris uirtutibus & uitiis, illa iubet, hæc uetat. Ac salutaris quidem habetur ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & inconsideratè, perniciosa. Atq; hæc iustitia, absoluta est illa quidem uirtus & perfecta, non illa quidem per se ac simpliciter, sed quatenus alterius commoda & utilitates respicit. Ob eamq; causam iustitia sæpe uidetur omnium uirtutum præstantissima, neque Hesperus aut Lucifer tantam sui excitant admirationem. Ex quo factum est iam tritum sermone omnium prouerbum.

Iustitia in sese uirtutes continet omnes.

Eademq; uirtus perfecta est ob id maxime, quòd inest in ea usus uirtutis undiq; perfectæ. Perfecta est autem propterea, quòd qui ea præditus est, is etiam erga alios, non in se modo, uirtutem exercere ac excolere potest. Pleriq; enim in
suis

suis rebus uirtute uti possunt, in ijs, quæ sibi cum alijs intercedunt, non possunt. Quocirca præclare dictum est illud à Biante, magistratum uirum ostendere. Qui enim magistratum gerit, is iam res curat aliorum, & in hominum societate uersatur. Ob eamq; causam omnium uirtutum sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia non ad suum cōmodum, sed ad aliorum omnia confert: totaq; se ad alienas utilitates porrigit atq; explicat. Aliorū enim commodis utilitatiq; seruit, nempe aut principis, aut Reipublicæ. Ac sceleratissimus quidem est habendus is, qui malitiam & ad suam & amicorum perniciem exitiumq; conuertit. Optimus autem is, qui uirtutem non ad suam, sed ad aliorum utilitatem refert. Est enim hoc arduum opus. Atq; hæc ipsa iustitia, non pars uirtutis est, sed uirtus uniuersa: & iniustitia ei contraria, non pars uitij est, sed uniuersum uitium. Qualis autem sit differentia uirtutis & huius iustitiæ, perspicuū ex ijs est, quæ dicta sunt. Est enim re idem, ratione autem non idem: sed quæ ad alterum refertur, iustitia: quæ habitus est talis, absolutè consideratus, uirtus nominatur.

Veluti statim apparet clauiculam homonymos dici] Vt apud Græcos κλεις multiplex uocabulum est, ita apud Latinos clauicula: propterea sic latinè reddidi. est autem clauicula pars illa corporis quæ diuidit pectus à ceruice, quæ Græcis κλεις uocatur.

In multis exemplaribus legitur, ἔτο γὰρ ἡ παρανομία ἦτοι ἡ ἀνισότης περιέχει τῶσαν. sed malè: deinde enim sunt hæc uerba, ἡ παρανομία ἦτοι ἡ ἀνισότης. Vt intelligatur in hoc τοτο γὰρ, παρανομον εἶναι subaudi.

Quia non ad suum commodum, sed ad aliorum omnia confert. Verba sunt Cicer. lib. 2. de Oratore.

Totâque se ad alienas utilitates, &c.] Verba sunt Cicer. ex lib. 2. de Repub.

ἢ ἡ τοιάδε ἕξις ἀπλῶς ἀρετή.] Distinctio post uerbum ἀπλῶς ponenda est: ut sic legatur, ἢ ἡ τοιάδε ἕξις ἀπλῶς, ἀρετή.

AT enim quærimus iustitiam, quæ pars subiecta est
 uirtuti (est enim, quædam, ut diximus) & iniustitiam
 eam quæ pars est. Aliquam autem esse eiusmodi, ex hoc
 uelut signo intelligi potest. Nam qui agit eorū aliquid quæ
 cæterorum uitiorum sunt propria, is facit ille quidem in=
 iuste: attamen non plus æquo sibi auferre dicitur. Velut si
 quis abiiciat clypeum propter ignauiam, aut male dixerit
 per excandescentiam, aut pecuniis non iuuerit propter a=
 uaritiam. Cum autem plus sibi sumit quis, sæpe ad nullum
 ex illis singulis uitium illud, nec ad uniuersa, sed ad certum
 iam aliud pertinet: uituperamus enim tanquam iniustitiã.
 Est igitur aliud genus iniustitiæ, quæ ut pars subiecta est
 generali, itemq; aliud quoddam iniustum subiectū toti iniu=
 sto, quod est contra leges. Præterea si quis quæstus causa
 stuprum inferat, quæstumq; inde faciat, alter cupiditate in=
 census idem, de suo largiens, & cum damno rerum suarū fa=
 ciat: hic intemperās potius quàm πλεονέκτης, id est, ad rem
 plus æquo auidas esse uideatur: ille iniustus, intemperans
 non item. Perspicuum igitur hoc propter quæstum contin=
 gere. Iam uerò in cæteris sceleribus ac iniuriis omnibus si
 peccetur, id semper ad certū aliquod uitij genus refertur,
 & pertinet: uelut si adulteratus est, ad libidinem & intem=
 perantiam: si in acie cõmilitonem deseruit, ad ignauiam: si
 pulsauit, ad iracundiam: at si quæstum fecerit, ad nullū ui=
 tium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuū est, esse
 præter generalem, certam quandam iniustitiam, quæ illi
 subiecta sit, eodem nomine appellatam, quoniam in eodem
 genere posita est definitio. In rebus enim quæ nobis cū alio
 intercedunt, utraq; uim suã obtinet. Sed hæc in honore, aut
 in pecuniis, aut in salute, aut si quo uno nomine hæc com=
 plecti omnia possumus, & in uoluptate ea quæ ex quæstu
 percip

percipitur: illa in iis spectatur omnibus, in quibus qui omnino uirtute præditus est. Hoc ergo iam apparet, iustitiæ plura esse genera, aliudq; esse præter generalem uirtutem, iustitiæ genus. Quæ autem, qualisq; sit, deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerum iniustarum, alias esse contra leges, alias iniquas. Et iustarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniustitia quidem, de qua supra dictum est, in eo posita est & consistit, quod fit contra leges. Quoniam autem quod iniquum est, & quod fit contra leges, non sunt eadem, sed alterū alteri, ut pars generi subijcitur (quod enim iniquū est, id omne contra leges est, quod autem contra leges, non omne etiam iniquum) efficitur, ut quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idem quod illa, sed aliud omnino. Atq; hæc tanquam partes sunt, illa tanquam genera: siquidem hæc ipsa iniustitia, pars est iniustitiæ generalis: itemq; iustitiæ subiecta est iustitia. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ ut partes subiectæ sunt generi, nobis dicendum est, & de iusto & iniusto eodem modo. Prætermittenda est igitur nobis iustitia ea quæ generali uirtuti attributa est, & iniustitia: quarū in altera usus uirtutis uniuersæ erga alterum cernitur, in altera uitij. Ex quo etiam perspicuum est, iusta & iniusta quæ ab iis proficiuntur, quo pacto sint explicanda. Pleraq; enim eorum quæ legibus comprehenduntur, ea quæ sunt ab uniuersa uirtute præscribuntur. Nam & ex quaq; uirtute uitā degere, præscribit lex: & ex uitij, uetat. Efficientia autem uirtutis generalis, sunt ex legitimis ea omnia, quæ de disciplina publica cauta sunt legibus. Nam de ea disciplina quæ priuatim ad singulos pertinet, ex qua absolute ac simpliciter boni uiri existunt, utrum ad ciuilem scientiam pertineat, an ad aliam, postea disputabimus. Aliud est enim fortassis uirū bonum esse, aliud ciuem bonum. Sed iustitiæ quæ tanquam pars

subiecta est generi, iustiq; eius quod ab ea ducitur, unum genus est, quod in distribuendo honore, uel pecuniis cernitur, cæterisque rebus omnibus, quæ diuidenda inter eos sunt, qui in ciuili societate & communione uersantur, ea enim possunt uel equaliter inter ciues diuidi, uel inæqualiter. Alterum genus est, quod in pactis contrahendisque rebus tamquam regula adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam contractuum alius uoluntatis est, alius fit nobis inuitis. Voluntarij sunt, ut uenditio, emptio, mutuatio, sponsio, locatio, conductio: qui uoluntarij propterea dicuntur, quod à uoluntate nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui sunt præter uoluntatem, partim clandestini sunt, ut furtum, ut adulterium, ut ueneficium, ut lenocinium, ut seruorum sollicitatio, ut cædes dolo facta, ut falsum testimonium: partim ui fiunt, ut uerbera, ut uincula, mors, rapinæ, membrorum debilitatio, conuitium, contumelia.

Quoniam autem quod iniquum est, &c.] Totus hic locus valdè corruptus est in græcis exemplaribus, sed facilè erit ex mea interpretatione cum græcis collata restituere: sunt enim delenda illa omnia, τὸ μὲν γὰρ πλεον ἅπαν ἀνισον ἢ πάν πλεον.

Postea disputabimus] Id pertinet ad lib. 3. Politic. Aristot. cap. 3.

Mutuatio] Cicer. est lib. 1. Tuscul. quæst.

Conductio] Cicer. est 2. Orat. in Verrem.

CAPVT III.

Quoniam autem iniustus iniquus est, & quod iniustum, idem iniquum: perspicuum est, quoddam esse medium eorum quæ iniqua sunt, id scilicet quod æquum est. In quacunque enim actione plus & minus uersatur, in eadè etiam quod æquale est, cernitur. Quod si quod iniustum est, idem inæquabile est: profectò quod iustum est, idem sit æquabile necesse est. Quod quidem omnes, etiam si non asseratur ratio,

tio,

tio, intelligunt. Quoniã autem quod æquabile est, idem me-
 dium quoddam est, ius, idq; adeò quod iustum est, medium
 quiddam sit necesse est. Quod autem æquabile est, id in
 duobus minimum cernitur. Necesse est igitur quod iustum
 sit, medium quiddam esse & æquabile: referriq; ad aliud,
 & quibusdam tribui. Et quatenus medium est, aliquorum
 est, quæ plus minusue nominamus. Quia æquabile est, in
 duobus spectatur: quã ius est, quibusdam tribuitur, ita ne-
 cesse est ius in quatuor rebus ut minimum consistere, inter
 quos enim ius est, duo sunt: in quibus cernitur, res duæ. Ea-
 demq; erit æquabilitas, & eorum hominum inter quos ius
 est, & earum rerum in quibus ius spectatur. Ut enim inter
 se affectæ sunt res eæ, in quibus ius positum est: sic etiam
 ij inter quos ius est, inter se affecti sunt. Neq; enim si pares
 non sint, paria ferent. Aliter pugnae hinc, criminationes,
 querelæq; nascuntur: si qui pares sunt, non æqua auferunt:
 aut qui pares non sint, paria accipiant. Quod etiam ex eo
 perspici potest, quod cuique tribuitur pro dignitate. Nam
 quod ius positum est in distribuendo, id omnes confirmant
 pro dignitate esse oportere. Dignitatem autem non eandem
 omnes dicunt: sed in libertate eam ponunt, qui eam formam
 Reipub. sibi proposuerunt, in qua populus præest: in qua
 pauci præsent, in diuitijs, alij in nobilitate generis qui opti-
 matum Reipub. statum sibi constituerunt, in uirtute. Quod
 ergo ius est, id proportionem quadam cõstat. Neq; enim so-
 lum numeri, quo quid numeramus (νομαδμοσ Græcè dicitur)
 sed omnino numeri propria est proportio & compa-
 ratio. Est enim proportio parilitas similitudoq; rationis,
 quæ minimum in quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem
 proportionem perspicuum est in quatuor consistere. Atta-
 men & coniuncta non minus in ijs consistit. Vnum enim in
 hac pro duobus adhibetur, bisq; dicitur: uelut quemadmo-

dum *a* ad *b*, sic *b* ad *c*. bis igitur *b* dictum est. Quocirca si bis ponatur *b*, quatuor erunt analogae, id est proportione inter se collata. Ius igitur in quatuor rebus minimum cernitur, eademque eius ratio erit. Distincti enim sunt similiter *ij* quibus tribuendum est, & ea quae tribuenda. Ergo ut est ad extremum ad *b*, sic *c* ad *d*: uicissimque ut est *a* ad *c*, ita *b* ad *d*. Ergo ad tota, quae ipsa distributione iunguntur. Quod si ita composita sunt, iuste copulantur. Ipsius ergo *a* extremi cum *c*, & ipsius *b* cum *d* coniunctione, ius quod tribuendo cernitur, omne continetur, estque ius in medio eius, quod a proportione est alienum. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, medium est analogon. Hanc proportionem uocant Mathematici geometricam, quod in ea contingit ut tota sic cum totis, quemadmodum utraque cum utrisque conferantur. Non est autem coniuncta haec analogia, propterea quod non usuuenit, ut sit unum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur. Atque hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionem est. Existit ergo hic plus & minus: quod quidem etiam in factis accidit. Qui enim alteri facit iniuriam, boni plus adipiscitur: cui uero fit iniuria, minus. Contra fit in malis, propterea quod leuius malum speciem quandam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius, quam maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est: & quod magis eligendum est, id maius bonum est. Ac unum quidem iuris genus est huiusmodi.

CAPVT IIII.

Alterum ac reliquum genus est quod uelut regula adhibetur contractibus, & uoluntariis & non uoluntariis. Huius autem generis alia quaedam forma est, atque superioris. Nam quod ius in diuidendis tribuendisque communibus inter ciues rebus consistit, semper ea quam dixi proportione

tione constat. Nam si diuidenda sunt publicæ pecuniæ, eadem ratio seruanda erit, quam habent inter se pecuniæ in publicum collatæ: eaq; iniuria quæ huic iuri contraria est, ab ea proportione est aliena. At uerò ius id quod in contrahendis negotiis cernitur, quædam pars est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam analogiam seu cõparationem, uerum ad arithmeticam pertinet. Nihil enim attinet, utrum probus improbum fraudauit, an probum improbus: nec utrum probus, an improbus adulteratus sit: sed lex damni solum spectat dissimilitudinem, utiturq; pro paribus, si alter iniuriam fecit, alter iniuriam passus est: Etsi hic damnum dedit, ille accepit. Ideoq; iniuriam hanc, quoniam inæquabilis est, ad æquabilitatem iudex conatur reducere. Nam cum hic uerberatus sit, aut interfectus, ille uerberarit, aut etiam interfecerit, diuisa in inæqualia perpeßio & actio est: sed ea ad æqualitatem, multa imposita, iudex redigere conatur, detrahendo aliquid de lucro. Vocatur enim (ut id semel dicam) in rebus eiusmodi, etiam si minus aptum quibusdam nomen uideatur, in eo qui uerberauerit, lucrum, emolumentum & quæstus: in eo qui uiolatus est, detrimentum & damnum. Cum autem perpeßio ad æquabilitatem reuocata est, hoc damnũ, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, mediũ æquabilitas est. In lucro autem & damno contrario modo plus & minus cernuntur. nam plus boni, minus mali lucrum est, cuius contrarium est damnum. quorum quidem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dicimus. Ergo ius illud quod ad emendandum ualet, medium damni & lucri, detrimenti & emolumentum sit necesse est. Itaq; cum orta controversia est, confugiunt ad iudicem: confugere autem ad iudicem est ad ius confugere. Profitetur enim se iudex uelut animatum ius esse. Conquirunt iudicem omnes, qui mediis

fit, quem eundem nonnulli μεσότης, id est, quasi mediato-
 rem appellant, quasi si quando medium consequantur, ius
 suum se putent obtinere. Medium ergo quiddam ius est, si
 quidem etiam iudex. Et iudex quidem ad æquabilitatem re-
 uocat: similiterq; facit, ut si linea in partes non æquas secta
 sit, & detrahat particulam qua maior præstat dimidiatam,
 eamq; ad breuiorem addat. Cum autem in duas partes æquas
 totum sectum est, tum suum quisq; tenere se prædicat, cum
 id quod est æquabile obtinuit. Aequabile autem in medio
 positum est eius, quod maius minusq; est proportione arith-
 metica: ob eamq; causam δίχαλον Græcis uocatur, quod
 δίχα, id est, bipartito diuisum sit: ut si quis uocet δίχαλον
 & δίχας ἴσος uocatur quasi δίχας ἴσος. Si enim res due pa-
 res sint, ab earumq; altera detrahatur quippiam, quod ad
 alteram addatur, duabus his partibus præstabit alteri. Etenim
 si detracta fuisset, non etiã addita, profectò una modò par-
 te superaret. Medium ergo uno superatur: & medium id su-
 perat, unde detractum est, uno. hinc ergo perspicere possu-
 mus, & quid ei adimendum sit, qui plus est consecutus, &
 quid addendum ei, qui minus. Qua enim remedium præ-
 stat, ea addenda illi est, qui minus tulit: & qua superatur, à
 maxima est auferenda. Ponamus tres esse lineas æquas
 inter se, a a, b b, c c. ab a a linea detracta, pars a e adda-
 tur ad c c lineam, appelleturq; c d. Ita tota linea d c c, li-
 neam e a uincit parte c d, & parte c f. Ergo lineam b b
 parte c d uincit. Quod etiam in alijs artibus contingit.
 Tollentur enim funditus, nisi & quantum & quale opus
 artifex efficit, tantundem ac tale is qui accipit, accipiat.
 Profecta sunt autem damni & lucri nomina à contractu
 uoluntario. Nam uendendo, emendo, alijsq; omnibus contra-
 ctibus qui lege cõcessi sunt, si plus auferas quàm quod tuum
 erat, id demum lucrum dicitur: sin minus, quàm apud te fuit,
 à prim

à principio auferas, damnum. At uerò si neque plus neque minus abstuleris, sed eadem pro ijsdem acceperis: tum se sua quisque habere confirmat, ut nec damnum acceperit, nec lucrum fecerit. Quare in damni lucriq; medio ac moderatione ius positum est, id quidem quod in ijs cernitur quæ sunt præter uoluntatem cum & antè quàm res contrahatur, & postquam contracta est, quod æquum est obtinetur.

CAPUT V.

AT in lege talionis uidetur quibusdam ius esse omnino positum: in qua sententia Pythagorei fuerunt. Definiebant enim omnino ius esse, talionis reciprocationem. Atqui lex talionis, nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emendandi causa comparatum est, ac commodatur: tametsi uolunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere,

Si quod quisque alij facit, hoc patiatur, erit ius. Multis enim id locis alienum esse uideatur: ueluti, si quempiã magistratus uerberauerit, non est referendus. Et si quis magistratui manus attulerit, nõ solum referendus, sed supplicio etiam coercendus est. Præterea permultum interest, utrum uoluntate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Attamen in cõmunicatione quæ rebus contrahendis cernitur, hoc ipsum ius talionis proportionem, non æquabilitatem, hoc de quo agimus iure concluditur. Vicissitudine enim factorum, quæ proportioni congruat, resp. continetur ac permanet. Aut enim nocendi quærunt occasionem ijs scilicet quibus facta est iniuria: quod si minus contingat, seruitus uideatur esse, si minus, par pari referre liceat: aut benemerendùm cum beneficium scilicet acceperunt: si minus, non extat ciuium cum ciuibus res suas cõmunicandi uoluntas. Atqui societate & suarum inter homines utilitatum cõmunicatione stant ciuitates. Itaq; Gratijs delubra media urbe consecran-

tur.

tur, ut referatur gratia. Hoc enim gratiae est proprium. est enim ei qui gratificatus est referenda gratia: & rursus qui beneficium acceperat, alterum officiis prouocare debet. Facit autem per diametrum extremorum coniunctio, proportionem constantem remunerationem: ueluti esto architectus a, sutor b, domus c, calceus d. Architectum igitur necesse a sutore ipsius opus sumere, eique uicissim suum communicare. Si ergo primum aequabilitas proportionem constans extiterit, deinde uicissim inter se res suas comunicent, tum quod dixi, extabit omnino. Sin minus, nec aequabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet, unius opus praestantius esse, quam alterius, oportet igitur illa adaequari. Quod etiam in aliis fit artibus. Tolluntur enim omnes funditus, nisi quanti precij & quale opus artifex affecerit, tantidem & tale emat qui accipit. Neque enim ex duobus medicis constat civilis societas, sed ex medico & aratore, atque iis omnibus qui diuersas inter se ac dissimiles artes exercet: quos tamen oportet pares reddere & adaequare. Itaque oportet res omnes, quarum est permutatio, quodam modo inter se esse comparabiles. Ad quem usum comparatus est numus. Qui quoniam omnia metitur, idcirco mensura quodam modo efficitur. Quocirca quod pluris est, & quod minoris metitur: ut quot tandem calcei, domus uel alimenti precium possint, adaequare, intelligatur. Aequum est igitur, ut architectus est, aut agricola ad sutorem, tot esse ad domum, aut alimentum calceos. Nam si id minus fiat, nec inter illos pactum intercedat, nec ulla communio. Illud uero, si non sint quodam modo paria, esse non poterit. Ergo una re aliqua metienda sunt & aestimanda omnia, quemadmodum supra dictum est. Ea autem est re quidem uera indigentia, qua omnia continentur. (Etenim si nullo indigerent homines, aut si non pariter indigerent, profecto aut nullum, aut certe non

non

non idem inter eos pactū conuentumq; intercederet.) Verum introductus est numus, ut esset indigentiae uelut subsidiaria permutatio: idq; ex pacto & hominum instituto. Ob eamq; causam νόμισμα appellatur: quod non natura, sed νόμος id est lege numus ualeat: in nobisq; id sit: ut mutetur & reddatur inutilis. Erit igitur tum demum locus legi talionis, quando ita res exaequatae fuerint: ut quod est architectus ad sutorem, hoc sit sutoris opus ad architecti. Nō sunt autem ad formam ac speciem proportionis deducendum, cum iam rem inter se contraxerint, alioqui extremum alterum utranq; praestantiam obtinebit, sed cum adhuc sua quisq; tenebit. Sic pares futuri sunt, resq; suas uicissim inter se cōmunicabunt: propterea quod tum inter ipsos haec ipsa aequabilitas possit intercedere. Esto agricola a, alimentū c, sutor b, opus illius adaequatum d. Quod si minus hoc modo uicissim darent & acciperent, nunquam ulla societas rerumq; cōmunicatio intercedet. Indigentia autem societatem hanc uelut uno quodam uinculo contineri hinc intelligi potest, quod cum uterq; alterue nihil alterius desiderat, contractus inter eos nullus solet interuenire. Quemadmodum cum alicuius, uerbi causa, uini penuria quis laborat, quo alter abundat, datur exportandi frumenti potestas. Haec ergo exaequanda sunt. Futurae autem permutationis, si forte nulla re nunc nobis opus est, eius tum cum opus erit nobis facultatem futuram, numus uelut fideiussor quidam datur. Etenim qui illum portat, facultatem accipiendi id quo indiget fieri oportet. Ac numus quidem patitur idem quod indigentia: neq; enim semper aequalis precij est: sed tamen permanere solet diutius. Itaq; debent rerum omnium certa esse pretia: sic enim contractus sempiterni futuri sunt: qui quādiu futuri sunt, tandiu futura est hominum inter ipsos societas & cōmunio. Numus igitur tanquam norma & regula,

gula, rebus inter se aptè comparatis & dimensis, eas exæquat. Neq; enim sublato contractu consistere societas ullo modo potest: neque contractui locus relinquitur sublata æqualitate: neque æqualitati, sine apta quadam rerum inter se mensura & compositione. Ac uerè quidem ut dicam, non possunt res tam inter se dissimiles aptè inter se cõparari: sed quantum satis sit ad usum necessitatẽq;, possunt. Vnũ ergo aliquid necesse est adhiberi: idq; hominũ conuentione & instituto: unde etiam νόμισμα, id est numus uocatur. Hic enim res omnes facit cõparabiles: siquidem numo omnia æstimamus ac metimur. Esto domus a, libræ decem b, lectus c, atque a, sit ipsius b dimidiũ, ut domus quinque libras aut tantidem æstimetur. c autem, id est lectus, pars sit decima ipsius b. Numo igitur perspicuum est lectos quinque domus æquare precium. Hoc etiam apparet, hanc rerũ contrahendarum rationem, antequam numus inuentus esset, fuisse seruatam. Quid enim interest, utrum lecti quinque pro domo, an quanti lecti quinque ualent, dentur? Atque iniuria quidẽ quid sit, & quid ius, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iustè agere, medium esse, inter facere & accipere iniuriam: quoniã illud est plus habere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores uirtutes: sed quia est mediũ, hoc est eius quod æquabile est. Iniustitia uerò extremorum est. Ac iustitia quidem uirtus est, qua quis aptus est & propensus ad ea consulto & certo animi iudicio præstanda quæ iusta sunt: & ad res ciuibus inter se cõmunes ita distribuendas, & sibi, si cum altero, & alteri, si cum altero conferatur, ut non sibi plus emolumentis, proximo minus, damni autem contra: sed quod æquũ est sibi atque alteri proportionẽ tribuat: itemq; alij ad alterum. Iniustitia uerò contra eorum est, quæ iniusta sunt, quæ sunt detrimentis & emolumentis excessus & defectus,

fectus, præter iustam proportionem. Itaq; iniustitia est nimium & parum, propterea quòd utrunq; & quod nimium est & quod parum efficiat. Ac in sua quidem causa, si agatur utilitas, plus accipit: sin detrimentum, minus. At si res aliorum agatur, in uniuersum quidem similiter facit: quod uerò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem, citra ullam rationem temerè in utrunq; declinat, ita ut modò plus, modò minus tribuat. Quod uerò ad iniuriam attinet, accipere iniuriam, est habere id quod minus est: facere autem iniuriam, est habere id quod plus est. Ac de iustitia & iniustitia quæ tandem utriusque uis sit & natura: itemq; de toto genere iuris & iniuriæ hoc modo dictum sit.

Talionis reciprocationem.] Ita A. Gell. vocat lib. 20. cap. 1.

CAPVT VI.

Quoniam autem fieri potest, ut quis iniuriam faciat, nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam inferendo in quoq; iniustitiæ genere, iam iniustus habeatur? uerbi gratia adulter, fur, latro? An ne sic quidem quicquam interest? Nam qui non consilio & certo animi iudicio, uerùm animi perturbatione cum muliere rem habuerit, quam etiam nouerit quæ sit: faciat ille quidem iniuriam, sed tamen nondum sit iniustus: quemadmodum nec fur, qui tamen furatus est: nec adulter qui adulteratus est, itemq; in cæteris. Ac iam quidem supra, quam rationem lex talionis ad ius haberet, explicauimus. Verùm hoc ignorare non debemus, hoc ius quod quærimus, & omnino ac simpliciter ius esse, & ciuile ius esse. Ius autem ciuile est inter socios uitæ, ut abundè omnia suppetant, eosq; liberos & æquales uel proportionem uel numero. Itaq; inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile non est, sed quoddam par ac simile. Inter eos enim iuris communio est, inter quos est legis communio.

communio

cōmunio inter eos est, inter quos iniūstītia. Iudicium enim iuris & iniuriæ dijudicatio est. Inter quos autem iniūstītia est, inter eos iniuriæ faciendæ locus est. Sed inter quos iniuriæ faciendæ locus est, non est etiam inter eos omnes locus iniūstītiæ: quæ quidem tum est, cum sibi ipsi plus eorū quæ simpliciter bona sunt, tribuit, & eorum quæ simpliciter mala sunt, minus. Idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem quòd hæc sibi ille sumit, fitq; tyrannus. Est autem custos, conseruatorq; iuris, magistratus, quòd si iuris, & æquabilitatis. Quoniam autem si iustus sit quispiam, nihil sibi plus æquò sumit & attribuit (neque enim sibi unquam plus tribuit, quàm alijs, eorū quæ simpliciter bona sunt, nisi penes eum sit quæ proportione spectatur maior dignitas) idcirco quæcunque agit, ad aliorū cōmoda refert. Ob eamq; causam in bonis alienis (ut supra diximus) iustitiam numerant. Danda igitur merces aliqua est: quæ cum sint honores & gloria, quibus hæc non sunt satis magna præmia, tyranni efficiuntur. Ius uerò domini in seruos, & patris in liberos, licet simile sit, nō idem est quòd illa. Neque enim in res suas locus est iniūstītiæ, quæ simpliciter ita dicitur. Atqui possessio cuiusque, ac liberi quoad adoleuerint, & de patris potestate exierint, quasi partes quædam ipsius censeatur: sibi autem nemo de industria uult obesse: ideoq; non est cuiquam erga seipsum iniūstītiæ locus. Quare nec ius ciuile, nec iniuria. Hæc enim lege dicebamus constare, interque eos omnino locum habere, inter quos naturā legis cōmunio est. Qui quoniam sunt ij, inter quos æquabilis quædam est imperandi parendiq; uicissitudo, idcirco inter uirum & uxorem potius, quàm inter patrem & liberos dominum & seruos cōmunio iuris est. Nam hoc ius est, quòd domesticum & familiare dicitur: quòd aliud est atque ciuile.

CAPVT VII.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimū. Naturale est, cuius uis eadem est apud omnes, non quòd sic uideatur, aut secus. Legitimum autē id appellatur, quod initio nihil interfuit, sic an secus fieret: cū autem latum positumq; est, iam interest. Veluti captiuos mina redimi, aut capram immolare, non du is oues: præter ea quæ lege cautæ sunt de rebus singulis, ut Brasidæ sacra facere: & quæ publicis decretis sancita sunt. Atque omnia iura, quorundam quidem opinione, in hoc secundo genere sunt, propterea quòd ea quæ naturalia sunt, immutabilia sunt, & ubique idem ualent (ut ignis & hīc & apud Persas urit) iura autem mutari conspiciuntur. Sed non ita est omnino, uerūm quodammodo. Nam apud deos quidem certè nusquam mutabile est, quòd natura est insitum: apud nos autem quædam certè à natura insita & tributa mutantur, etiamsi non omnia. Nec minus tamen aliud natura constat, aliud non natura. Quæ uerò censenda sint naturæ, eorum quæ secus etiam atque sunt, euenire possunt, quæq; non natura, sed pacto & lege constare (siquidem utraque pariter sunt mutabilia) hinc perspici licebit, atque ad cætera omnia eadem distinctio accomodabitur. quòd cū robustior sit dextra natura, tamen fieri potest, ut omnes sint, ut sic dicam, ambidextri. Porro quæ iura hominum instituto constant, & utilitate diriguntur, similia sunt mensuris. Neque enim ubique terrarum pares sunt uini triticiq; mensuræ: sed quo in loco emuntur, maiores: ubi uenduntur, minores. Itemq; iura non naturalia, sed humana, non idem ubique ualent: quando ne ciuitatis quidem regendæ una seruetur apud omnes ratio: tametsi una quædam sit quæ ubique optima secundum naturam ducitur. Iura autem & legitima quæque eandem ad singula quæ aguntur, habent rationem, quam res uniuersæ ad sin-

gulas: Quæ enim geruntur multa sunt: illorum unumquodq; est unum, quoniam uniuersum quid & totum est. Differt autem ab eo quod iniustum est, iniuria, & iure factum à iure cõue quod iustum est. Quod enim iniustum est, omne est uel natura uel instituto: quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quam gestum sit, nondum iniuria est, sed iniustum: quod quidem cum factum est, iniuria est. Eademq; ratio est in eo quod iure factum est, quod Græcis est δίκαιον. Sed tamen quod cõmune est, magis δίκη ἢ ἀδικία. Quorum omnia dicitur: δίκη τὸ ἀδικεῖν, autem, iniuriæ emendatio. Quorum omnium quæ, quotq; sint genera, quibusq; in rebus uersentur, postea uidebimus.

CAPUT VIII.

Sed cum ea quæ iusta sunt, quæq; iniusta, ea sint quæ exposuimus: tum quisque facit iniuste aut iuste, cum uoluntate sua facit: cum inuitus, nec iniuste, nec iuste facit, nisi ex accidente: quod ea gerat, quibus ut iusta sint aut iniusta accidit. Voluntate igitur, eoque quod fit præter uoluntatem, iniuria, & iuste factum definita sunt. Cum enim à uoluntate proficiscitur, tum & in uitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustum est, quod non idem iniuria est, nisi uoluntas accesserit. Dico autem uoluntarium id quod in sua quisque (ut antè diximus) potestate positum, sciens agit: nec eum ignorans, in quo uersetur actio, nec quo instrumento agat, nec finem ipsum: ut uerbi causa, quem uerberet, quo instrumento, & qua de causa uerberet: atq; illa non ex accidente, aut ui faciat: ueluti si quis arrepta manu alterius alium pulset, non faciat ille sua uoluntate: quando quidem in eo id situm non est. Potest autem accidere, ut pater sit qui pulsatur, cum tamen is qui pulsat, hominem esse cognoscat: aut quempiam eorum qui adsunt, patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est.

est. At quod quisque ignorans facit, aut si minus ignorat, non est in eius potestate, aut ut cogitur: id demum est quod quis inuitus facere dicitur. Multa enim eorum etiam quæ naturæ necessitas adfert, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec uoluntarium est, nec præter uoluntatem: ut senescere aut mori. Cadit autem pariter in iusta & iniusta illud per accidens. Etenim si reddat depositum quis inuitus aut metu coactus, is non est dicendus res iustas facere, nec iuste agere, nisi ex accidente. Itemque qui coactus aut inuitus depositum non reddiderit, non est dicendus iniuriam facere aut agere quæ iniusta sunt, nisi ex accidente. Eorum autem quæ uoluntaria sunt, quedam consultò agimus, quedam inconsultò. Consultò, cum antecessit deliberatio: inconsultò, cum non præcessit deliberatio. Cum autem in uitæ humanæ societate tria sint noxarum genera, quæ per imprudentiam geruntur, peccata sunt: cum admiserit in eum, de quo nihil tale cogitarat, nec quo id instrumento ageret, neque quid, quaque de causa faceret. Aut enim uoluit non pulsare, aut non quo pulsauit, aut non eum quem pulsauit, aut non ea de causa quam putabat: sed forte fortuna accidit secus quam putarat: ueluti non ut uulnus infligeret, sed ut pungeret, aut non quem putarat, aut non quemadmodum uolebat. Cum ergo inopinatò nocetur, infortunium dicitur. Cum autem non inopinatò, sed tamen absque dolo & malitia, peccatum nominatur. Tum enim peccat quispiam, cum in eo positum est causæ principium. Infortunio autem agit, cum extra est principium. At cum sciens quidem, sed re minus deliberata, iniuria dicitur. Quo in genere sunt ea quæ per iram fiunt, aut alijs animi perturbationibus, quæ cum necessaria sint, aut naturales, in hominem cadere solent. Nam qui ijs incitati, nocent alijs ac delinquent, faciunt illi quidem iniuriam, ac rectè iniuriarum nomine dicuntur

quæ ita fiunt: nec tamen sunt propter hæc iniusti nec improbi habendi. Neque enim malitiosè damnum illatum est. At cum cogitatio & consultò nocetur, tum iniustus & improbus habendus est. Itaque rectè ea quæ per iram fiunt, iudicantur non fieri de industria: quippe cum non is author & caput mali sit, qui ira incitatus facit, sed qui incitauit. Præterea non id quæritur, cum quis iratus nocuit, utrum factum sit necne, sed utrum iure: quoniam ira non nisi ex obiecta iniustitiæ specie nascitur. Neque enim hic de facto controuersia est, sicut in hominum conuentionibus inter se: in quibus necesse est alterum improbum esse, nisi per obliuionem faciant, sed concessò facto, omnis de iure controuersia est. At qui dolum adhibuit, non facit imprudens. Quocirca alter sibi factam iniuriã putat, alter non putat. Quòd si consultò noceat, iniustè agit: & qui huiusmodi tandem iniurias infert, iniustus est habendus: quando à iusta proportione, aut æquitate discesserit. Itemq; iustus is, qui consultò rem iustam gerit: iustam autem rem gerit, iusteue agit, si modò sponte. Eorum autem quæ fiunt nobis inuitis, alia uenia digna sunt, alia non digna. In quibus enim homines non modò imprudentes, sed etiam per ignorationem delinquant, in ijs uenie locus esse debet. Quæ autem non per ignorationem agunt, sed imprudentes propter animi perturbationem nec naturalem nec humanam, ijs nullo modo ignoscendum est.

CAPVT IX.

Sed hinc quærat aliquis, satisne accuratè de accipienda faciendaq; iniuria differuimus? Ac primum, utrum sic est, ut Euripides absurdè dixit,

Quid sit cur natus matrem occiderim meam?

B. euis quidem non longa sit defensio,

Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum

Vtrum inquam fieri possit, ut sua quis uoluntate iniuriam accipiat, an non possit: sed totum hoc præter uoluntatē sit, quemadmodum facere iniuriam, uoluntatis? Et utrum totum est huius uel illius generis, quemadmodum omnis iniuriæ uoluntaria est illatio: an uerò partim uoluntatis est, partim non est? Quod idem de obtinendo iure quæri potest: nam iustè agere, omne à uoluntate proficiscitur. Itaque consentaneum est eodem modo ista duo iniuriam accipere, & ius suum obtinere, respicere sua contraria, ut sit utrunque uoluntatis, uel neutrum. At enim ius suum obtinere, omne uoluntarium esse, absurdum est. Sunt enim quibus iniustus ius suum tribuitur. Alioqui hoc etiam cuiquam dubium uideatur, utrum qui iniusti aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? An uerò ut in faciendo, sic etiam in perferendo res se habet? fieri enim potest, ut ex accidente sit quispiam iuris & agendo & patiendo particeps, quod idem in rebus iniustis posse accidere planū est. Neque enim idem est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eademq; est ratio tribuendi obtinendiq; iuris. Vt enim iniuria accipi non potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quòd si simpliciter iniuriam facere, est alicui sua sponte nocere: ac sponte quidem ita, ut sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo quasi instrumento noceat: impotentes autem sponte ac uoluntate sua de se ipsi male merentur: efficitur ut sponte accipiatur iniuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc unum eorum quæ quærebamus, utrum fieri possit, ut quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam uerò sponte etiam aliquis per impotentiam damno affici ab alio uolente possit. Ergo fieri potest, ut uoluntate sua quis iniuriam accipiat. An non rectè explicata definitio est, addendumq; est præter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, qua

re, quoque modo noceat) contra illius cui obsit uoluntatem. Leditur ergo quis sponte sua, & rem iniustam perfert: ac iniuriam nemo sua sponte accipit. Nemo enim uult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contra ac uolunt, faciunt. Neque enim uult quisquam, quod bonum esse non arbitretur. Impotens uero facit, quod sentit non esse faciendum. Nec uero qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait de Glaucō, qui cum Diomede permutauit,

Ære laboratis auro radiantia: nouem

Æstimata bobus pro fortē ualentibu' centū) iniuriam accipit: quando quidem ut det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situm potestate, ut iniuriam accipiat: sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iam apparet, iniuriam sua sponte neminē accipere. Iam uero hic explicare liceat duo ex ijs quæ ad hoc nostrum institutum pertinent, uter tandem iniuriam facit, isne qui plus tribuit contra dignitatem, an is cui tribuitur? Et utrū fieri potest, ut quispiam sibi ipse iniuriam inferat. Si enim ita sit illud quod prius dictum est, atque adeo is qui tribuit, non qui plus accipit, facit iniuriam: si quis alteri plus tribuat, quam sibi sciens & uolens (id quod usuuenit modestis: si quidem uir probus de iure suo decedere solet) is profecto sibi ipse facit iniuriam. An ne hoc quidem simplex est? plus enim sibi sumit alterius boni, ut gloriæ, si ita res ferat, uel eius quod simpliciter honestum est. Adde quod solui etiam illud potest per definitionem eius quod est inferre iniuriam. Nihil enim ei accidit contra ipsius uoluntatem. Ergo non si minus sumat, idcirco accipiat iniuriam, sed id modo dici potest, quod damno afficitur ac leditur. Hoc uero etiam apparet, eum qui diuidit ac dispertit, inferre alijs iniuriam, non eum semper ad quem peruenit quod plus est. Neque enim in quo inest quod iniustum est, is iniuriam facit, sed is qui hoc efficit

efficit sua uoluntate. Hoc autem est unde sumit initium actio quòd in eo est qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea si facere multis modis dicatur, fieri potest ut & res inanimæ, & manus, & seruus iussu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam: cum interim res iniustas faciant. Præterea si quis imprudens ignarusue iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam, nec iniustum sit iudicium: est tamen alio quodam modo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. Sin autem sciens & prudens iniuste iudicauit, iniustus habendus, quòd ad eum plus peruenit uel gratiæ uel uindictæ. Perinde igitur ac si in partem uenerit sceleris & iniuriæ, qui etiam his de causis iniquum fert iudicium, plus adipiscitur. Nam qui illis inductus agrum adiudicauit, non agrum accepit, sed argentum. Homines autem in sua potestate esse putant, ut faciant iniuriam: ideoq; facile esse, iustum esse: sed non ita est. Nam & cum uicini uxore concumbere, & uerberare proximos, & largiri manu argentum, facile est, & in eorum potestate situm: at uerò ita animo affectos hæc ipsa præstare omnia, nec facile, nec in eis situm est. Similiterq; iusta quæ sunt cognosse, & quæ iniusta, in nulla parte sapientiæ ponunt: propterea quòd non sint difficilia cognitu quæ leges iubent aut uetant. Sed hæc non sunt in iustis numeranda, nisi ex accidente: uerum ita demum iusta sunt, si quodam modo agantur, certoq; quodam modo tribuantur. Quod quidem præstare multò maioris negotij est, quàm quæ salubria sunt, tenere & comprehendere. Nam illic quoque mel, uinum, ueratrum, adustionem, incisionem nosse facile est: at ea quemadmodum accommodatè ad sanitatem adhibenda sint, scire, & cui, & quando, tam difficile est, quàm uerè medici nomen obtinere. Ob eamq; causam iusti hominis aiunt esse nihilominus facere iniuriam: quòd nihilo minus iustus uir, immò uerò magis

possit horum unumquodque agere. Etenim & alienam uxorem stuprare, & alium uerberare posse: & fortem, clypeum abijcere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignauum esse, & iniuriam facere, non est illa quidem facere, nisi ex accidente: sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Ut mederi & sanare, non est incidere aut non incidere, potionem dare aut non dare, sed certo quodam modo hæc ipsa præstare. Inter eos autem iura locum habent, inter quos eorum quæ simpliciter bona sunt, cõmunio est, ut interim locum in ijs habeat exuperantia & defectio. Nam quibusdam, ut certè in dijs, non est eorũ bonorum immoderata copia. Alijs autem, ut insanabilibus & deprauatis hominibus, nulla ex parte sunt usui, sed obsunt omnia, alijs profunt aliqua ex parte: ob eamq; causam humanum hoc appellatur.

ἔπειτα ἡγεὶ τῶν διαπορέσεων.] Ergo verti, alioqui, idque velim obseruari ab ijs qui huius particulæ, *ἔπειτα*, vim ac proprietatem non satis intellexerunt in hoc authore vertendo: Multis alijs in locis ita reddidi, de quibus suo loco obiter mentionem faciam.

CAPVT X.

S Equitur ut de æquitate, æquoq; & bono differamus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quam æquum & bonum ad ius habere uideantur. Nam qui hæc uolet diligenter exquirere, nec idem esse omnino, nec genere diuersa esse uidebuntur. Atque interdum quidem æquum & bonum laudamus, & hominem qui eo præditus est, laude prosequimur. Vnde etiam ipsum in laude solemus interim in alijs rebus pro bono usurpare: idq; ad eò quod æquus est, melius iudicamus. Alias ijs qui rationem consuetantur, alienum uideatur, æquum & bonum quòd ab eo quod iustum est, diuersum sit, laudabile esse. Aut enim ius uirtuti consentaneum non est, aut æquum & bonum, si à iure aliud est.

est: aut si ambo sunt uirtuti consentanea, idem sunt. Atque ex his quidem omnis nascitur dubitatio, quæ est de æquo & bono. Quæ consentanea sunt omnia quodam modo, nec ulla ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum cum sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi genus quoddam aliud, iure est præstantius. Idem ergo est ius & æquum & bonum. Etenim cum ambo uirtutis sint, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem adfert, quod cum æquum & bonum ius sit, non tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quod lex est generalis omnis: quædã uerò sunt de quibus non potest in genere rectè constitui. In quibus ergo est necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè potest. id unum accipit & designat lex, quod plerunq; solet contingere, non ignara peccati, & tamen rectè lata est: quippe cum culpa sit non legis aut legislatoris, sed rerum agendarum nature, quæ statim est huiusmodi. Cum ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid in ijs rebus contra generalem legis comprehensionem existit, tum percomodè accidit, ut qua parte scriptor legis aliquid prætermisit, ac peccauit generaliter locutus, id quod prætermisum sit, corrigatur. Quod etiam legislator, si adesset, pronunciaret, de eoq; si præsciuisset, legem tulisset. Itaque est ius illud quidem, & quodam iure præstantius, non eo tamen quod omnino ac simpliciter ius est, sed eo quod propter sermonem generalem à perfecto aberrat. Atque in eo uis omnis æqui & boni posita est, ut correctio sit legis qua ex parte in ea aliquid desideratur propter generalem sine exceptione comprehensionem. Cur enim lege non caueantur omnia, hæc etiam causa est, quod de quibusdam omnino lex ferri non potest. Quocirca decretis populine scitis opus est. Incerta enim rei ac infinitæ, incerta semper & infinita quærenda regula est, ut Lesbia

structuræ plumbea norma solet accommodari. Vt enim pro uaria lapidis figura mutatur, nec manet regula: sic rebus ut quæq; interueniunt, accommodata esse debent decreta. Ac iam quidem illud perspicuum est, quid sit æquum & bonum, quidq; ius, & quo iure sit præstantius. Ex quo etiam apparet, quis sit æquus & bonus uir. Nam qui consulto & obfirmato animi iudicio hæc sequitur, geritq; omnia, quiq; non est in malam partem iudex durior, sed de summo iure decedit, etiam si habeat legis præsidium, is æquus & bonus est habendus. Et huiusmodi habitus æquitas bonitasue nominatur, quæ eadem iustitia quædam est, non alius animi habitus.

CAPUT XI.

EX ijs quæ dicta sunt, perspicuum est, utrum quis sibi ipse iniuriam facere, necne potest. Ea enim iusta sunt habenda, quæ in omni uirtute lege sunt constituta. Vt non iubet lex mortem sibi quenquam cōsciscere: quæ uerò non iubet, ea profectò uetat. Præterea cum quis contra leges nocet cuiquam non laceßitus, is sponte sua infert iniuriam: hoc uerò est sponte facere, si sciat & cui iniuriã faciat, & quomodo. Qui autem ira incitatus se ipse interemit, is sponte contra legem rectam facit, quod lex non permittit. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? An reipublicæ, non sibi? quando quidem sponte sua mortem perfert: nemo autem sua sponte accipit iniuriam. Quapropter multa etiam à repub. constituta est, & ignominia quædam comparata in eum qui se ipse interfecerit: tanquam uiolarit rempub. Iam uerò in eo iniuriarum genere, ex quo iniustus modò quis habetur, non omnino improbus, fieri non potest ut sibi quis faciat iniuriam (est enim hoc genus ab illo diuersum: quandoquidem uir iniustus certo quodam genere improbus sit, ut ignauus, ac non ut is qui omni scelere sit contaminatus) in illo inquam iniuriarum genere non facit sibi quisquam iniuriam, alioqui

alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non potest: sed inter plures iuris & iniurie ne-
 cesse est semper esse communionem. Præterea iniuriam facit quisque, cum & sponte ledit, & consultò, & prior: nam qui ab altero iniuria affectus, par refert, is iniuriam mini-
 mè facere uidetur. Atqui sibi ipse faciat iniuriam, simul eadem & faciat & patiatur. Præterea fieret alicui sua uoluntate iniuria. Ad hæc nemo quenquam afficit iniuria, quin illa iniuria uno quodam genere ex ijs quæ singulatim appellantur suo quodam nomine, continetur. Atqui nemo uxori suæ stuprum inferre dicitur, nemo parietem suum perfodere, nemo sua furari. Postremò, ut rem uno uerbo finiam, hoc ipsum sibi aliquem facere iniuriam, dilui ac refelli potest ex ea definitione quæ tradita est de accipienda sponte iniuria. Illud autem etiam perspicuum est, cum utraq; mala sint, facere scilicet iniuriam & accipere (hoc enim est plus, illud minus obtinere, quàm quod medio continetur: quod est ueluti in medicina salubre, in gymnastica id quod bona corporis habitudo continetur) tum uerò deterius esse facere iniuriam. Etenim facere iniuriam, cum scelere coniunctum esse, & uitio dandum esse dicebamus: cum scelere inquam uel summo & absoluto, uel ei proximo, neque enim quicquid uoluntarium est, omne cum iniustitia coniunctum est. At uerò iniuriam accipere, scelere uacat & iniustitia. Est igitur per se leuius malum, iniuriam accipere, quàm inferre: ex accidente nihil prohibet esse grauius. Verùm quod tale est, omnis ars negligit. Veluti grauiorem esse morbum pleuritidem statuit, quàm pedis offensionem: quanquam possit hæc fortuito maior existere. Ut si quempiam acciderit ob pedis offensionem cecidisse, & in manus hostium uenisse, & interfectum esse. Porrò autem per similitudinem & translationem quandam, ius quoddam esse dicitur, non

nobis

nobis in nos ipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neq; id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex herili aut domestico. His enim ipsis rationibus differt pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, uidebitur posse iniustitia in seipsum locum habere, quòd in ijs partibus cõtra suas appetitiones aliquid perferre, usuuenire potest: quare inter eas, ut inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem, cæterisq; uirtutibus, quæ ad mores pertinent, hoc modo explicatum sit.

Alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur] Qui hoc modo iniustus est, is ut supra ostendit $\omega\lambda\epsilon\omega\nu\epsilon\kappa\tau\eta\varsigma$ cit: ergo si à se iniuriam pateretur, idem qui plus habet, minus haberet.

ARISTOTELIS

ETHICORVM

LIBER VI.

CAPVT I.

Quoniam autem supra à nobis dictum est, medium tenendum esse, non exuperantiam & defectionem: medium porro est, ut recta ratio prescribit: de hoc ipso sequitur ut differamus. Est enim in omnibus quos dixi habitibus, haud secus quàm in alijs: scopus quidam propositus: quem is intuens, qui ratione ducitur ad agendum, aut contentionem aut remissionem adhibet: ac terminus quidam est mediocritatum, quas nos inter nimium & parum sitas

sitas ex rectæ rationis præscripto dicimus: Quæ uera est il-
 la quidem oratio, sed parum aperta & explicata. Etenim
 in alijs studijs, in quibus cernitur scientia, hoc uerè licet di-
 cere, non plus minusue laboris, quam sat sit, suscipiendum
 esse, nec laborem etiã & industriam remittendam: sed mo-
 dum in ijs tenendum esse, & omnia conuenienter rectè ra-
 tioni faciendâ. Verum qui hoc solum teneat, nihilo sit do-
 ctior futurus. Non magis quam si dum quærentur quænam
 corpori alimenta sint exhibenda, aliquis respondeat, ea om-
 nia quæ medicina iubeat, atque is qui sit ea præditus. Qua-
 propter & in habitibus animi non solum oportet id uerè
 dictum esse, sed explicatum etiã quænam sit recta ratio, &
 quis eius terminus. Animi igitur uirtutes diuisimus, aliasq;
 morum esse diximus, alias rationis cogitationisue. Ac de ijs
 quidem, quæ ad mores pertinet, differuimus. Nunc de cæte-
 ris dicemus, cum pauca de animo dixerimus. Suprà dictum
 est duas esse partes animi: unam rationis participem, ex per-
 tem alteram. Nunc eodem modo pars ea quæ compos est ra-
 tionis, distribuenda est. Atq; nobis illud initio subiiciendum,
 duas esse rationis participes. Vnam, qua res contemplamur
 eas, quarum principia secus euenire non possunt. Alteram,
 qua ea quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt, intel-
 ligenda, partes animi genere differentes rectè attribuuntur:
 siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam &
 conuenientia. Appelletur autem altera uis sciendi: ratioci-
 nandi colligendiq; altera: quoniam deliberare & ratiocina-
 ri idem ualent. nemo uerò de ijs consultat, quæ secus acci-
 dere non possunt. Est igitur ratiocinandi facultas, una quæ-
 dam pars illius partis animi quæ rationis particeps dicitur.
 Videndum ergo est, quis tandem sit utriusq; optimus habi-
 tus: quoniam in eo utriusque uirtus cernitur. Virtus autem
 ad suum quæque opus officiumq; accommodatur.

Kαὶ τὸ τῆς τοῦ ὁ λόγος] ὁ λόγος hīc non significat ὁ λόγος, hoc est definitionem quid res sit explicantem, alioqui Arist. inani repetitione vteretur. Sed postquam dixit explicandum esse quæ sit recta ratio, hoc subiicit, explicandum etiam esse quis sit terminus ac modus, quem præscribit in singulis actionibus recta ratio.

CAPVT II.

Sunt autem in animo tria, quæ in actione ac ueritate dominantur, Sensus, mens, appetitus: quorū sensus nullius est initiū actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidem sensus participes, actionis non sunt. Quod autem sunt in mentis actione affirmatio & negatio, hoc sunt in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam uirtus quæ ad mores pertinet, habitus est agendi consilio constans: agendi autem consilium appetitio est, quam antegressa est deliberatio: necesse est ob eam causam & ueram esse rationem, & rectum appetitum: si quidem probum sit agendi institutum: ac eadem quæ ratio iudicarit, appetitionem persequi. Atque illa quidem est mentis actio, & ueritas quæ ad actionem pertinet. At uerò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione aut effectione, omnis est in falso & uero posita præstantia & uitiositas. Omnis enim cogitandi facultatis hoc opus proprium est. Illius uerò rationis cogitationisue quæ ad agendum pertinet, propria est appetitioni rectæ congruens ueritas. Est igitur consilium, agendiu propositum, omnis actionis principium, ut ex quo motio nascitur, non ut finis, & id cuius gratia res agitur. Consilij autem principium, appetitio est, atque ea ratio quæ ad finem aliquem pertinet. Quocirca nec sine mente & cogitatione, nec sine appetitione quæ moribus sit confirmata, esse agendi propositū ullo modo potest. Sublatis enim mentis actione & more, rectè factis & contrarijs inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ipsa mentis actio

actio cogitatione comouet, nisi ea quæ ad finem spectat, & ad res agendas pertinet. Nam ei etiam, quæ in faciendo occupata est, hæc imperat. Alicuius enim gratia faciunt omnes, qui opus aliquod effectum reddere uolunt: nec finis in eo statuitur omnino, quod sub effectum cadit, sed ipsum aliò semper refertur, estq; semper alicuius, id quod effectum est. At quod sub actionem cadit, non item. Hic enim non alius finis spectatur, quam ipsa recta actio: appetitio autem est ipsius finis. Quæ propter ipsum agendi consiliũ, aut mens est atq; ratio appetens, aut appetitio à mente & ratione profecta. Atq; illud principium est, à quo homo maximè est homo. Eorum uerò quæ præterita sunt, omnino nihil consilio suscipitur. Veluti nemo cõsiliũ capit illũ expugnasse. Neq; enim quisquam de præteritis deliberat, sed de futuris, ijsq; adeò quæ fieri possunt: quod autem factũ est, ac præterijt, nõ potest esse non factum. Itaq; præclare hoc Agatho:

Tantum dei illud est negatum numini,

Quæ facta sunt semel, non facta reddere.

Vtriusq; ergo partis ratione utentis & cogitatione proprium opus est ueritas. Vnde fit ut quibus habitibus utraque pars uerum maximè enunciat, uirtutes sint utriusq; habende. De quibus repetito altiùs principio differemus.

Nec sine appetitione quæ sit moribus confirmata. In quibusdam codicibus reperitur *et eos*, sed magis cum superioribus conuenit *opis*, si spectemus quomodo hæc conclusio ex supra dictis colligitur.

CAPUT III.

Sint igitur quinque numero, quibus animus uerum enunciat, uel affirmando uel negando, Ars, scientia, prudentia, sapientia, intelligentia. Fieri enim potest uel etiam falsum existimatione & opinione dicatur. Ac scientia quidem quid sit, hinc perspicuum est (si accuratè ac subtiliter rem exquis

exquirere, non confectari similitudines placet) quod omnes existimamus, quæ scimus, secus euenire non posse. Quæ autem aliter possunt, ea cum absunt à contemplatione, & desiderunt animo cerni & consyderari, sint, necne sint, incertum est. Quod ergo sub scientiam cadit, id omne necessarium est, & ea re æternum. Quæ enim sunt planè & simpliciter necessaria, sunt sempiterna omnia. Quæ autem æterna sunt, eadem nec oriri nec interire possunt. Præterea scientia omnis doceri uidetur posse, & quicquid sub scientiam cadit, perdisci. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus (quemadmodum in Analyticiis docuimus) omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione cõparatur. Ac inductione quidem principia & res uniuersæ colliguntur. Ratiocinatio uerò à rebus generalibus & uniuersis progreditur. Sunt ergo principia, ex quibus constat ratiocinatio: quæ eadem concludi ratiocinatione non possunt. Ergo inductione possunt. Est igitur scientia, habitus demonstratiuus, & cætera omnia quæ in Analyticiis in definitione adiecimus. Cum enim assentitur quisque certo quodam modo, habetq; penitus cognita principia, tum scire rem dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita quam conclusionem, incertam ac fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit.

CAPVT IIII.

QUOD autem aliter cadere potest, eius est aliquid quod sub affectionem, & aliquid quod sub actionem cadit. Estq; aliud effectio, aliud actio. Quorum probatio etiam ex disputationibus *ἐξ ὁρῶν ἐκείνῃ* petenda est. Itaq; habitus etiam is, qui in agendo cum ratione positus est, ab eo differt, qui ratione adhibita in efficiendo occupatus est: & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio est actio. Et quoniã architectura, quedam ars est,

est, nec aliud omnino quam habitus quidam cum ratione efficiens: neque ars ulla est que non sit habitus in faciendo cum ratione positus: neque habitus huiusmodi ullus, qui ars non sit, efficitur ut ars et habitus cum ratione uera in faciendo positus idem sint. Porro ars omnis in artu uersatur, idque unum molitur et spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum que et esse et non esse possunt: quorumque principium situm est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, que sunt uel fiunt necessario, nec in ijs que sunt, secundum naturam uersatur. Continent enim principium hæc in seipsis. Quoniam autem effectio et actio inter se diuersæ sunt, necesse est artem effectiois esse, non actionis. Quodam etiam modo in eisdem rebus ars et fortuna uersatur, ut placet Agathonis.

Fortuna chara est arti, ars fortuna quoque. Est igitur ars, habitus, ut dictum est, aliquid uera cum ratione efficiendi. Inertia contra, habitus cum ratione falsa faciendo quippiam, quod aliter euenire potest.

CAPUT V.

Prudencia uero quid sit, ita intelligemus, si quos nominamus prudentes, cognorimus. Ac prudentes quidem uidentur esse, qui recte consilium in ijs capere possint que sibi bona atque utilia sunt, non id quidem in parte aliqua, ueluti que ad ualeitudinem aut uires, sed omnino ad bene uiuendi rationem. Quod ex eo uelut signo intelligi potest, quia prudentes in re aliqua dicimus, cum rationem bene incunt, quo ad bonum aliquem finem perueniant in ijs quidem que arte non efficiuntur. Quocirca prudens omnino erit, qui in consilij capiendi deliberatione plurimum ualet. Porro autem nemo deliberat de ijs que aliter euenire non possunt, neque de ijs que a se prestari non possunt. Itaque si scientia omnis demonstratione acquiritur, demonstratio au-

tem ad ea nulla adhibetur, quorum principia secus possunt
 euenire (ea enim omnia etiam euenire aliter queunt) quæ
 autem necessario eueniunt, non cadunt in deliberationem:
 efficitur ut nec scientia, nec ars possit esse prudentia. Scien-
 tia quidem, quia quod subiectum est sub actione, aliter eue-
 nire potest. Ars uero, quia alius actioni, alius effecti fini
 est propositus. Relinquitur ergo, ut sit habitus uerus cum
 ratione agendi in ijs quæ hominibus bona sunt & mala.
 Nam effecti alius est quidam propositus finis: actioni
 non item. Est enim ipsa honesta actio, finis. Ob eamq; cau-
 sam Periclem ceterosq; tales homines prudentes existima-
 mus, quod suæ aliorumq; utilitati consulere possunt. Ex hoc
 porro genere esse & rei familiaris, & Reipub. admini-
 strandæ peritos homines arbitramur. Unde etiã τὸ σωφροσύνη
 Græco nomine (Latini temperantiam uocant) sic appella-
 ta est, ὡς ἡ σωφροσύνη τὴν ἐπιείκην, id est quasi conseruatrix
 prudentiæ. Conseruat autem hanc ipsam illa animi compre-
 hensionem. Neq; enim omnem animi comprehensionem la-
 befactat, neq; peruertit uoluptas aut dolor, ut hanc, Trian-
 gulum duobus rectis pares angulos habere, sed eas dunta-
 xat, quæ in eo quod sub actionem cadit, uersantur. Rerum
 enim agendarum principia sunt, ipsi fines quorum causa
 res aguntur. Cuius autem à uoluptate aut dolore corruptus
 est, & deprauatus animus, ei statim principium non appa-
 ret, neq; ei uidentur huius causa, & propter hoc expeten-
 da gerendaq; omnia. Est enim in uitio magna uis ad labe-
 factandum principium. Quapropter necesse est prudentiam
 habitum esse uera cum ratione in bonorum humanorum a-
 ctione uersantem. Sed est arti sua quædam uirtus: prudentia
 non est. Et qui in arte sua sponte aberrarit, præstantior est,
 in prudentia minus: quemadmodum etiam in uirtutibus con-
 tingit. Perspicuum est igitur uirtutem eam esse, non artem.

Cumq;

Cumq; animi partes duæ sint rationis participes, erit ipsa prudentia alterius uirtus: nempe eius in qua inest opinandi facultas. In ijs enim quæ secus cadere possunt, & opinio uersatur & prudentia. Neque uerò est tantum habitus cum ratione coniunctus: idq; potest ex eo intelligi, quòd huiusmodi habitus obliuione deletur, prudentia non deletur.

CAPUT VI.

Quoniam autem scientia, rerum est uniuersarum comprehensio, earumq; quæ sunt necessaria: quoniamq; principia quædam sunt eorum quæ demonstratione concluduntur, atque adeò omnis scientiæ (ratione enim progreditur omnis scientia) profectò necesse est principium eius rei quæ sub scientiam subiecta est, neq; scientia, neq; arte, neque prudentia comprehendi. Nam quod scientia comprehenditur, demonstratione concluditur. Illæ uerò in ijs rebus uersantur, quæ aliter euenire possunt. Nec sapientia ergo est quæ in ijs principijs cernitur: quandoquidem in nonnullis rebus utitur sapiens demonstratione. Si ergo scientia, prudentia, sapientia & intelligentia eæ res sunt, quibus uerum enunciamus, nec unquam mentimur, in ijs rebus quæ uel possunt, uel non possunt aliter cadere: eorum autem trium nulli principiorum cognitio tribuatur (tria dico, scientiam, sapientiam & prudentiam) relinquatur ut principiorum intelligentia sit.

CAPUT VII.

Sapientiam uerò in ipsis quidem artibus, ijs tribuere solemus qui in quaque arte excellunt maxime. Ut Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem, nominamus. In quo sapientiæ nomine nihil aliud significamus, quam artis uirtutem & excellentiam. Verum quosdam omnino sapientes esse existimamus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes, ut lo-

quitur Homerus in Margite,

A diis nec fessor tactus, nec durus arator,

Nec re alia sapiens.

Quapropter perspicuum est omnium scientiarum accuratissimam ac certissimam esse sapientiam. Ergo sapientis est non solum ea intelligere quæ ex principiis concluduntur, sed etiam principiorum ueritatem exquirere, ac de iis uere loqui: ut sit sapientia, intelligentia & scientia: atque adeo scientia quæ uelut capitis locum obtinens, in iis uersatur quæ sunt in rerum natura præstantissima. Absurda enim sit illius sententia qui ciuilem scientiam, aut prudentiam omnium optimam esse existimet: nisi homo dicatur res præstantissima omnium quæ in mundo sunt. Quod si salubre & bonum hominibus aliud est atq; piscibus: album autem & rectum idem est semper: certè omnes idem semper esse constituent, quod sapientis nomine appellatur: quod uerò prudentis nomine dicitur, aliud atque aliud. Quicquid enim est quod rectè rebus rationibusq; suis consulit, & singula quæ ad se pertinent, rectè prospicit, id omnes prudentis nomine appellant: ac prudenti hæc una datur uelut prouincia, ut illa ipsa rectè prospiciat. Ideirco belluas etiam quasdam prudentes esse dicunt: eas scilicet omnes quæ uidentur ui quadam præditæ ea prouidendi quæ ad suam uitam tuendam pertinent. Ciuilem igitur scientiam nõ esse idem quod sapientiam perspicuum est. Nam si eam sapientiam statuunt, quæ suis cuiusq; emolumentis utilitatibusq; seruiat, multe sunt futuræ sapientiæ. Neq; enim una eademq; in commodis procurandis occupata est omnium animantium, sed alia atq; alia in unoquoq; genere. Nisi forte una etiam medicina sit omnium rerum. Neq; uerò quod homo præstantissimum esse omnium animalium dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multò diuiniora naturâ: quo in ge-

nerere

nere sunt ea quæ maximè collucēt, ex quibus constat mundus. Ex ijs ergo quæ dicta sunt, apparet sapientiam esse & scientiam & intelligentiam eorum quæ sunt naturâ præstantissima. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, cæterosq; tales sapientes nominant, prudentes non item: cum eos cerant quæ ipsis utilia sunt ignorare. Quos eosdem tenere ac scire aiunt res singulares & eximias illas quidem & admirabiles & arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non querant quæ hominibus bona sunt. At prudentia in bonis humanis occupata est, ijsq; omnibus quæ in deliberationem cadunt. Prudentis enim maximè proprium munus esse dicimus bene deliberare. De ijs autem nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt: neq; de ijs quæ ad finem aliquem non referuntur, atque hunc bonū quoddam quod sub actionem cadat. Omnino autem ac simpliciter is consultus homo est, qui ratione potest, quòd homini in rebus agendis sit optimum exquirere. Neque uerò in uniuersis modò rebus prudentia uersatur, sed notæ etiam esse debent res singulæ: quippe cum in agendo posita sit. In rebus autē singulis omnis actio consistit. Vnde etiam fit, ut ad res agendas nonnulli sint inscij, scientibus instructiores: ut cæteris etiam in rebus usuperiti. Nam qui sciat carnes leues esse ad concoquendum faciles & salubres, is si quæ sint leues, ignoret, nunquam bonam ualetudinem efficiet: sed is potius qui auium carnes leues esse & salubres intelligat. Est autem in agendo sita prudentia. Vtraque igitur habenda cognitio est, aut hæc potius. Est uerò & hic quoque quædam quasi architectonice, hoc est, princeps quædam scientia & ueluti dominatum ac principatum obtinens.

Quicquid enim est quod rectè rebus rationib;que suis consulit }
 Doctorum hinc omnium iudicium appello, num huius loci
 veram ac germanam reddidi sententiam, quam non facis

videntur alij affecti. porro verba græca sic legenda sunt, τὸ
 ἢ ἡγεῖ αὐτὸ ἐναστὰ δὲ δροσοῦν. quæ habent illam sententiam
 quam expressi.

CAPVT VIII.

Sunt autem ciuilis scientia & prudentia idem habitus:
 Sij tamen non est eadem essentia. Eius uerò quæ in pu-
 blicis rebus uersatur, una pars quæ quasi architectonice
 prudentia est, legum ferendarum facultas dicitur: altera
 quæ in singulis rebus uersatur, commune ciuilis scientiæ no-
 men obtinet; cuius omne opus est in agendo & consultādo.
 Nam quæ publicè statuuntur decreta quasi extreme res
 quedam, in rebus agendis numerantur. Itaque hos aiunt so-
 los administrare Rempub. quòd quasi operarij, soli rem ge-
 rant. Videtur autem etiam ea potissimùm esse prudentia,
 qua uni sibi quisque, rebusq; suis consulit. Atque illa iam
 cōmune nomen prudentiæ obtinuit. Aliarum autem una est
 quæ ratio rei familiaris, alia quæ legum ferendarum facul-
 tas, alia ciuilis facultas dicitur. Atque huius alia pars ad
 deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem
 cognitionis in eo quoddam est, ut sibi rebusq; suis sciat
 quisque consulere. Verùm huius multe sunt differentie. Ac
 uidetur sanè is demum prudens qui sibi sapit, ac rebus ra-
 tionibusq; suis prospicit, in ijsq; curandis occupatus est.
 Qui uerò in Repub. uersantur, πολυπράγμονες, id est, ne-
 gotiosi & curiosi dicuntur. Vnde Euripides,

Quî namque prudens sim? licebat cui procul
 Negotiis remoto, sic numerarier
 In militum turba reliqua, sortem parem
 Vt obtinerem vel cum sapientissimo?

Et illud,

Nam curiosos atque agentes plurima
 Odere diui.--

Consu

Consulunt enim omnes suæ quisq; utilitati: idq; se unum agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudentibus. Quanquam suis rebus quisq; consulere, sublata rei familiaris disciplina & reipub. fortasse non possit. Iam uerò sua cuiq; res quemadmodum administranda sit, incertum est: idq; cuique est, etiam atque etiam considerandum. Cui rei hoc satis signi est, quòd & geometra, adeoq; mathematici adolescentes fiunt, rerumq; huiusmodi sapientiam consequuntur, prudentes non fiunt. Hoc causæ est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum cognitio usu comparatur & experientia. At usu peritus non est adolescens: facit enim diuturnitas temporis experientiã. Nam & hoc querat aliquis, quid sit causæ cur puer mathematicus effici potest, sapiens uel physicus non potest? An quòd illa abstractione constant, horum uerò ab experiẽtia principia oriuntur? Et quòd hæc nõ quasi sibi certa credunt, sed quasi historiam recitant adolescentes, illorum non sunt obscuræ definitiones. Præterea in consultando peccatur uel in rebus singulis, uel uniuersis. Aut enim omnes aquas graues, insalubres esse nesciunt, aut hanc uel illam, grauem esse. Prudentiam autem non esse scientiam hinc perspicui potest, quòd hæc rerum, ut dixi, extremarũ est. Quod enim sub actionem cadit, ex eo genere est. Itaq; locum ex aduerso intelligentiæ sibi desumpsit. Intelligentia enim est rerum extremarum, quarum nulla est probatio: hæc uerò rerum extremarum est, quarum non est scientia, sed sensus: non is quidem qui in rebus suis ac proprijs uersatur, sed is quo triangulum sentimus in mathematicis esse in extremo: quoniam illic quoq; consistitur. Sed tamen in hoc sensus potius cernitur, quàm prudentia: illius, aliud genus est.

Et illud, Nam curiosos.] τὰς γὰρ περιώδεις καὶ τὴν περιώδεις καὶ τὴν περιώδεις, hic uersus cur sic ab Argyropylo omissus, nescio:

hoc ego affirmo aut alterius esse poetæ, aut si eiusdem est Euripidis, non esse ex eodem loco desumptum. Nam superiorum versuum tertius totus non est ab Aristot. citatus, ut ex Plutarcho apparet in opusculo *περί τοῦ ἀντιφθίνους ἑαυτὸν ἰπαινεῖν*, quo in loco tertius versus integer, sic legitur, *ἴσον μετασχέει τῷ σοφωτάτῳ τύχης*, sed Aristot. quasi notissimos versus totos citare non curavit, ut etiam in hoc versu ad perfectam sententiam addendum est id quod Aristot. suppressit, & ab Eustratio suppletur *θεοῖς μισοῦσιν*. Ego igitur, ut perfectam sententiam redderem, adieci quæ ab Aristot. suppressa erant: & ut significarem aut diuersos authores, aut aliunde ab eodem authore desumptos versus, addidi illa verba, Et illud.

CAPVT IX.

Discrepat autem à deliberando quæerere: quoniam quisquis deliberat, quærit. Verum de *εὐβουλία*, hoc est bona deliberatione, & bene ineundi consilij ratione intelligendum est, quidnam sit. Vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectura, an aliud aliquod genus. At scientiã quidem non esse hinc perspicui potest, quòd homines de ijs non quæerunt, quæ sciunt. At bona deliberatio, quædam est deliberatio: & quisquis deliberat, quærit, ac ratiocinatur. Nec uerò recta coniectura esse potest: quoniam recta coniectura fit & celeriter & sine ratione. Ad deliberandum autem multum temporis sumitur: atq; adeò celeriter aiunt esse agenda quæ deliberauimus, lentè deliberandum. Iam aliud sagacitas est, aliud bona deliberatio. Nam sagacitas est recta quædam coniectura. Neq; ergo opinio est bona deliberatio. Sed quoniam qui malè deliberat, peccat: qui uerò bene, idem rectè deliberat, perspicuum est bonam deliberationem esse rectum quiddam: non scientiæ tamen neq; opinionis. Nam in scientia non spectatur quid rectum, cum ne prauū quidem. Et opinionis rectitudo, ueritas est. Præterea iam definitum est & decretum, id omne de quo est opinio.

At

At sine ratione ac uelut subductione, non est bona delibe-
ratio. Quo fit ut cogitatione sit inferior: nondum enim est
enunciatio. Etenim opinio non questio est, sed iam pronun-
ciatum aliquod. Qui autem deliberat, siue bene, siue malè
id faciat, is quærit aliquid & ratiocinatur: sed bona deli-
beratio, est rectitudo quædam deliberationis. Quocirca pri-
mùm quærendum est quid sit deliberatio, & qua in re uer-
setur. Quoniam autem rectitudo multifariam dicitur, per-
spicuum est, bonam deliberationem non esse id omne quod
rectum sit. Nam impotentes & improbi homines quod sibi
suauè & iucundum proposuerunt, ratiocinatione consequi
possunt: quare rectè eos consilium cepisse uerum est: sed ma-
gnum tamen aliquod malum acceperunt. Atqui in bonis
bene deliberasse numeratur. Talis igitur deliberationis re-
ctitudo, bona deliberatio est, quæ scilicet ad bonum aliquod
pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ra-
tione collectum obtineri: atque ad id quod faciendum sit,
non qua ratione æquum est, sed falsa uia media perueniri.
Bona igitur deliberatio esse nullo modo potest, qua ad id
quidem peruenitur quod oportet, sed non qua ratione oportet.
Præterea accidere potest, ut alius deliberandi longo
tempore adhibito, id quod uelit consequatur, alius celeriter
eodem perueniat. Quare nondum erit illa quam dixi bona
deliberatio: sed recta uia & ratio deliberandi, quæ ad id
quod utile sit: idque adeò quod oportet spectans, eò perdu-
cit, & quomodo, & quanto tempore oportet. Iam uerò li-
cet & simpliciter bene deliberare, & ad hunc uel illum fi-
nem. Ac simpliciter quidem & genere ipso erit bona deli-
beratio, quæ ad finem omnino ac simpliciter bonum diri-
gitur: quæ autem ad finem certum quendam spectat, ea quod
ad illud quidem attinet, bona: at non simpliciter bona deli-
beratio erit dicenda. Quòd si prudentis est, bona consilia

inire, bona deliberatio sit necesse est recta uia & ratio, quæ singulis in rebus quid utile sit, spectans, ad eum finem perducit, cuius sit uera existimatio in prudentia.

Nam impotentes & improbi homines quod sibi suauē & incun- dum proposuerunt.] In græcis codibus legitur ὁ προτιδεται ἰδῆν. At ego uel repugnantibus omnibus quæ mihi uide- re contigit exemplaribus, contendo legendum esse, ὁ προ- τιδεται ἰδῆν atque ita interpretatus sum: meamque opinor docti omnes sententiam probabunt, si attentius hunc locum considerauerint.

CAPUT X.

Est autem perspicacia & habitudo, ex quibus perspi- caces & hebetes nominantur. Nec omnino idem per- spicacia est, quod scientia uel opinio, (omnes enim perspi- caces essent) nec una aliqua singularum scientiarum: ut nec medicina. In rebus enim salubribus uersaretur, nec geome- tria, quæ magnitudines tractat. Neq; enim in rebus cerni- tur perspicacia quæ æternæ sunt & immutabiles: ne in ijs quidem quæ quomodocunq; gignuntur: sed in ijs quæ du- bix & incertæ alicui, dignæq; deliberatione esse uideantur. Quocirca in ijsdem rebus, quibus prudentia uersatur. Non tamen idem est perspicacia quod prudentia. Præcipit enim prudentia: quippe cum finis eius sit, præscribere quid agere aut non agere oporteat. At perspicacia in iudicando tan- tum posita est. Nam Græcis idem ualet οὐνεοῖς & εὐου- σία, hoc est perspicaciæ nomine tantundem dicimus, quam cum appellamus ueram rectamq; perspicientiam: nam & οὐνεοῖς & εὐο- νεοῖς pro eodem accipiuntur, hoc est per- spicaces, & præstantes perspicacitate. Nec uerò esse perspi- caccem, est esse prudentem, aut acquirere prudentiam, sed ut omnes qui discunt, tum perspicere aliquid dicuntur, cum scientia utuntur: sic cum adhibetur opinio & sententia ad ea iudic

ea iudicanda quæ prudentiæ subiecta sunt alio loquentes adeoq; ad præclare iudicandum (quoniam bene & præclare idem ualent) tum illud idem uerbum perspicendi usurpatur. Hinc natum est nomen τῆς σφαιραγωγίας, id est perspicaciæ, ex qua perspicaces nominantur, & perspicientes ex ea quæ in discendo consistit. Sæpe enim τὸ μαρτυρεῖν σφαιραγωγίαν, id est, discendi pro intelligendi ac perspicendi uerbo utimur.

CAPUT XI.

Quæ autem γνώμη, hoc est, sententia uocatur, ex qua ἐυγνώμονες, id est, bene sentientes & sententia præditi appellantur: est rectum iudicium æqui & boni uiri, cuius rei hoc iudicium est, quod uirum probum συλῶματιον, hoc est, ad ignoscendum propensum facilemq; dicimus: ipsamq; probitatem æquum & bonum nihil aliud esse, quam in quibusdam συλῶματιον εἶναι, id est, ueniam dare & ignoscere. Atqui συλῶματιον, id est, uenia, recta est in iudicando eo quod æquum sit, & bonum: γνώμη, id est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ uera. Omnes porro hi habitus non immerito eodem pertinent & contendunt. Nam cum & sententiam, & perspicaciam, & prudentiam, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum eos & sententiæ ualere facultate, ac mente & intelligentia, prudentes & perspicaces esse dicimus. Omnes enim hæ facultates rerum extremarum sunt & singularium. Atque ex eo quidem, quod quis aptus est ad iudicandum de ijs in quibus cernitur prudens, perspicax uocatur, & ἐυγνώμων ἢ συλῶματιον, hoc est, bene sentiens aut ignoscens, & ad ueniam dandam procliuus. Commune enim est omnium bonorum æquum & bonum, qua quidem ratione alienæ utilitatis procuratio spectatur. Res autem agenda sunt in singulis rebus extremisq; omnium, quæ debent esse prudenti cognite. In ijsq; quæ sub actione cadunt, & perspicentia & sententia cernitur:

cernitur: quæ eadem extrema sunt. Et intelligentia extremorum est utrinque. Etenim primorum terminorū, quiq; principiorum locum obtinent, & rerum extremarum, est intelligentia, non ratio. Atq; illa quidem intelligentia quæ ad demonstrationes accommodatur, eorum est terminorum qui & primi sunt & immutabiles. Altera autem quæ ad res agendas pertinet, est rei extremæ, & quæ potest aliter euenire, atque in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc principia illius cognitionis, quæ est ipsius finis. A rerū enim singularum cognitione, uniuersarū cognitio ducitur. Illarum igitur sensus est habendus, qui idem est intelligentia. Quapropter hæc etiam nobis uidentur insita naturâ. Cumq; sit sapiens nemo naturâ, tamen inesse naturâ hominibus & sententiam, & perspicaciam, & intelligentiam, hinc potest intelligi, quòd has facultates sequi ætates & cū ætate accedere arbitramur, cum scilicet ita loquimur, hæc iam ætas ualet mente & intelligentia: hæc ætas iam bene sentit: quasi natura sit eorum causa. Itaq; & principium est intelligentia & finis. Ex ijs enim oriuntur demonstrationes, de ijsq; conficiuntur. Quare non secus debent omnes usu peritorum maiorumq; natu, aut prudentium fidem habere & animum applicare pronuntiatis ac sententijs, ijs etiam quibus probandis nulla subijcitur ratio, quam ijs quæ sunt demonstratione conclusæ. Nam quoniam usu & experientia quasi aspectum quendam sunt adepti, facile principia cernunt. Ac sapientia quidem quid sit, quidq; prudentia, quibusq; in rebus uersentur: & utranque in alia atque alia parte animi sitam esse, satis dictum sit.

Et intelligentia utrinque extremorum est, &c.] Est & alius similis locus cap. 8. ex quibus duobus locis intelligi potest quid sibi velit Aristot. cap. 3. libr. 1. de Demonstratione, ubi ita scribit, καὶ ὁ μόνον ἐπιστήμιον, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ἐπιστή-

μὴ εἶναι τινὰ ἢ τοὺς ὄρους γινώσκουσιν, quem ego locum ita interpretatus sum, ut illic idem dicat Aristot. quod hîc, nempe intelligentiam esse qua extrema cuiusque scientiæ, hoc est prima principia cognoscimus. Errant ergo qui existimant Aristot. illic velle principia ex cognitione terminorum, id est, verborum ex quibus constant intelligi: quæ est vulgò recepta illius loci interpretatio: falsa tamen. Nam cum intelligentiam velit Aristot. esse habitum principiorum, illum habitum dicit multis in locis comparari partim sensu, partim inductione, partim experientia: nusquam cognitionem significationis verborum, ex quibus prima principia constant, vnam esse rationem, dicit cognoscendi principia. Hæc à me scribuntur, quia audio meam illius loci interpretationem à quibusdam esse reprehensam.

CAPVT XII.

Sed de ijs quærat aliquis, quam tandem utilitatem habeant? Nam sapientia nulla in re uersatur, earum quæ hominem possunt beatum efficere, cum præsertim nulla in re quæ ortum agnoscat, uersetur. At in prudentia illud quidem inesse uerum est, sed quam tandem ad rem ea sit opus? Siquidem res tractat prudentia iustas & honestas, quæq; homini bonæ sunt: quas gerere eius est qui iam bonus uir sit. Nunc uerò nibilo ad agendum aptiores paratioresq; uenimus, cum eas tenemus ac scimus: siquidem uirtutes sint habitus: ut nec si cognoscamus res salubres, & quæ ad firmam corporis constitutionem ualent, non eas quidem quæ quòd sint sanitatis & bonæ habitudinis efficiencia, ita dicuntur, sed quæ in habitu cernuntur. Neq; enim præditi & instructi medicina & gymnastice, ad agendum sumus paratiores, hoc est, nibilo propterea sumus meliore corporis aut ualetudine aut habitudine. Quòd si non ob has causas prudentia requiratur, sed ut boni efficiamur, profectò usus illius ijs quidem qui iam uirtute præditi sunt, nullus

lus est futurus. Atqui ne ijs quidem, qui non sunt præditi,
 desideranda uidetur: quoniam nihil intererit, ipsine eam
 habeant, an alijs qui ea sint præditi, obtemperent. Hoc enim
 fatis sit nobis, non secus, quam in curanda ualetudine. Neq;
 enim medicinam discimus ipsi, cum ualere uolumus. Ad
 hæc absurdum sit, cum sapientia sit melior ac præstantior
 prudentia, eam tamen quoddam habere maius illa impe-
 rium. Nam quæ operi manum admouet, illa imperat, præ-
 scribitq; omnia. Quibus argumentis nobis occurrendū est:
 adhuc enim de ijs solum dubitantes disputauimus. Ac pri-
 mum quidem hoc dicimus, quia utraque uirtus est utriusq;
 partis animi, eas necessario esse propter se expetendas, etiā
 si neutra quicquam efficiat. Deinde efficiunt illæ quidem,
 non ut medicina sanitatem: sed ut sanitas ea quæ sunt bonæ
 constitutionis corporis propria, sic efficit beatitudinem sa-
 pientia. Quoniam enim uniuersæ pars est uirtutis, posses-
 sione usq; efficit beatum. Præterea prudentia, & ea uir-
 tus, quæ in moribus consistit, officiū reddunt omni ex par-
 te absolutum. Propositum enim uirtus rectum efficit: ea quæ
 ad illud ipsum propositum spectant, prudentia. Quartæ au-
 tem parti animi, cui inest uis alendi, nulla talis uirtus attri-
 buta est: cum præsertim agamus, uel non agamus, non sit in
 ea situm. De eo autem quod obiectum est, nos nulla ex par-
 te ad res honestas & iustas agendas paratiores fieri pru-
 dentia: paulò altius repetendum uidetur, sumpto inde ini-
 tio. Ut enim aliquos dicimus nondum iustos esse qui res iu-
 stas faciant, quales ij sunt qui quod leges iubent, uel inuiti
 faciunt, uel per imprudentiā, uel propter aliud quiduis, non
 propter se, etiam si ea agant quidem quæ agenda sunt, &
 quæ agere eum oporteat qui sit uirtute præditus: sic contra
 (ut par est) fieri potest ut quis ita animo affectus agat sin-
 gula, ut planè bonus sit censendus: nempe si agat consilio
 adhibito

adhibito, eorumq; causa quæ agantur. Ac consilium quidem agendi, uirtus rectū efficit. quod autem illius causa agi solet, hoc iam in uirtute non est, sed in alia ui & facultate positum. De quibus singulis attentè perquisitis differendum nobis est apertius. Est igitur facultas quædam, quam ingenij acumen & solertiam uocant: quæ eiusmodi est, ea ut agere possit & adipisci, quæ ad propositum scopum pertinent. Ac si scopus quidem honestus est, laudanda: sin malus, calliditas uersutiaq; est nominanda. Itaq; prudentes, eosdem cautos, callidos, uersutosq; dicimus. Neq; uerò hæc uis idem ualeat quod prudentia, tametsi sine illa ui esse nullo modo possit. Habitus autem huic quasi oculo animi innascitur, nō sine uirtute, ut diximus: idq; hinc perspici potest, quod rerum, quæ sub actionem cadunt, principium, ratiocinationes continent: talem scilicet finem, & id quod est optimum, quale idcunq; sit (sit enim uerbi causa quod occurrerit) talis autem finis, nisi ei qui sit uirtute præditus, apparet nemini. Peruertit enim iudicium uitiositas: principiorumq; inducit errorem eorum unde actiones & officia proficiscuntur. Ex quo perspicuum est, non posse quenquam prudentem esse, qui bonus non sit.

Quod rerum quæ sub actionem cadunt principia ratiocinationes continent: talem scilicet finem. Huius loci hic est sensus, quem non videntur satis assecuti alij interpretes. Vult Aristot. ostendere, non posse prudentiam esse sine uirtute hoc modo: Tota vis prudentiæ est in ratiocinando de rebus agendis. Atqui non possunt ratiocinationes fieri sine principiis. Ergo necesse est ratiocinationes prudentis hominis continere rerum agendarum principium. Porro huiusmodi principium est talis quidam finis, idque adeo quod est optimum. At sibi talem finem proponere qui optimus sit nemo potest, nisi qui sit uirtute præditus. Necesse igitur est uirtute præditum esse eum qui probè sit ratiocinaturus de rebus agendis: quod est prudentem esse.

Quocirca hic rursus de uirtute nobis consideran-
 dum est. Quando quidem quam habet rationem pru-
 dentia ad ingenij acumen & solertiam, cui similis est, non
 eadem: habet eandem uera uirtus & quæ proprie sic dici-
 tur ad eam uirtutem quæ innata est nobis. Omnibus enim à
 natura uidentur quodam modo tributi cuiusque generis mo-
 res. Natura enim & iusti, & temperantes, & fortes gigni-
 mur: reliquarumq; uirtutum principia & semina, simulatq;
 in lucem editi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud
 quoddam genus quærimus, quo quis proprie bonus esse di-
 citur: & quæ ex eo genere sunt, aliter inesse. Nam & pue-
 ris & belluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelli-
 gentia & ratione obesse uidentur. Veruntamen eatenus ua-
 lere aspectu uidentur, quòd quemadmodum robusto corpori
 contingit, ut si moueatur absque oculorum sensu, grauius
 offendat hoc ipso, quòd caret aspectu: sic res hic se habet.
 Quòd si intelligentiæ splendor accesserit, iam agendo ma-
 gnopere excellit: habitusq; prioris illius similitudinem re-
 ferens, tum deniq; uirtutis nomē proprie, uereq; obtinebit.
 Quocirca quemadmodum duæ sunt species quæ insunt in ea
 animi parte, in qua sedes est opinionis, solertia & prudentia:
 sic duæ sunt in ea quæ sedes est morum, uirtus ingenita,
 & uera uirtus: quarum quæ proprie uirtus uocatur, esse sine
 prudentia nullo modo potest. Itaque omnes uirtutes pru-
 dentias appellant. In quo Socrates partim rectè quærebat,
 partim errabat. Nam quòd uirtutes omnes prudentias pu-
 tauit esse, errauit: quòd autem eas non sine prudentia esse
 cōsuevit, præclare dixit. Quod ex eo uelut signo intelligi po-
 test, quia nunc omnes qui uirtutem definiunt, cum habitum
 eam esse dixerunt, & in quibus cernatur, tum adiungunt
 qui recte rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recte
 ratio

ratio est, quæ prudentiæ congruit. Ergo hoc omnes quodam modo diuinare & augurari uidentur, habitum eum uirtutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neq; enim solum uirtus est habitus qui secundum rectam rationem sit, sed qui est cum recta ratione. Recta autem in huiusmodi rebus ratio prudentia est. Socrates ergo uirtutes omnes, rationes esse putabat: ut qui omnes scientias esse affirmaret. Nos eas non rationes, sed cum ratione esse dicimus. Perspicuum igitur est, ex ijs quæ dicta sunt, nec quenquam uerè ac propriè probum hominem esse posse absque prudentia nec quenquam prudentem absque uirtute morali. Sed hinc etiam dilui ac dissolui potest ratio, quam quis adferre disputando possit, dicens seiungi ac separari uirtutes posse. Neq; enim idem est ad omnes accipiendas aptissimus: quare hanc iam, illam nondum erit assecutus. Nam in ijs quidem uirtutibus quæ naturales sunt, hoc potest usuuenire: in ijs autem, ex quibus uerè ac simpliciter uir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudentia una adsit, iam continuo unà cum ea omnes aderunt. Illud quoq; planum est, etiam si in actione non cerneretur, ad agendumq; non adhiberetur, eam tamen desiderandam esse hoc ipso quòd partis animi uirtus est: & quòd sine prudentia atq; uirtute propositum rectum esse non possit. Nam & hæc ut finem, & illa ut ea quæ ad finem spectant, agamus, efficit. Nec uerò imperium habet in sapientiã, nec partis est melioris: quemadmodum nec medicina sanitati dominatur. Non enim ea utitur quidem, sed ut in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa imperat, non illi. Iam simile hoc est, ut si quis ciuilem scientiam imperare dicat dijs, quòd de ijs præcipiat omnibus, quæ ad Rempublicam pertinent.

L

ARISTOTELIS

DE MORIBVS AD

NICOMACHVM

LIBER VII.

CAPVT I.

HIS expositis, aliud faciamus dicendi initium. Eorum quæ in moribus fugienda sunt, tria esse genera, uitiositatem, impotentiam, & feritatem: quorum perspicuum est, quæ sint duorum contraria: alterum enim uirtutem, alterum uocamus continentiam. Immanitati autem ac feritati licet eam uirtutem ponere contrariam, maximè quæ supra nos est: quæ eadem heroica ac diuina uirtus dicitur: ut Homerus Priamum de Hectore loquentem inducit, quoniam excellenti uirtute esset,

Non hic mortali est, sed diuûm semine natus. Itaque si, ut aiunt, ex hominibus propter excellentiam præstantiamq; uirtutis, efficiuntur dii, profectò ea potissimum erit animi affectio quæ feritati contraria est. Etenim ut bestiarum nullum uitium est, nullaq; uirtus, sic nec dei: sed in hoc quippiam uirtute præstabilius, illarum aliud quoddam genus à uitio. Et quoniam rarò contingit, ut aliquis homo sit diuinus, quemadmodum Lacones solent appellare hominem diuinum eum, cuius excellentem uirtutem admirantur: sic in specie humana rarò aliquis summa quadam feritate præditus cernitur. Sed id maximè inter Barbaros existit: in nonnullis etiam ex morbis & membrorum debilitationibus oritur. Eos etiam homines qui alios uitijs flagitijsq; superant,

rarit,

rant, hac infamia notamus. Sed de hac quidē animi affectio-
 ne postea mentionem aliquam faciemus: de vitiositate supra
 diximus. hic locus postulat, ut de incontinentia & mollitie
 & luxu dicamus: itēque de cōtinentia & constantia. Neq;
 enim de ijs ut de habitibus, qui idem sint quod virtus atque
 vitium: neque ut de genere differētibus existimare debemus.
 Verū oportet, quemadmodum in alijs facimus, ita hic
 primum adferre ea quę ijs habitibus convenire perspiciun-
 tur, & in utranque partem disputare, tum deinde ad docen-
 dum venire: ea præsertim omnia quę de ijs animi affecti-
 bus probabilia feruntur: aut certē plurima, & quę præcipua
 sunt. Nam si ea dissoluantur quę difficultatem habent, &
 relinquuntur probabilia, satis erit à nobis explicatum. Ac
 illud quidem primum videtur continentiam & constantiam
 in bonis esse & laudabilibus: impotentiam & mollitiem in
 malis & vituperandis. Tum eundem esse continentem &
 eum qui permaneat in sententia: incontinentem & eum qui
 desistat à sententia & rationis iudicio. Et impotens quę ma-
 la sunt, sciens mala esse, agit tamen victus perturbatione.
 At continens, quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas
 ratione ductus non sequitur. Et temperantem quidem, con-
 tinentem & constantem appellant: talem autem hominem
 alij temperantem omnem esse aiunt, alij negant. Itemq; in-
 temperantem pro incontinenti, & incontinentem confuse
 ponunt pro intemperanti. Alij eos aiunt esse inter se diver-
 sos. Prudentem uerò interdum negant impotentem effici
 posse, interdum eos qui sint prudentes & solertes, acutius
 homines, impotentes putant. Præterea dicuntur & irę im-
 potentes, & honoris & lucri. Atq; hæc quidem sunt quę
 feruntur, hominumq; sermone de his dici solet.

CAPVT II.

SED hoc querat aliquis, quo modo rectē quis sentiens,

ab animi lididine uincatur, & incontinenter uiuat? Scienti quidem id accidere posse negant nonnulli. Absurdum nanq; sit Socratis sententia, cum in aliquo est scientia, aliud quidam uincere ac trahere eum quasi mancipiū. Socrates enim nullam esse impotentiam, omnino cum ratione pugnans, ostendere conabatur. Neminem enim putabat, qui recte existimaret, contra id quod optimum iudicasset, quicquam esse gesturum: sed per ignorationem, omnem facere, qui ita faceret. Atque ea quidem quæ perspicua sunt, hæc in controuersiam reuocat oratio: querendumq; nobis est, si hæc animi perturbatio ab ignoratione nascatur, quis eius ignorationis sit modus. Nam illud quidem planum est, hominem impotentem nō putare quæ agat esse agenda, priusquam sit in perturbatione. Sunt uerò nonnulli qui hæc partim concedant, partim non concedant. Nam & nihil esse scientia firmiter fatentur, & neminem facere contra id quod melius esse opinatur, non fatentur. Ob eamq; causam impotentē hominem aiunt non scientia quidem, sed opinione præditum, uinci à uoluptatibus. Atqui si opinio quidem insit, ac non scientia: nec firma & uehemens existimatio sit quæ obsistat, sed leuis & infirma, ut ijs contingit qui ambigunt, distrahunturq; uarijs sententijs, profectò uenia danda est, si aduersus uehementes cupiditates in tali sententia non permaneat. At improbitati non est ignoscendum, neque ulli eorum quæ uituperanda sunt. An prudentia est quæ obsistit, cum sit potentissima? At hoc absurdum est. Sic enim unus & idem simul prudens & incontinens est futurus. Atqui nemo dicat, prudentis esse sua sponte agere quæ sint flagitiosissima. Prætereà supra docuimus, qui prudens sit, eum, quoniam in extremis, hoc est singulis rebus cerneretur, ad agendum esse paratum: & cæteris uirtutibus omnibus instructum ac ornatum esse. Iam uerò, si in eo continens sit positus, quòd cupidit

pidit

piditatibus agitetur & uehementibus & malis, profectò
 temperatus nemo futurus est continens, neque cōtinens ul-
 lus moderatus. Neque enim cupiditates uehementes neque
 malæ solent existere in temperante. Atqui ita rem habere
 oportet. Etenim si bonæ atq; honestæ sint cupiditates, ui-
 tiosum necesse est esse eum habitum, qui impedimento sit,
 quo minus eas sequamur. Ita non esset in bonis omnis con-
 tinentia. Quòd si infirmæ sint, nec improbæ, nihil in eo
 splendidum ac gloriosum erit: sin improbæ & imbecillæ,
 nihil magna laude dignum. Iam si nos, ut in omni opinione
 persistamus, impellit continentia, mala sit aliqua continen-
 tia necesse est: ueluti si in falsa opinione nos retineat. Et si
 de omni opinione impotentia deducat, aliqua bona sit futu-
 ra incontinentia: qualis est illa Neoptolemi Sophoclei, in
 Philoctete: Est enim iure laudandus, quòd ijs minimè stete-
 rit, quæ Vlysses ei persuaserat, quia illi graue esset menti-
 ri. Præterea Sophistarum ratio fallax ancipitem curam ad-
 fert cogitandi. Nam quia uolunt ea potissimum suis repre-
 hensionibus efficere, quæ sint præter communem hominum
 opinionem, quò uideantur cum id assecuti fuerint, argutio-
 res, quæ cōficitur ratiocinatio, dubitationem adfert. Vincita
 est enim mens quodam modo, cum non uult illa quidem
 consistere, quia minus probet quod sit conclusum: sed tamen
 progredi longius non potest hoc ipso, quòd rationem ne-
 queat dissoluere. Porro autem potest quadam ratione acci-
 dere, ut imprudentia cum impotentia coniuncta, uirtus sit.
 Contrà enim facit ac sentit propter impotentiam. Per im-
 peritiam autem & imprudentiã existimat, quæ bona sunt,
 mala esse, & nec agenda esse. Quare quæ bona sunt, faciet,
 non quæ mala. Præterea qui agit & persequitur ea quæ
 uoluptatem adferunt consultò, & hoc ipso, quòd sibi ita
 persuasit, melior uideatur eo qui non de industria, sed ob

impotentiam id faciat, quo facilius curari potest, si animus tantum contrà inducat. At uerò impotens is est, in quem quadrare posse uidetur, id prouerbum,

Cùm præfocet guttur aqua, quid bibere attinet? Etenim si persuasione animi ea faceret quæ facit, profectò statim dissuasus à sententiâ desisteret. Nunc absque ulla persuasione, nihilominus ita agit. Denique si in rebus omnibus uersatur continentia & incontinentia, quis tandem est simpliciter impotens, cum præsertim nemo omni genere impotentie sit constrictus. Atqui nonnullos absolute ac simpliciter impotentes uocamus. Atque ea quidem quæ hoc loco dubitationem adferunt, talia sunt. Quorum alia tollenda sunt, alia relinquenda. Dubitationis enim dissolutio, inuentio est.

CAPUT III.

AC primum quidem illud uidendum est, utrum scientiam habeant impotentes, necne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & continens ponendus sit: utrum, inquam, in omni uoluptate & dolore, an in certis quibusdam? Et continentes & constantes, utrum iidem sint, anne diuersi? Itemq; de cæteris quæ sunt huic disputationi coniuncta. Exordium autem hinc capiat disputatio, utrum continens homo & impotens ex ijs statuatur diuersi, in quibus uersantur, an ex eo, quemadmodum in ijs spectentur. Hoc dico, utrum impotens homo, ex eo solum, quòd in his uel illis cernatur, intelligatur impotens, necne: sed potius ex eo quòd sic in ijs uersetur: an ne hoc quidem, sed potius ex utroque. Deinde quarendum est, utrum in omnibus continentia & incontinentia necne uersentur. Neque enim cernitur in omnibus is qui absolute est impotens, sed in quibus intemperans, non quòd in ijs simpliciter & quomodocunque uersatur (esset enim idem in-

tempe

temperantia quod impotentia) sed quòd certo quodam modo sit affectus. Nam intemperans consulto trahitur, quòd semper presentem uoluptatem putet sequi oportere: impotens non putat, cum interim persequatur. Nam quòd aiunt quidam, ueram quidem esse opinionem, sed non scientiam, præter quam agunt impotentes, id profectò ad rationem nihil interest. Sunt enim quidam eorum qui sunt in opinione, qui non pendent animi, sed certò se rem scire existimant. Ita si ij qui sunt in opinione potius, quam qui rem sciunt, contra ac sentiunt, faciunt propter leuem & imbecillam assensionem, nihil inter scientiam intererit & opinionem. Nonnulli enim sunt qui non minus habent fidei his quæ opinantur, quàm alij ijs quæ sciunt. Id quod Heraclitus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid scire dicimus (nam & is in quo scientia est, nec ea utitur: & is qui utitur, scire dicuntur) permultum interest, isne qui præditus est scientia, nec contemplatur & considerat, ea quæ non sunt facienda faciat: an is qui præditus est, atq; contemplatur & considerat. Hoc enim absurdum uideatur, illud non item: nempe si agat tum, cum usum non exerit scientia, & cum non considerat. Iam uerò cum sint propositionum duo genera, nihil prohibet, eum, qui utrunq; genus teneat, contra ac sciat, facere, si ea utatur quæ est de toto genere, non ea quæ de parte enunciat: quæ enim sub actionem cadunt, in rebus singulis numerantur. Atque etiam eius quod uniuersum ac generale est, sunt quædam differentie: nam aliud in seipso uertitur, aliud in rebus. Veluti omni homini sicca prodesse, & hunc esse hominem: uel siccum esse hoc, uel illud. Verum talene hoc sit, aut non habet scientiam, aut ea usum non exerit, Tanta igitur ex ijs generibus existet dissimilitudo & differentia, ut impotentem sic scire non sit absurdum, alio modo admirabile. Præterea scientiam habere

in hominibus, suas habet quasdam differentias, ab ijs etiam diuersas, quas modo commemoravi. Nam ex eo, quod teneatur animo comprehensa, usus autem eius non adhibetur, adeò dissimilem habitum cernimus, ut & habere quodam modo, & quodam modo non habere uideatur: ut uidere eji in dormientibus, furiosis & uolentis. Atqui eodem modo, quo illi, affecti omnes sunt qui in aliqua sunt animi perturbatione. Nam & ab ira, & à Veneris cupiditate, & a quibusdam eius generis non solum animi perturbantur, sed etiam corpora: nonnulli etiam ad insaniam adiguntur. Per spicuum igitur est, ita, ut illi sunt, affectos esse impotentes. Nec uerò uerba sententiasq; proferre quæ sint propriæ scientiæ, satis habet argumenti, quenquam conuenienter scientiæ agere, & usum scientiæ adhibere. Nam & qui illis perturbationibus æstuât, demonstrationes, & carmina Empedoclis proferunt: & qui primum discunt, orationes illi quidem connectunt, sed non intelligunt. Debent enim hæc animo penitus insidere, quod ut fiat, tempore opus est. Quocirca qualis histrionum, talis iudicanda est impotentium oratio. Iam uerò hoc etiam modo ex natura causam intueri licet, quòd cum opinionum alia in uniuersis rebus, alia in singulis, quarum sensus dominus est, cernantur: si ex ijs fiat una, necesse est in hoc quidem genere animum, id, quod ex illis concluditur, decernere & affirmare: in rebus uerò quæ effecti subiectæ sunt, statim se applicare ad faciendum. Ut si quod dulce est, omne gustandum: hoc autem dulce est, quod sit una quedam rerum singularum: necesse est eum simul agere qui possit, nec prohibeatur. Cum ergo inest generis uniuersi opinio quæ gustare uetat: alia autem dulcia esse suaui omnia: tum uerò hoc dulce esse: profectò hæc actum exerit, quæ tum fortè erat cupiditas. Ergo illa hoc fugiendum monet: cupiditas contra ad se rapit: ut quæ potest omnes

nes animi partes commouere. Quo fit, ut à ratione quodam modo & opinione nascatur incontinentia: non ea quidem per se contraria, sed ex accidente. Non enim rectæ rationi opinio contraria est, sed cupiditas. Quocirca non sunt belluæ impotentes: propterea quòd rerum uniuersarum non habent cõprehensionem: sed rerum modò singularum uisis & recordatione mouentur. Quemadmodum autẽ deleta ignorantia ad scientiam reuocetur impotens, eadem ratio est & ebriosorum & dormientium communis, non huius perturbationis propria: quæ ab ijs petenda est, qui naturas rerum inuestigant. Quoniam autem extrema enunciatio est eius quod sub sensum cadit opinatio, actionumq; domina est, eam aut non habet is qui in perturbatione est, aut sic certè eam habet, ut sic habere non sit scire, sed more uinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non sunt de toto genere extremæ enunciationes, neq; sub scientiam æquè cadunt ut uniuersæ: illud profectò quod Socrates quærebat, contingere non immeritò uidetur. Neq; enim tum cum adest, quæ uerè ac propriè scientia dicitur, animi perturbatio nascitur, aut ea à perturbatione conuellitur ac distrahitur, sed cum ea adest quæ sensu percipitur. Ac hominem quidem scientem ac non scientem incontinenter uiuere, quoq; modo quis in scientia possit esse impotens, sit dictum satis.

Profectò hæc exequitur.] In Græco codice legendum est *διὰ* pro *ἵ*, ut sit *ἀὐτὴν διὰ ἐνεργείᾳ*.

CAPVT IIII.

DEinceps dicendum est, utrum sit aliquis simpliciter impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, qualibus in rebus uersetur. Illud igitur perspicuum est, continentes & constantes, itemq; incontinentes & molles homines in uoluptatibus doloribusq; uersari. Eorum

autem quæ uoluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetenda, sed in ijs perfruen- dis modus excedi potest. Necessaria sunt quæ ad corpus pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad uictum, & quæ ad usum uenercorum referuntur: & huius generis cæ- tera ad corpus pertinentia, in quibus temperantiam, & in- temperantiam locauimus. Alia non sunt illa quidem neces- saria, sed per se expetenda: ut uictoria, honor, opes, & quæ bona sunt & iucunda eiusdem generis. Ac eos quidem, qui in ijs perfruen- dis contra rectæ rationis, quæ inest in ipsis præscriptum modum superant, non simpliciter impotentes uocamus, sed cum adiunctione, pecuniarum, quæstus, gloria, & animi impotentes: simpliciter impotentes nunquã: quasi sint ab illis diuersi, & ex similitudine ita nominentur. Qua- lis fuit αὐτοπροπτεος nomine, qui ludis Olympicis uictor fuit: in quo à propria ratione paulum admodum differebat com- munis αὐτοπροπτεος ratio: sed tamen diuersa erat. Illud uerò ita se habere, ut dixi, hinc perspici potest, quòd impotentia ui- tuperatur, non ut peccatum tantum, sed ut uitium quoddam, idq; aut simpliciter, aut quadam ex parte: quod illorum con- tingit nemini. Eorum autem qui se corporis uoluptatibus perfruen- dis dedunt, ijs in quibus temperantem & intempe- rantem uersari dicimus, qui non consilio ac de industria, sed præter institutum susceptumq; consilium immòderatas uo- luptates sequitur, doloresq; nimios fugit, ut famis, sitis, ca- loris & frigoris, eorumq; omnium quæ in tactu & gustu consistunt, is non cum adiunctione, ut cum impotentem iræ dicimus, sed absolutè impotens nominatur. Quod ex eo ut- lut signo intelligi potest, quia in his eisdem intemperantes dicuntur, in illis nequaquam. Ob eamq; causam in eodem im- potentem & intemperantem, continentemq; & tempera- tum ponimus: illorum uerò neminem: quod in ijsdem quo-
dant

dam modo uoluptatibus & doloribus cernantur. Ac in ijsdem quidem illi uersantur, sed non eodem modo: sed illi consulto, hi inconsulto. Itaque potius intemperantem appellari licet eum qui nulla aut certe leui cupiditate incitatus, immodicas sequitur uoluptates, aut mediocres dolores fugit: quam eum qui idem faciat, magnis & uehementibus cupiditatibus impulsus. Quid enim ille faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerum necessariarum indigentia uehemens egritudo? Sed quoniam cupiditates & uoluptates quaedam sunt in rebus genere ipso honestis & bonis, ex ijs enim quae delectant, quaedam sunt suapte natura expetenda, alia his contraria, nonnulla media, quemadmodum supra diuisimus: ut pecuniae, quaestus, uictoria, gloria: in omnibus certe quae sunt illius generis, & medijs: non quia eorum studio, cupiditate & amore tenentur homines, uituperantur, sed quod certo quodam modo, hoc est, quia modum transeunt ac superant. Itaque omnes uituperantur qui praeter rationem ac modum aut uincuntur eorum aliquo, quae suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, ueluti qui nimium gloriae student, aut plus aequo sunt liberorum ac parentum studiosi (nam & haec in bonis sunt, & qui ea studiose colunt atque obseruant, laudantur: sed tamen in ijs quoque est nimium quiddam, si quis, ut Niobe, uel cum dijs pugnet: aut quemadmodum Satyrus ille qui φιλοπάτερ, id est, amans patris cognominatus est, insano amore afficiatur in patrem: nimium enim insanire uidebatur.) Improbitas igitur in ijs nulla est, propterea quod (ut dixi) unumquodque eorum in ijs est quae natura sunt propter se expetenda: sed eorum nimiae ac immodicae cupiditates, praeuae sunt & fugiendae. Itemque ne impotentia quidem est in illis. Est enim non modo fugienda, sed etiam uituperanda impotentia. Verum ob similitudinem perturbationis cum adiunctione, unicuique nomen

men

men impotentia attribuunt: ut cum malum medicum, malumq; histrionem appellant, quem simpliciter malum nunquam dicerent. Ut igitur hic malus dicitur, non quod sit vitium unumquodque eorum, sed quia quadam proportione est simile: sic illic etiam existimanda est ea solum continentia & impotentia quæ in iisdem quibus temperantia & intemperantia uersatur: per similitudinem autem idem illud de ira dicimus. Idcirco cum adiunctione impotentem iræ dicimus, sicuti honoris & quæstus.

Διὸ ὅσοι μὲν παρὰ τὸν λόγον. Hic repetendum est ex proximo verbum ψεγύνα: ut sit sensus, διὸ ψεγύναται ὅσοι: alioqui videbitur esse ἀνακόλοισιν.

CAPUT V.

Quoniam autem aliqua sunt iucunda naturâ, quorum alia sunt simpliciter talia, alia pro animantium, hominumq; genere: alia non naturâ & per se, uerum alia ex affectis morbo aliquo partibus, quedam consuetudine, nonnulla uitiosa deprauataq; naturâ fiunt iucunda: licet etiam in horum singulis persimiles habitus cernere. Ac belluinos quidem dico, qualis fuit eius mulieris, quam incisis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne uesci confirmant, alios commodare ultrò citroq; liberos ad epulandum, aut quod ferunt de Phalariâ. Atque hæc quidem sunt ferinæ ac belluinæ affectiones. Aliæ ex morbis furiaq; nascuntur, ut in illo qui matrem mactauit & comedit: & in eo qui conserui iecur. Aliæ habent nescio quid morbosum: aut uerò consuetudine gignuntur, ut pilorum euulsiones, & erosiones unguium, carbonū etiam esus & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Alijs enim naturâ,

naturâ, alijs consuetudine eueniunt, ut si qui ita assuescant, à pueris. Ac eorum quidem, quibus earum affectionû causa est naturâ, neminem impotentem solemus dicere: ut nec mulieres, quòd in re uenerca nō incubent, sed succubent. Quod idem in ijs est dicendū qui ex consuetudine ita affecti sunt, ut qui morbo sunt correpti. Vt igitur immanitas & belluina affectio, sic singulæ hæ animi affectiones sunt extra uitij metas. His uerò affectum aliquem, uincere aut uinci: non est ea simplex absolutaq; continentia aut incontinentia, sed quedam par ac similis: non secus quàm si quis sit hoc eodem modo immani iracundia præditus. Is enim huius quidem perturbationis impotens dicitur, at nō simpliciter impotens. Omnis enim perinsignis & supra modum excelsa uitiositas, amentia, timiditas, intemperantia & seuitia, uel feritati uel morbo tribuenda. Qui enim naturâ est eiusmodi, ut metuat omnia, etiam si mus strepitum edat, ferina quadam timiditate timidus est habendus. Alius quidam felem per morbum timebat. Et ex ijs quidem qui amentes sunt, qui à natura sunt rationis expertes, & solo sensu uiuunt, immanes quidem, belluarumq; similes habendi sunt, ut quedam gentes barbaræ hinc procul habitantes. At qui ex morbo ut comitali, uel furia, morbosus. Potest autē quis interdum horum aliquo affectu solum incitari, neque uincetur. Vt si Phalaris pueri aut ad uorandum, aut ad nefandam uenerem cupidus, se coerceat & contineat. Fieri etiam potest, ut quis uincatur à perturbatione, non solum sit in ea. Quemadmodum igitur improbitas ea quæ non excedit naturam humanam, simpliciter improbitas dicitur: alia cum adiunctione, ferina, aut morbosa improbitas dicitur, non simpliciter improbitas: sic perspicuum est, impotentiam esse aliam belluinam, aliam morbosam: simpliciter autem ita dici eam solam quæ humanæ intemperantiæ congruit.

Illud ergo iam quidem perspicuum est, continentiam & impotentiam in ijs tantum uersari, in quibus temperantia sit & intemperantia: aliudq; earum esse genus in alijs rebus, quod per translationem non absolute dicatur. Nunc ostendamus iræ, quam cupiditatum minus turpem esse impotentiam. Ira enim parere illa quidem uidebitur quodam modo rationi, sed non attentè eam audit more ministrorū precelerum, qui antequam omnia quæ iubentur audierint, abeunt, deinde in officio præstando peccant: & ritu canum qui priusquam considerarint, sitne amicus qui pulsauit, ablatrant. Sic ira feruore ac repentino naturæ motu incitata, audit illa quidem rationem, sed mandato non planè intellecto, ad ultionem se conuertit. Cum enim ratio uel uisio contumeliam aut contemptum subesse declarauit, hæc tanquam sit collectum ratiocinatione, huic tali bellum esse inferendum, repente excandescit. At uerò cupiditas, si tantum ratio uel sensus dixerit hoc uel illud esse suauē, inflammata rapitur ad id perfruendum. Ita quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas minimè. Est igitur turpior cupiditas: quando quidem impotens animi quodam modo à ratione uincitur: alius non à ratione, sed à cupiditate. Iam uerò ei potius ignoscendum est, qui appetitiones sequitur naturales, quando quidem hac ratione ignoscitur etiam cupiditatibus, quæ omnibus cōmunes sunt, & quatenus sunt communes. At iracundia & acerbitas magis naturalis est, quam cupiditates eæ quæ in exuperatione cernuntur, & quæ sunt minus necessariae. Vt ille qui, quòd patrem suū uerberaret, hanc in defensione sua rationem attulit: hunc, suum: & illum, superiorē uerberasse: producto q; filio, hic etiam, inquit, ubi adoleuerit, me uerberabit: est enim hoc nobis gentile & hereditarium. Et ille, qui cum à filio traheretur, eum iussit

ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrem esse tractū. Præterea quo quisq; maiore fraude & ex insidijs agit, eò iniustior est. Iracundus autem non est insidiosus, nec insidiosa iracundia, sed aperta. At cupiditas est insidiatrix, iuxta id quod de Venere fertur. Cyprigenam enim insidiosam uocat Homerus, baltheumq; ei tribuit, in quo doli essent,

Qua fraude omnes vel prudentes decipiuntur. Itaq; si iniustior est, & turpior erit hæc impotentia, quàm quæ in ira cernitur: atq; illa ipsa est quæ simpliciter impotentia uocatur, & quodam modo malitia est. Præterea nemo dolens libidini paret. At qui per irā facit, omnis dolens facit: qui uerò libidini obsequitur, libenter & cū uoluptate facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eæ sunt iniustiores, profectò impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neque enim in ira inest per libidinem facta iniuria. Ergo hoc iam perspicuum est, impotentiam cupiditatum, iræ esse impotentia turpiorem: in ijsq; uoluptatibus & cupiditatibus esse continentiam & incontinentiam, quæ ad corpus pertinent. Intelligendæ autem sunt harum ipsarum differentie. Aliæ enim sunt, ut initio diximus, humane & naturales & genere & magnitudine: aliæ belluine: quædam ex obleso ac debilitato principio, morbisq; gignuntur: quarum in primo genere duntaxat sunt temperantia & intemperantia. Itaq; nec temperantes belluas dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiamsi aliud animantium genus alij præstet petulantia, salacitate & uoracitate. Neque enim in belluis est ullum agendi consilium, aut ulla ratio, sed de naturæ statu dimotæ sunt, haud seous, quàm homines furiosi. Minus autem mala est feritas, quàm malitia, sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum ac corruptū est, ut in homine, sed ab eo discessum est, adeoq; iam non inest. Perinde igitur est, ac si inanimis cum

animante

animante conferas, utrum sit peius. Semper enim minor est prauitas eius quod principio caret, mens autem principium est. Planè igitur simile est, ut si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum utrunq; suo quodam modo utroq; peius est. Nam homo malus plura infinitis partibus mala intulerit, quàm fera.

CAPVT VII.

IN quibus autem uoluptatibus quæ ad tactum gustatumq; pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis consistere temperantiam & intemperantiam supra exposuimus, in ijs potest quispiam ita anima affectus esse, ut ab ijs uincatur, quæ etiam pleriq; superant: potest etiam ea uincere, à quibus pleriq; uincantur. Horum qui in uoluptatibus quidem ita animo affecti sunt, ille impotens, hic continens nominatur. In doloribus uerò hic mollis & delicatus, ille constans & patiens. Sunt autem quasi mediij inter hæc habitus multitudinis: quanquam magis ad uitiosos deflectere uideantur. Quoniam autem uoluptates aliæ sunt necessariae, aliæ non necessariae, & usque ad certum quendam modum perfruendæ, exuperationes & defectiones non probandæ: quod idem de cupiditatibus & doloribus dicendum: qui immoderatas uoluptates, aut immoderatè ac supra modum persequitur, si id facit certo animi iudicio ac uelut de industria, propter ipsas, non propter aliud quicquam ex ijs consequens, is intemperans habendus est. Quem quoniam necesse est facti non pœnitere, idcirco est insanabilis. Nam qui nulla ducuntur pœnitentia, insanabiles sunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ uoluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadem ratio est eius qui dolores corporis fugit, non quia uincitur, sed certo animi iudicio & consulto. Eorum autem qui non consilio ducuntur, & certo agendi proposito, alius uoluptate

ptate rapitur, alius fuga molestiæ, quæ inest in cupiditate. Ita sunt inter se diuersi. Sed nemo est cui non multò deterior uideatur, qui nulla aut leui cupiditate impulsus, turpe aliquid faciat, quàm qui uehementi: & qui nulla ira incitatus pulset aliquem, quàm qui idem iratus faceret. Quid enim facturus fuisse uideatur, si fuisset in perturbatione? Quapropter peior est impotente intemperans. Eorum uerò, quos supra dixi, alius mollis potius, alius impotens appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constãtia enim & patientia est in resistendo, continentia in uincendo. Aliud autem est resistere, aliud uincere: ut aliud non uinci, aliud uincere. Quare optabilior est continentia, quàm constantia. Qui autem animo deficit in ijs rebus, quibus plerique & obsistere possunt & obsistunt, is mollis & delicatus habendus est: (deliciæ enim quædam animi mollities est) ut si quis uestem trahat, ne quam in ea tollenda suscipiat molestiam. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserum esse putat, cum sit misero similis. Similis est ratio continentia & incontinentia. Neq; enim mirum sit aliquem esse, qui à uehementibus & præmagnis uoluptatibus, doloribusq; uincatur: quin etiam uenia danda est, si quis obsistens uincatur, ut Theodectæ Philoctetes ictus à uipera: uel Carcini Cercyon in Alope: & ut homines qui tenere risum conati, uersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis ijs succumbat, quibus pleriq; possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neq; natura totius generis, neq; morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad uiros differentia. Videtur autem etiam is qui ad ludum propensior est, intemperans esse: quem tamen uerius est mollem esse. Ludus enim remissio ac relaxatio est, si quidem re-

quies. Ex eorū autem numero qui in hoc modum superant, est *παρρησια*, hoc est ludibundus. Porro autem impotentia alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim postquam consultarunt, non seruant tamen, neque tenent id quod statuerant, uicti à perturbatione. Alij quia nullum inierunt consilium, à perturbatione rapiuntur. Nonnulli enim sunt qui quemadmodum qui se prius ad titillationem confirmarunt, non titillantur: sic cum præsenferunt ac præuiderunt, excitaruntq; se ac rationem, nunquam à perturbatione uincuntur, siue suaue ac iucundum sit, quod obijcitur, siue asperum ac molestum. Maxime autem, acutorum & atrabili hominum est temeraria & præceptis impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter uehementiam, rationem non expectant, hoc ipso quòd uisionem & speciem obiectam animo facile sequantur.

CAPUT VIII.

Quoniam autem factorum suorum, ut dixi, non poenitet intemperantem, quippe qui permaneat in proposito susceptoq; consilio: impotentem uerò quodam modo poenitet, idcirco non ita est, ut quærendo disputauimus: sed contra, hic sanabilis est, ille insanabilis. Similis enim est improbitas morbis intercuti & tabi, impotentia morbis comitialibus: nam illa est assidua, hæc non assidua est malitia. Omninoq; ex alio genere est impotentia, ex alio uitiū. Vitium enim omne suæ culpæ ignarum est, non est ignara impotentia. Atq; horum ipsorum meliores ij sunt qui præcipites habent mentis impetus, quàm ij in quibus est ratio, neque in ea permanent. Hi enim à minore perturbatione uincuntur, & non inconsulto, ut illi alteri. Est enim impotēs ijs similis hominibus qui & citò, & pauculo uino, atque adeo pauciore, quàm plerique, incbriantur. Ac impotentiam non esse uitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspicere potest,

test, quòd illa non est cum certo agendi consilio coniuncta, vitium coniunctum est. Veruntamen actionibus similes sunt. Quale est illud Demodoci in Milesios. Milesij non sunt insipientes illi quidem, sed talia faciunt qualia insipientes. Et impotentes, non sunt iniusti, faciunt tamē quæ iniusta sunt. Quoniam autem hic eiusmodi est, qui, tametsi non sibi ita persuasit, immoderatas quasdam, & præter rectam rationem corporis uoluptates persequatur: ille autem ita animum induxit, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facile desistet de sententia, hic non facile. Nam & uirtus agendi principium conseruat, & uitium labefactat atque peruertit. In actionibus autem ipse finis principium est, ut in mathematicis, hypotheses. Neque igitur illic principia adhibita ad docendum ratione probantur, neque hic: sed uirtus uel quæ insita est naturâ, uel à more profecta, bene sentiēdi de principio auctor est. Ergo temperans huiusmodi est: cui contrariius est intemperans. Est uerò etiã aliquis qui propter perturbationem à recta ratione desciscit: quem ut negat ex rationis rectæ præscriptione, impellit perturbatio: eadem tamen non adeò superat, ut ei certum sit ac destinatum, eius generis uoluptates effusè sequi oportere. Hic impotens est. Qui melior est intemperante: nec planè improbus. Saluum enim in eo & integrum est principium, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autem contrarius est continens, qui permanet in sententia, à qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum, hunc bonum habitum esse, illum malum.

CAPUT IX.

Vtrum ergo continens est qui in quauis ratione permanet, & in quolibet proposito, an is demum qui in recto & honesto? Et impotens utrum is qui non in qualibet ratione & proposito permaneat, an is demum qui in

falsa ratione & non recto consilio, ut initio à nobis quaesitum est? An per aliud & ex accidente in quavis, per se autem in uera ratione & recto consilio ille permanet, hic non permanet? Si quis enim hoc propter illud expetit, aut sequitur, per se quidem hoc persequitur & expetit, ex accidente illud superius. Simpliciter autem & absolute dicimus esse id quod est propter se. Ita in qualibet hic sententia permanet quodam modo, ille ab eadem abducitur, at simpliciter in uera. Sunt autem nonnulli qui in sententia permanent, quos pertinaces appellant, quales sunt ij qui desistunt egrè à sententia, nec facile dissuaderi possunt. Hi simile quiddam habent continenti, ut prodigus liberali, audax fortis, sed in multis ab eo diuersi sunt. Nam continens perturbatione & cupiditate non mutat sententiam: cum alioqui, si ita res ferat, facile desistat à sententia. Illi uerò ne ratione quidem oblata non mutant sententiam: cum alioqui se ultrò cupiditatibus offerant plerique, & inflammati uoluptate rapiant. Pertinaces autem sunt ij qui appellantur ἰδιόγνωμονες, id est, qui suas quasdam habent sibi opiniones ac sententias, & indocti, & agrestes. Ac illi quidem ἰδιόγνωμονες, huiusmodi existunt uoluptate & molestia inducti. Voluptatem enim ex uictoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia & molestè ferunt, si sua quasi decreta tollantur & infirmentur. Quare sunt illi quidem incontinenti, quàm continenti similiore. Sunt etiam qui non stant in eo quod statuerunt, neque id tamen per impotentiam, ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, qui propter uoluptatem quidem, sed eam honestam, non permansit in sententia. Nam uerum dicere, illi honestum erat: ad mentiendum autem erat ab Ulysse inductus ac persuasus. Neque enim qui uoluptatis causa aliquid agunt, omnes continuo uel intemperantes, uel improbi, uel impotentes sunt habendi, sed qui turpi uoluptate

NEquè uerò unus, idemq; unà prudens esse potest & impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiam moribus omni uirtute ornatis & instructis esse ostendimus. Præterea non ex eo solum prudens est, quòd sciat quid agendum sit, sed ex eo etiam quòd usu rerum agendarum ualeat. At impotens usu rerum agendarum non ualet, neque est ad rerum actionem idoneus. Acutum certè ac solertem hominem nihil prohibet impotentem esse. Ideoq; uidentur etiam nonnulli prudentes esse impotentes: propterea quòd, ut superiore libro ostendimus, inter solertiam & prudentiam ita intersit. Ac sunt illi quidem finitimi, quòd ad rationem attinget: quòd uerò ad agendi consilium, longè diuersi. Nec uerò impotens ita affectus est animo, ut qui scit & contemplatur, sed ut dormientes & ebrij. Idemq; sponte agit (scit enim quodam modo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè improbus est: probum enim est in eo agendi consilium ac propositum. Itaque est ueluti semiimprobus. Neque uerò est iniustus, ut qui non fraude & ueluti dolo adhibito agat. Impotentium enim alij non perstant in eo quod deliberatione statutum sit. Alij qui sunt melancholici, ne deliberant quidem omnino. Similis est igitur impotens ciuitati quæ statuit illa quidem præclarè omnia, legesq; habet bonas & salutare, sed earum nulla utitur. Id quod Anaxandrides facetè dixit,

Vult ciuitas leges, quas non seruat tamen.

Improbus autem ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & perniciosas. Porro autem in eo quod multitudinis habitum exccedit, omnis & continentia & incontinentia cernitur. Nam continens magis, incontinens minus in recta ratione perstat, quàm uires ferant plurimorum. Eorum autem impotentia facilius sanari potest qui atra bili tenentur, quàm

quàm eorum qui initio rectè consilio non stant in eo quod sit iudicatum. Et ij qui consuetudine, quàm qui natura impotentiam compararunt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cum propterea difficile consuetudo mutetur, quòd ad naturam proximè accedat. Id quod etiam Euenus ait,

Consuetudo quidem non fit, nisi tempore multo:

At fiet natura homini, si longius ibit.

Ac continentia quidem quid sit, quid impotentia, quid constantia & mollities, quamq; inter se rationem habeant hi habitus, dictum est.

CAPVT XI.

DE uoluptate autem & dolore disputare philosophi est, eius qui ciuilem scientiam profitetur. Is enim est uelut magister & architectus illius finis bonorum omnium, quem intuentes alia in bonis, alia in malis simpliciter esse censemus. Iam uerò cum uirtutes & uitia quæ ad mores pertinent, in uoluptate ac dolore cerni posuerimus, hæc nobis de uoluptate & dolore etiam necessario suscipienda disputatio est. Et sanè plerique foelicitatem cum uoluptate coniunctam esse affirmant. Itaque μακάριον, id est beatum, & τὸ καίπερ nominarunt. Sunt igitur qui nullam uoluptatem bonum esse censent: neque per se, neque ex accidente: quòd non idem sit bonum & uoluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia etiam est sententia eorum qui asserunt, etsi omnes in bonis sint, tamen non posse uoluptatem summum bonum esse. Omnino quidem non esse bonum uoluptatem propterea dicunt, quòd uoluptas omnis sit ortus quidam ad naturam pertinens, quem sensus percipit. Neque enim ex eodem genere sunt ortus & finis, ut nulla edificatio est ipsa domus. Præterea cum uoluptates fugit temperans: tum prudens non id quod

uoluptatem efficit, sed indolentiam sequitur. Iam uerò impedimento est uoluptas, quo minus sapias: eoque magis, quo maior est, ut Veneris. Qui enim in ea sit, nihil agitare mente, nihil ratione explicare, nihil cogitatione cōsequi posse. Præterea nulla ars est uoluptatis. At omne bonum, est artis opus. Postremò uoluptates & pueri persequuntur & beluæ. Sed non omnes esse in bonis alij propterea dicunt, quòd aliqua sunt obscœna, & quæ ut probra obijciuntur: & quòd nocent. Quædam enim eorum quæ nos uoluptate afficiunt morbos adferunt. Non esse autem in uoluptate summum bonum, quòd uoluptas non sit finis, sed ortus. Atque hæc ferè sunt quæ de uoluptate afferuntur.

CAPVT XII.

EX ijs uerò non effici, ut uoluptas ne sit bonum, neque summum bonum, ex his intelligi potest. Primum, quia bonum dupliciter dicitur: alterum, quod simpliciter ac per se bonum sit: alterum, quod alicui bonum sit: efficitur ut etiam eandem diuisionem nature & habitus consequantur. Quare etiam motiones & ortus eandem admittent diuisionem. Et quæ malæ uidentur, aliæ simpliciter malæ, alicui non malæ sunt, sed expetendæ. Quædam uerò nec certo cuidam, sed aliquando & perexiguo tempore, expetendæ non item. Atque hæ non sunt uoluptates, sed uidentur: omnes scilicet eæ quæ cum dolore coniunctæ sunt, & medendi causa adhibentur: quales sunt ægrotorum. Deinde cum bonorum aliud actu cernatur, aliud habitu: quæ uoluptates ad constitutionem habitus naturalis pertinent, ex accidente suauis ac iucundæ sunt, non per se. quoniam actus in cupiditatibus sunt deficientis non sine molestia habitus atque nature: cum alioqui sint & quædam uoluptates quæ dolore & cupiditate uacant, quales sunt quæ in contemplando percipiuntur, tum cum natura nihil desiderat. Quod ex eo
uelut

uelut signo perspici potest, quia non iisdem rebus uoluptatem parientibus delectantur homines, cum natura expleta est & satiata, & cum adhuc expletur. Sed cum iam contenta est, ijs quæ simpliciter ac per se sunt iucunda: cum adhuc expletur, nec contenta est, etiam contrarijs. Etenim acidis & amaris tum delectari solent: quorum nihil natura gratum est, nec simpliciter iucundum. Quare ne uoluptates quidem. Ut enim quæ iucunda sunt, inter se affecta sunt: sic etiam quæ ex illis percipiuntur uoluptates. Neq; uerò aliud quippiam necesse est melius esse uoluptate, ut nonnulli asserunt: finem scilicet ortu esse præstantiorem. Neq; enim uoluptates ortus sunt, neq; omnes cum ortu coniunctæ, sed actus potius & finis: nec gignendo eueniunt, sed utendo. Neq; est omnium alius finis quidam quo referantur, sed earum modo, quæ ad perfectionem naturæ perducunt. Itaq; illud non est præclare dictum, uoluptatem esse ortum quendam quem sensus percipiat: sed definienda potius fuit, actum esse habitus qui secundum naturam est: & pro illo, quem sensus percipit, non impeditus. Sed ortus quidam uidetur esse id quod est uerè ac propriè bonum: quia actum, quendam ortum esse putent, cum tamen reuera sit aliud. Quod uerò aiunt malas esse, propterea quòd morbos pariant nonnullæ res quæ uoluptatem efficiunt: idem ualet contra salubria, quorum quædam rei numariæ obsunt. Ergo hac quidem ex parte, utraq; mala sunt. Verùm ex hoc profectò non sunt mala æstimanda: quoniam contemplatio etiam rerum nocet interdum ualetudini. Neq; uerò prudentiam aut ullum habitum impedit quæ ex quoq; habitu proficiscitur uoluptas, sed quæ sunt alienæ. Quinetiam quæ ex discendo & contemplando capiuntur uoluptates, hoc præstant, ut magis ac magis discamus ac contemplemur. Quòd autem asserunt uoluptatem nullius artis opus esse,

id non immeritò accidit. Neque enim ullius alterius actus ars est, sed potius facultatis ac potestatis. Quanquam uoluptatis uidentur esse unguentaria & culinaria. Quod uerò aiunt temperantem fugere uoluptates: prudentemq; sequi indolentiam, non uoluptatem: tum pueros & belluas uoluptatem persequi: hæc una ratione omnia dissoluuntur. Quia enim diximus, quomodo simpliciter bonæ, & quomodo non bonæ sunt omnes uoluptates: has pueri ac belluæ sequuntur: prudens autem earum indolentiam, quæ cum cupiditate & dolore ac molestia coniunctæ sunt, quæ eadem ad corpus pertinent (hæ enim sunt ex eo genere) & intemperans eas nimias, ex quibus intemperans nominatus est. Quapropter eas fugit temperans. Alioqui sunt & temperantis suæ quædam uoluptates.

Actus enim in cupiditatibus.] Vbi legitur hîc, ἐστὶ δὲ ἡ ἐπιθυμία, ego ex lib. 6. ad Eudemum lego ἐστὶ αὖ ἐπιθυμία, quæ est vera lectio.

Sed ortus quidem uidetur esse id propriè.] In Græcis exemplaribus multis non legitur ὄρι, sed ὄ, τι, & rectè: atque ego sic reddidi.

CAPVT XIII.

AT uerò hoc inter omnes constat, dolorem malum esse atq; fugiendum. Nam alius absolutè malum est, alius quadam ex parte, nempe quia impedimento est. Quod autem ei contrarium est, quod fugiendum sit, quia fugiendum est atque malum, omne id bonum est. Est igitur bonum uoluptas. Neque enim ita procedit refutatio, ut dissoluebat Speusippus: Vt maior res minori contraria est & pari, ita uoluptatem dolori esse contrarium. Neque enim dicas uoluptatem, idem quod malum quoddam esse. Nec certè quicquam prohibet: quin sit aliqua uoluptas summum bonum, tametsi nonnullæ numerentur in malis: ut nihil uetat ali-

quam

quam scientiam esse optimam, etiam si malæ sunt & perniciosæ aliquæ. Quin potius si ab unoquoque habitu proficiantur sui quidam liberi ac minimè impediti actus: siue in omnium actu sit beatitudo, siue in eorum aliquo, si modò non sit impeditus, eum profectò necesse est maximè expeti. Atqui hoc ipsum est uoluptas. Ita erit summum bonum quædam uoluptas, etiamsi multæ sint in malis, atque adeò, si ita uis, in malis simpliciter. Ob eamq; causam, beatam uitam, etiam iucundam & suauem ducunt omnes. Et uoluptatè certè cum beatitudine non iniuria cōnectunt, & ueluti in beatitudine implicant. Nullus enim actus perfectus est, si impeditus sit. Beatitudo autem undiq; perfectum quiddam & absolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis, adeoq; fortuna ipsa eget beatus, ut ne eius actiones impediri possint. Qui autem beatum eum dicunt, qui rota torqueatur, maximisq; opprimatur calamitatibus, dummodo uir bonus sit: siue sponte sua, siue inuiti ita loquantur, nihil dicunt. Quoniam autem fortuna indiget, idcirco uidetur quibusdam *εὐδαιμονία*, id est, *foelicitas* idem esse quod *εὐτυχία*, id est, *secunda fortuna*. At non ita est. quando quidem etiam hæc si est immoderata & immensa, impedimento est beatæ uitæ: nec iam fortassis prosperitatem ac secundam fortunam appellari æquum est. Est enim eius à beata uita modus terminusq; petendus. Quod uerò omnes & belluæ & homines sequuntur uoluptatem, id quoque argumento est, eam esse summum bonum.

Fama etenim uana esse nequit, q̄ multa per orbem Turba hominum celebrat.--

Sed quoniam eadem neque est, neque uidetur natura optima, nec habitus optimus, idcirco non eandem omnes sequuntur uoluptatem: sed tamen uoluptatem omnes. Fortasse etiam sequuntur omnes non quam putant, aut quam ipsi potissimè

tissimum probarent, sed eandem. Est enim natura diuinum quiddam insitum omnibus. Sed nominis hereditatem sibi uendicarunt ad corpus pertinentes uoluptates, propterea quod sepiissime ijs se dedunt homines, & earum omnes sunt participes. Quoniam ergo hæ solæ notæ sunt, idcirco eas solas esse putant. Illud quoque perspicuum est, nisi sit & uoluptas bonum & actus, non iucundè uiuere beatum. Quamobrem enim eam desideret, si non sit in bonis? Quinetiam euenire poterit, ut iniucundè, & cum dolore uiuat. Neque enim dolor malum est, nec bonum, nisi etiam uoluptas. Cur ergo eum fugiat? Neque igitur iucundior ac suauior sit uita hominis uirtute præditi, nisi etiam eius sint operationes huiusmodi.

CAPVT XIII.

DE ijs porrò uoluptatibus, quæ ad corpus pertinent, iam differendum est nobis, præsertim cum dicamus nonnullas uoluptates esse ualde expetendas, ut quæ honestæ sunt: at non quæ ad corpus pertinent, & in quibus uersatur intemperans. Quid ergo est, quòd his contrarij dolores mali sunt ac molesti? malo enim quod aduersatur bonum est. An ita bonæ sunt necessariae uoluptates, quia quod est non malum, bonum est? An ad certum usque terminum & modum bonæ sunt? Nam quibus in habitibus, motionibusq; transire modum, in eo quod melius sit, nō licet: nec in uoluptate quæ in illis inest, licet: in quibus uerò licet, & in uoluptate. Atqui in bonis corporis est aliquid nimium: ac malus ea re quisque est, quia sequitur nimias uoluptates, non quia necessarias. Omnes enim modo quodam & epulis delectantur, & uino & Venere: sed non omnes, ut ratio postulat. Contrà fit in dolore. Neq; enim quod hîc nimium est, fugit, sed omnino dolorē fugit quisq;: non enim contrarius est dolor ei quod nimium est, sed ei qui quod immoderatum est ac nimium, persequitur. Quoniã autem non solum uerum dicendum

cendum est, sed causa etiã adferenda, cur quicque falsum sit
 (hoc enim plurimum confert ad fidem faciendam. Cum enim
 apparuerit consentaneũ id, propter quod uerum esse uisum
 est, quod minimè uerũ est: tum id efficit ut uero magis assen-
 tiamur.) Itaque adferenda ratio est, cur uoluptates corporis
 magis expetendæ uidentur. Ac primum quidem certè, quòd
 depellit atq; excutit dolorẽ, & propter dolores nimios, uo-
 luptatem quasi medicinã quandã sequuntur, uoluptatẽ inquam
 immodicã, atq; omnino eam quæ ad corpus pertinet. Vehe-
 mentes autẽ solent existere omnes quæ adhibentur curatio-
 nes, ideoq; expetuntur, propterea quòd ad contrariũ cõpo-
 sitæ & collatæ, maiorẽ sui speciem exhibet. Nõ igitur bonũ
 uidetur esse uoluptas. His duabus de causis, ut dictum est,
 quòd aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ, aut ab ipso sta-
 tim ortu, ut belluarũ: aut cõsuetudine, ut hominũ flagitioso-
 rum. Aliæ sunt uelut medicinæ quædam, quia scilicet eorum
 sunt qui aliquid desirant, quibusq; aliquid deficit, & me-
 lius est adesse, quàm gigni. Hæ uerò quoniã tũ existunt, cum
 expletur ac perficitur naturæ desiderium, idcirco ex acciden-
 te bonæ sunt. Iam uerò expetuntur ab ijs qui alijs oblectari
 nõ possunt, hoc ipso quòd sunt uehementes & ualidæ. Itaque
 earũ uelut sitim quandã sibi ipsi conciliant & cõparant. Quæ
 si nõ noceant, caret reprehensione: sin noceant, est in uitio.
 Neque enim suppetunt alia quibus oblectentur. At uerò neutro
 modo affici, ut scilicet neq; in dolore sis, neq; in uoluptate,
 plerisq; molestũ est, idq; ob suã cuiusq; naturã. Sunt enim in
 perpetuo labore animãtia: ut etiã testantur qui de uerũ na-
 tura habentur sermones: qui cernere & audire non sine mo-
 lestia esse confirmant, sed assiduitate quotidiana, ut aiunt, &
 cõsuetudine sentiendi assueuimus. Itemq; in adolescẽtia ho-
 mines ita affecti sunt propter accretionẽ, ut uinolenti: atq;
 adeò hilaris & iucũda est adolescẽtia. At uerò qui bili atra

naturã

naturā abundant, ij semper requirunt, desiderantq; medicinam: quod eorū corpus cōtinenter, assidueq; pungatur, propter suā temperationē, & uehementes semper habent appetitiones. Atqui expellit uoluptas dolorē, tum ea quæ cōtraria est, tum quæuis alia, si modò sit uehemens. Atque ob eas causas homines intēperantes fiunt & flagitiosi. Quæ autem uacant dolore uoluptates, carū nullæ sunt exuperantiæ. Quo ex genere sunt quæ ex ijs gignuntur, quæ habent suapte natura, non autē aduentitiā oblectationē. Dico autē aduentitiā habere iucunditatē ea, quæ medicinam faciūt, quæq; curationis causa adhibētur. Nam quod accidit, ut nature desiderio, quasi adhibita medicina subueniatur, cooperāte eo, quod in nobis adhuc sanum est, nutriendi principio, idcirco efficere uidentur uoluptatem. Ea uerò suapte natura uoluptate afficiunt, quæ eiusmodi, hoc est, nihil desiderātis nature, actionē perficiūt & absoluūt. Res autē nulla, nos semper eadē delectat, quod non est natura nostra simplex, habetq; in se quiddam admixtū dispar sui ac dissimile, quo eā interire necesse sit. Ita si quid agit pars altera, id continuo à natura alterius sit alienum. Sin quando ad æqualitatē pars utraq; reuocetur, nec iucundum uidetur quod agitur, neq; molestū. Nam si natura simplex sit alicuius, eadē semper ex actione summā capiet uoluptatē. Quapropter semper una Deus, eaq; simplici uoluptate perfruitur. Neq; enim motionis tantummodo est actus, sed etiā immobilitatis & quietis: & magis est in quiete uoluptas, quàm in motu. Fit autē nescio quo uitio hominū, ut, iuxta sententiā poëtæ, rerū omnium nihil iucundius mutatione, nihil suauius esse uideatur. Vt enim homo mutabilis & inconstans est qui est improbus, sic natura quæ mutationem desiderat. Neq; enim simplex est, neq; proba. Dicitur est de continentia & incōtinentia, de uoluptate & dolore, tū quid sit eorum unumquodq;, tum quomodo eorum aliqua in bonis sint, alia in malis. Superest ut de amicitia dicamus.

ARISTOTELIS

DE MORIBVS AD

NICOMACHVM

LIBER VIII.

CAPVT I.

Equitur ut deinceps de amicitia dicendum esse uideatur. Nam aut uirtus est quedam, aut cum uirtute coniuncta. Et præterea ad usum uitæ est necessaria maximè. Quis enim est qui uelit absq; amicis uitam degere, in summa etiam omnium bonorum abundantia? Etenim ut quisque maximè opibus, imperio, & potentia excellit, ita amicis maximè indigere uideatur. Quis enim esset tantus fructus in huiusmodi prosperitate, sublata benignitate ac beneficentia, quæ & in amicos extat maximè, & ibi amplissimis laudibus afficitur? Aut quo tandem modo sine amicis custodiri conseruariq; possit? Quanto enim amplior est, tantò periculis maioribus obiecta est. In paupertate etiam cæterisq; asperis rebus, amicos unicum ac singulare perfugium esse existimant. Iam & adolescentes in officio retinent amici: & senibus ad obsequium præsto sunt: easq; uitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatē deesse coguntur: & cōstanti ætati comites se ad præclara honestaq; facinora præbent. Etenim

Si simul ire parent bini, --- & maiora mente agitare, & plura cōficere possunt. Ac natura quidem uidetur esse amicitia inter natos & parentes: quod non solum in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam, & plurimis

plurimis animalibus: tum uerò inter omnia quæ quodam uelut gentilitatis iure ac societate sunt inter se coniuncta: sed hoc in hominibus est multò euidentius. Vnde ita laudibus eos afficimus qui hominum generi consulunt, ut φίλων ἄνθρωπων Græcè, id est, hominum amantes, appellemus. Cernere etiam licet in peregrinationibus, quàm sit omnis homo homini propinquus & amicus. Videtur autem etiam ciuitates cōtinere amicitia: & maiore, quàm iustitia in studio esse legūlatoribus. Amicitia enim est similis concordia: hanc uerò maxime appetunt illi: & seditiōnē quæ inimicitia est, omniratione extermināt. Et si amicitia quidem inter omnes esset, nihil esset quòd iustitiā desiderarent. At si iusti essent, tamen accessionem amicitia requirerent. Et profecto inter omnia iura, quod præstantissimū est & maximè ius, id amicitia cōtineri uidetur. Neq; uerò res est solum necessaria, sed honesta etiam atq; præclara. Nā & eos laudamus qui amicos diligunt: & amicorum multitudo, præclarum quiddam uidetur. Vt id quoque accedat, quod nonnulli etiam uiros bonos eosdem amicos putant. Sed de ea multa sunt quæ ambigi, & in controuersiam uocari solent. Alij enim eam similitudinem quandam esse statuunt, & amicos, similes esse. Ex quo prouerbia facta sint, Pares cum paribus, &, Graculus cum graculo. & cætera generis eiusdem. Alij contrà, qui similes sint esse inimicos, & ita animatos esse inter se, ut figuli. Atque horum causas longius, & magis ad naturam accommodatè, petunt. Euripides quidem cū ita scribit,

Cū sicca tellus est, tunc imbrem ipsa expetit:
Cœlūmq; sanctū, cū refertum est imbribus,
Delabi aridaæ telluris in sinum petit.

Heraclitus uerò cū ait, Contrarium utile, & ex rebus disparibus ac dissimilibus pulcherrimum concentum fieri: & Discordia omnia efficit. His cū multi alij, tum Empedocles

docles aduersatur. Nam simile appetere simile. Quæstiones igitur naturales, quoniã non sunt huius disputationis, omit-
tamus: eas uerò quæ naturam humanam, quæq; ad mores
perturbationesq; pertinent, tractemus, ueluti, Vtrum inter
omnes locum habeat amicitia, an inter malos esse non pos-
sit. & Nunc sit unum tantum genus amicitia, an plura. Qui
enim unum esse putant, ex eo quod accessionem & deces-
sionem admittat, non satis firmo argumento nituntur. Ac-
cessionem enim & decessionem multa recipiunt quæ specie
differunt, de quibus supra diximus.

Seditionem quæ inimicitia est.] *ἡγεῖ τὴν εἰρήνην ἐχθρὰν ὄσσειν.* Hic
ἐχθρὰ non est adiectiuum, sed substantiuum idem significans
quod inimicitia. Quò magis mirum est Argyropylum, &
alios quosdam interpretes hoc non uidisse.

CAPVT II.

HAec autem fortasse planius intelligentur, si quid sit
amabile cognouerimus. Neq; enim amari omnia ui-
dentur, sed ea demum quæ amabilia sunt: cuiusmodi sunt bo-
na, iucunda, & utilia. Utilia autem uidentur, ex quibus bo-
num aliquod perspicitur, aut uoluptas comparatur. Quare
in eo quod amabile est, uel bonum, uel iucundum, ut fines
quosdam spectamus. Sed utrum id quisq; diligat, quod uerè
bonum est, an quod sibi est bonum, quæstio est. Hæc enim
interdum inter se discrepant. Idemq; de iucundis rebus quæ-
ri potest. Videtur autem & quisq; amare quod sibi bonum
est: & id quidem simpliciter amabile esse, quod uerè ac
simpliciter bonum est: unicuiq; uerò, quod cuiq; bonum
sit. Quod autem cuique reuera bonum sit, non id quisque
diligat, sed quod esse uideatur, neq; id quicquam refert: quo-
niam erit amabile quod bonum esse uideatur. Cùm autem ab
illis tribus omnes causæ diligendi proficiscantur, in eorum
dilectione, quæ inanimata sunt, nomen amicitia locum non

N

potest habere. Neq; enim est in illis mutuus amor: nec ul-
 lum eorum bonis affici uolumus. Ridiculum enim sit, si quem
 dicamus uelle, uinum bonis affici, sed integrum modò ac
 saluum omnes uolunt, ad suos usus. Atqui omnes aiunt oportere
 amicum uelle bonis affici; atq; id illius causa. Qui au-
 tem ita alijs benignè uolunt, eos beneuolos appellant, si
 idem ab illis uicissim non fiat. Beneuolentiam enim in ijs,
 inter quos est mutua affectio, amicitia esse dicunt. Sed nun-
 quid eò addendum est, si non sit occulta? multi enim pro-
 pter probitatis aut utilitatis opinionem, etiam eos, quos
 nunquam uiderunt, beneuolentia complectuntur: fieriq; po-
 test ut uicissim illorum aliquis in hunc sit eodem modo ani-
 matus. Beneuolentia igitur inter se illi quidem coniuncti
 uidentur esse. Sed quonam modo eos amicos quis dixerit,
 cum quemadmodum inter se animati sunt, ignorent? Ami-
 cos ergo oportet & mutua se beneuolentia complecti, &
 se uelle ulro citroq; bonis affici, cum id non ignorent, idq;
 propter unum aliquid eorum quæ dicta sunt.

CAPVT III.

Quæ quoniam inter se specie differunt, dilectiones
 quoque & amicitia differunt. Tria enim sunt ami-
 citia genera, quæ rebus amabilibus pari numero respon-
 dent. Est enim suus in unoquoq; genere mutuus amor, haud
 obscurus, neq; incognitus. Et qui inter se diligunt, alte-
 ri alteros bonis affici uolunt, hoc ipso quòd diligunt. Atq;
 illi quidem qui utilitatis causa inter se amant, non propter
 se amant, sed qua bonum aliquid ipsis utrinque redit. Ea-
 demq; est ratio eorum qui amicitias colunt propter uolu-
 ptatem. Non enim facetos ac festiuos homines propterea
 diligunt, quia hac quadam qualitate affecti sunt, sed quia
 ipsos delectat. Ergo qui utilitatis causa amant, propter sua
 ipsorum commoda diligunt: & qui ob uoluptatem amant,
 propter

propter suam ipsorum uoluptatem amant: nec quem amant, qua is ipse est, amant, sed qua utilis est aut iucundus. Sunt igitur hæ amicitiæ ex accidente: quoniam non idcirco qui diligitur, colitur, quia is ipse est, sed quia aut utilitatem aliquam suppeditat, aut uoluptatem. Quocirca facile tales amicitiæ dissoluuntur: quippe cum similes ij minus permanent. Etenim si iam amplius non sint uoluptati uel utilitati, amare desistunt. At utilitas non permanet, aliasq; alia solet existere. Quare eo quod amicitiã constituerat sublato, amicitiã etiam dirimitur: quasi esset cum illis rebus contracta amicitiã. Hoc autem genus amicitiæ maximè in senibus cernitur (non enim id ætatis homines uoluptatem sequuntur, sed utilitatem) tum uerò in ijs qui constanti sunt ætate, atq; etiam in adolescentibus, quotquot sunt qui utilitatis studio ducuntur. Cumq; non admodum eiusmodi homines familiaritate & uitæ consuetudine consociantur (interdum enim ne iucundos quidem se præbent) tum ne hanc quidem uitæ consuetudinem desiderant, nisi inde fructus utilitasq; capiatur. Manèt enim iucundi tantisper, dum sperant se aliquem fructum esse facturos. Atque ad hoc genus quidem hospitalitatem referunt. At uerò iuuenum amicitiã uoluptatis causa ferè constituta esse uidetur. Cum enim animi perturbationibus ducantur, in ijsq; uitam degant, tum ex quo capiant uoluptatem, quodq; præsens sit, id omne uel studiosissimè persequuntur. Et quia mutata ætate alia existunt, quibus oblectentur, idcirco repente & amici fiunt, & ab amicitiã desistunt. Nam eorum amicitiã unã cum uoluptate mutatur: huiusmodi autem uoluptatis cita est ac repentina mutatio. Atque etiam adolescentes ad insanum amorem propensi sunt. Nam & ex perturbatione, & propter uoluptatem, insani amoris uehementia existit. Itaque & citò diligunt, & ab amore desistunt, sæpe eodem die mu-

tata sententia. Hi una uersari totos dies cupiunt, & uita societate coniungi, quòd isto modo eis adsint omnia, quæ ab amicitia expectant. At perfecta amicitia est, qua uiri boni & uirtute pares inter se coniuncti sunt. Hi enim ultrò citroq; bonis pariter se affici uolunt, quâ boni sunt. Boni autem sunt per se. Qui autem amicis benigne uolunt illorum ipsorum causa, ij maxime amici habendi sunt. Sunt enim per se ita affecti animo, nō per aliud, & ex accidente. Manebit igitur maxime horum amicitia, quandiu scilicet boni erunt. At uirtus stabilis, constans, ac permanens res est. Atq; etiam simpliciter uterque bonus est & amico. Viri enim boni & simpliciter boni sunt, & uicissim inter se utiles: itemq; iucundi. Qui enim uerè boni sunt, iisdem & simpliciter iucundæ actiones, & quæ sunt eiusdem modi. At bonorum sunt eiusdem modi, uel similes actiones. Porro autem firma ac stabilis est non sine causa hæc amicitia. Concurrunt enim in ea omnia quæ amicis inesse debent. Omnis enim amicitia uel ad bonum dirigitur, uel ad uoluptatē: idq; aut simpliciter, ac per se, aut eius quo cum intercedit nobis amicitia. Et omnis quadam inter amicos paritate & similitudine constat: quæ huic per se insunt omnia. In hac enim cum sint reliqua similia, tum id adest quod per se ac simpliciter bonum est, & quod simpliciter iucundum: quibus nihil amabilius reperiri potest. Et amare igitur in illis maxime uiget, & amicitia, eaq; optima. Iure autem rarum est maxime istud genus amicitie, quandoquidem hominum huius generis magna est penuria: & præterea tempore ac consuetudine opus est. Verum est enim prouerbum, Multos modios salis simul edendos esse, ut inter se norint. Neque uerò probari, & in amicitiam recipi possunt, nec amici esse priusquam habeant quasi signa quædam & notas quibus uterque alterum amabilem esse cognoscat, fidēsque ultrò citroq;

citroque perspecta sit. Qui uerò citò amicitia officia uicissim inter se præstant, uolunt illi quidem esse amici, nec sunt tamen: nisi sint digni amicitia, itaque iudicent de semutro, exploratumque habeant. Repente igitur amicitia uoluntas nascitur, amicitia non item. Atque hæc quidem amicitia & tempore, & cæteris rebus perfecta est: Et hæc omnia atque adeò similia præstantur ultrò citroq; officia: quod potissimum in amicis requiritur.

Tum uerò homines corroboratis.] ηγετ τῶν ἐν ἀμικίῃ ηγετ ὄρων. hîc repetendum est ex proximo ἐν τοῖς, ut quemadmodû dixerat ἐν τοῖς ὑποβύταις, ita hîc intelligatur ηγετ ἐν τοῖς τ ἐν ἀμικίῃ ηγετ ὄρων ὁσοι &c.

Vicissimq; reddit parem uoluntatem & iucunditatem.] In quibusdam codicibus est ἀδελ, sed malo cum aliis legere ὁδελ: his enim duobus complexus est omnia quæ ab amicis in amicos referuntur officia. Nam in uerbo uoluntatis complexus est honestatis & utilitatis officia.

CAPVT IIII.

QUæ autem iucunditatis causa conflatur, huius præse fert similitudinem. Boni etenim uicissim se inter se oblectant. Itemq; ea quæ utilitatibus colitur: siquidem qui boni sunt, tales se alter alteri præbent. Tum uerò istæ amicitia permanet diutissimè, cum ab amicis paria utrinque præstantur ac suppeditantur. Veluti si par utrinq; uoluptas præbeatur: non si ita solum, sed si etiam ab eadem re proficiscatur. Ut inter festiuos ac facetos homines accidit: non ut in amatore & amasio. Neque enim iisdem oblectantur isti, sed ille amore huius, hic amatoris obsequio & obseruantia. Desinente autem ætatis flore, interdum etiam euanescit amicitia, cum alteri tunc non sit iucunda facies, alter non amplius ab altero colatur. Rursum autem plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine adiuncta, mores consentientes inter se diligant. Qui autem in

cupidineis amoribus non uoluptatem, sed utilitates permu-
 tant, & minus diligunt, & minus diu permanent in amore.
 Qui uerò amici sunt spe quæstus & emolumentum, eorum
 amicitiam utilitas commutata dissoluit: quippe qui non se
 inter se amarent, sed utilitatem & fructum. Ac uoluptatis
 quidem & utilitatis causa comparatæ amicitie, & malis
 inter malos, & probis cum improbis, & neutris cum quo-
 libet, intercedere possunt. At perspicuum est, solos uiros bo-
 nos propter se amicos esse. Mali enim seipsis non oblectan-
 tur, nisi quid extet emolumentum. Porro autem sola bonorum
 amicitia criminationibus caret. Non enim facile est crimi-
 nibus aliquem oblatis credere de eo quem ipse diu proba-
 uit atque perspexit. Præterea & fides inter eos uiget: nec
 ullus relinquitur iniuriæ locus: cæteraq; hic adsunt omnia
 quæ in uera amicitia postulatur. In alijs autem societatibus
 nihil prohibet hæc talia existere. Quoniam enim homines,
 eos etiam amicos appellant qui se utilitatis causa inter se
 diligunt, ut ciuitates: in quibus societates iniri uidentur uti-
 litatis causa: itemq; eos qui uoluptatis causa inter se amant,
 ut faciunt pueri: certè hos tales nos quoq; amicos appelle-
 mus. Verum amicitie etiam plura genera esse dicamus. Ac
 primum quidem & propriè eam quæ inter bonos est, quæ
 boni sunt: reliquas ex similitudine. Amici enim hoc ipso
 sunt, quòd boni aliquid, & simile quidpiam hic reperitur.
 Etenim quod iucundum est, bonum quidpiam est ijs quibus
 res iucundæ cordi sunt. Neque uerò hæc ferè amicitie copu-
 late reperiuntur in quoquam, nec ijdem utilitatis causa &
 uoluptatis amici fieri solent: quòd non admodum conue-
 nire in unum & connecti solent, quæ non per se, sed alie-
 na ui & ex accidente constant. Cumq; in has species di-
 stributa sit amicitia, improbi quidem amici esse poterunt
 uoluptatis causa aut utilitatis: ut qui hac ex parte ueris
 amicis

amicis similes sint: at boni per se ac propter se amici sunt, nempe quâ boni. Hi ergo simpliciter amici sunt, illi ex accidente, & quia his sunt similes.

CAPUT V.

VT autem in uirtutibus alij ex habitu boni nominantur, alij ex actu & effectu, sic in amicitia. Alij enim uitæ consuetudinem & familiaritatem adhibentes, & se uirò citroq; oblectant, & utilitates suppeditant. Alij dormientes, aut locorum interuallo disiuncti, non utuntur amicitiae officijs illi quidem, sed ita tamen sunt affecti animo, ut amicorum munere fungi possint. Neque enim locorum interualla funditus amicitiam tollunt, sed officia & actionem. Quòd si sit diuturna absentia, amicitiae quoq; obliuionem adferre atque efficere uidetur ipsa absentia. Ex quo factum est prouerbiū,

Sæpe perisse amor est per longa silentia visus. Sed nec senes, nec seueri idonei ad amicitiam uidentur: quippe cum in ijs sit parum iucunditatis: & nemo possit cū eo, qui grauis ac molestus sit, familiaritatem cōtrahere, nec cum eo in quo nihil est iucunditatis. Nam & molestiam natura fugit, & iucūditatem expetit maximè. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec uitæ consuetudine & familiaritate utuntur, beneuolis sunt, quàm amicis similiore. Nihil enim est tam amicorum proprium, quàm uitæ societas & cōmunio. Utilitatem enim expetunt inopes: consuetudinem uitæ, etiam beati: quando quidem eos solitarios esse minimè conuenit. Atqui unâ uitam degere non possunt qui nec iucundi sunt, neque ijsdem rebus delectantur: quod sodalitas maximè uidetur continere. Ergo amicitia est ea maximè, quemadmodum sæpe dixi, quæ est inter bonos. Est enim amabile & optabile simpliciter, ac per se bonum est, aut iucundum: cuiq; autem quod sibi quisque tales esse arbitra-

tur. At probus probo utriusq; causa est amabilis. Sed amor dilectione perturbationi similior est, amicitia habitui: quoniam amor etiam est erga inanimata. At redamare non est sine agendi consilio: ab habitu autem proficiscitur omne agendi consilium. Bonis quoque affici uolunt quos amant, illorum causa: non perturbatione, sed animi affectu & habitu. Et quibus amici chari sunt, ij sua ipsorum bona diligunt. Cum enim uir bonus, amicus fit alicui, tum in bonis eius cui est amicus ducitur. Quocirca uterq; quod sibi bono est, amat: uicissimq; reddit parem & uoluntatem & suauitatem: quando quidem amicitia, quedam equalitas dicitur. Hæc igitur in amicitia proborum insunt maximè.

CAPUT VII.

INter seueros autè & senes eò rarius amicitia intercedit, quò morosiores sunt & difficiliore, minusq; delectantur uitæ communione & consuetudine. Nam & amicitia sunt hæc propria maximè, & illius hæc efficientia sunt. Itaque amicitiam citò adolentes instituant, senes non item. Neq; enim eos charos habere possunt, quibus non delectantur. Quod idem in seueris ac tristibus dicendum. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur: quippe qui & uicissim inter se bonis affici uelint, & cum opus est: officiosi sunt & iuuant: tamen amicitia inter eos locum non habet: quòd unà familiariter uersari nequeant, nec alter altero oblectatur. Quæ in amicitia maximè locum habere oportet. Sed cum multis perfecta amicitia esse non potest, sicut fieri nequit, ut insano amore unà plures colantur. Est enim hoc in quadam excellentia & exuperatione positum. Quod uerò tale est, cum uno natura intercedere solet. Eisdem porrò simul multos ualde probari ac summè placere, non facile est: ut nec fortasse bonum esse. Experiendum etiam est, & consuetudo adiungenda: quod perdifficile est.

Utilitatis

Utilitatis sanè causa & uoluptatis, ut quis multis placeat,
 usuuenire potest: quòd & huius generis multi sint, & bre-
 ui tempore possint, quæ huc pertinent, omnia suppetere.
 Horum autem generum magis illa nomen uidetur obtinere
 amicitia, quæ delectatione & iucunditate uitæ dirigitur,
 cum eadem utrinq; extabant officia, & alter altero dele-
 ctatur, aut iisdem rebus mouentur, quales sunt iuuenū ami-
 citia. Habent enim eiusmodi amicitia ingenuum ac liberale
 aliquid, magis quàm aliæ. At uerò quæ emolumentis & fru-
 ctibus colitur, amicitia est hominum propria forensium ac
 sordidorum. Et beati quidem utiles amicos non desiderant,
 iucundos desiderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt.
 Et molestias ferunt illi haud longo tempore: perpetuò ue-
 rò, ne ipsa quidem bona si molestiam afferant, nemo per-
 ferre possit. Itaq; amicos suaues ac iucundos quærent, ac
 fortasse & bonos quærerere oportuit: ut qui & per se tales
 sunt, & ipsis etiam amicis tales. Sic enim eis ea suppetent
 omnia, quæ amicis adesse debent. Qui uerò potentia &
 imperio ualent, ij amicis distinctis ac disparibus utuntur.
 Ex alijs enim utilitates percipiunt, ex alijs uoluptatem: quæ
 duo non ferè in eodem reperiuntur. Neq; enim eos quæ-
 runt qui sint suaues & iucundi cum uirtute, neq; eos qui
 sint ad res honestas utiles: sed in illis hoc solum requirunt,
 ut faceti ac festiui sint, ut qui iucunditatis studio teneantur:
 in his, ut apti ac solertes sint ad exequenda imperata. At-
 qui non magnopere solent hæc in eodem inesse. Dictum est,
 uirum quidem bonum, eundem simul utilem & iucundum
 esse: sed qui huiusmodi est, non fit amicus opibus & poten-
 tia superiori, nisi & uirtute ille superetur. Sin minus, non
 fit qui inferior erat proportione æqualis. Illius uerò gene-
 ris non admodum multi solent existere. Ergo in æqualitate
 hæc de quibus dixi amicitia cernuntur, nam eadem ab utrisq;

extant in alterum, & sibi ea uicissim optant: aut uerò aliud cum alio, ut uoluptatem utilitate, cōmutant. Hoc uerò etiam dictum est, eas non æquè esse amicitias, nec diu permanere. Porrò autem uidentur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem rei, & esse amicitia, & non esse. Videntur enim amicitia, propter similitudinem quam habent cum ea quæ uirtute dirigitur. Cum enim iucunditas in una, in altera insit utilitas, utraq; hæc insunt in illa. Quia uerò illa criminatio- nibus caret, stabilisq; ac firma est, hæc autem decidunt celeri- ter, alijsq; multis differunt, non uidentur rursus amicitia, propter dissimilitudinem quæ ijs est cum illa.

Quæ in amicitia maximè locum habere oportet.] In Græcis codicibus multis legitur & *Δύ*, cum legendum sit & *Δεί*.

Est hominum propria forensium ac sordidorum.] *ἀγοραῖοι* con- trarij sunt *ἐλευθεροί* passim apud Aristot. Ergo ut illi latinè appellantur liberales & ingenui, ita hi sordidi appellandi sunt, & ut Cice. sæpe appellat, forenses homines. Quod vo- cabulum propius accedit ad significationem *τῶ ἀγοραίων*: sic enim appellati sunt *ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς*.

CAPUT VII.

Est uerò & aliud genus amicitia, quod in excellentia & præstantia cernitur: qualis est patri cum liberis, omninoq; seniori cum iuniore: itemq; uiro cum uxore, & cui est in alios imperium cum ijs quibus præsit. Quæ etiam differunt inter se. Non enim eadem est parentibus cum li- beris, & ijs qui præsent alijs, cum ijs qui in eorum sunt im- perio. Sed nec patris cum filio eadem est, quæ filij cum pa- tre, nec eadem uiro cum uxore, uxoriq; cum uiro. Est enim horum cuiq; uirtus diuersa, diuersum officium. Sunt uerò & causæ diligendi diuersæ. Vnde efficitur ut & diuersi sint amores, & diuersæ amicitia. Nec eadem profectò utriq; ab altero officia tribuuntur, nec id quidem æquum sit postu- lare. Cum uerò ea tribuunt liberi parentibus, quæ debent
procreat

procreatoribus: parentes uicissim liberis, quæ debent ex se natis: tum inter eos stabilis & proba amicitia existet. Debet autem ex proportione in omnibus amicitijs quæ in excellentia sunt, charitas existere. Veluti maior ei charitas debetur qui melior est, quàm ipse alteri debeat, magisq; amari debet, quàm amare. quod idem in eo dicendum, qui utilior sit: eodemq; modo in singulis alijs. Quando enim charitas dilectione pro dignitate præstatur, tū existit quodam modo æqualitas: quæ sanè propria est amicitie. Sed nõ eodem se habere modo uidetur æqualitas in iure reddendo & in amicitia. Est enim in iuris æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: secundo, ut tantundem unus auferat atque alter. At in amicitia contra, primum locum quãtitatis: secundum dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perspici potest, quia si magna existat inter aliquos uirtutis, uel uitij, uel facultatum, uel alicuius alterius distantia, non iam in amicitia permanent, nec dignos quidem se iudicant. Quod in dijs est euidentissimum. Hi enim bonis omnibus longè plurimum excellunt. Id quoque etiam in regibus cernere licet: quorum amicitia his multò inferiores homines se indignos putant. Et uiles, nihilq; homines se indignos censent, qui optimis uiris aut sapientissimis sint amici. Atque in ijs quidem terminus certus constitui non potest, quatenus hinc progrediendum sit, ut amicitia institui & conseruari possit. Nam multa quidem certè eximi possunt, & adhuc constabit amicitia. At si magna sit distantia, ut Dei, non iam manet amicitia. Ex qua existit quæstio, num aliquando amici uelint suos amicos bonis quàm maximis affici, ut Deos esse. Neque enim iam sibi amici futuri sunt, quare nec in suis bonis numerari: nam in bonis amicorum amici numerantur. Quod si præclare illud dictum est, suum quemque amicum bonis affici uelle illius

liis

lius causa, profectò permaneat oportet amicitia, qualiscunque ille futurus sit. Ipsi sanè ut homini maxima bona ille quidem optabit, sed fortasse non omnia. Se enim quisq; maxime uult bonis affici.

CAPVT VIII.

Sed plerique uidentur diligi malle, quam diligere, propter ambitionem. Itaque multi cupidi assentatorum reperiuntur. Est enim amicus inferior assentator omnis, aut certè talem se simulat, seq; magis diligere, quam diligatur. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab eo, quod est honore affici, cuius certè cupiditate multi inflammantur. Neque uerò honorem propter se expetunt, sed ex accidente. Plerique enim gaudet se à uiris potentioribus honore affici, quòd sperant, si qua re egeant, fore ut ab ijs consequantur. Interim uerò quasi nota & argumento accipiendi beneficij, honore letantur. Alij cum à probis & doctis hominibus honorem sibi tribui cupiunt, suam de seipsis confirmare uolunt opinionem. Gaudent igitur se bonos esse, credentes eorum iudicio qui de se ita loquuntur. At charos esse ac diligere propter se gaudet. Vnde uideri possit melius esse, quam honore affici: atque per se expetenda esse amicitia. Porro ipsa in eo magis est, ut ames, quam ut ameris. Quod ipsum matres declarant, quæ hoc ipso quod amant, magnam capiunt uoluptatem: nonnullæ enim ne dant quidem alteri nutriendos suos liberos, atque eos quidem ultrò ac sponte diligunt, nec ab ijs uicissitudinem amoris postulant, si fieri utrunq; non possit: satisq; sibi fieri putant, si præclare cum illis agi perspiciant. Quinetiam eos diligunt, quanuis non possint matri propter ignorantiam tribuere quæ debent. Cumq; in eo magis cernatur amicitia ut amemus, ijq; homines laudentur, quibus chari sunt amici, consentaneum est, amicorum uirtutem esse, ipsum amare. Quare qui hoc faciunt

ciunt

ciunt pro dignitate, amici stabiles cōstantesque sunt habē ai:
 eorumq; firma ac stabilis amicitia est. Ijto uerò modo etiam
 qui dispares sunt, maxime sint amicij. Ita enim exæquantur:
 equalitas autem & similitudo quædā, amicitia est. Et ma-
 xime quidem eorum similitudo, qui uirtute similes sunt. Hi
 enim cum per se stabiles sint & constantes, eiusdem modè
 etiam se inter se præbent: Nec aut flagitia desiderant, aut
 ministri eorum sunt: quinetiam ea potius arcent & repri-
 munt. Probos enim nec ipsos peccare decet, nec amicos si-
 nere, ut administri sint flagitiorum. At uerò improbi &
 flagitiosi, cum nihil firmum, nihil stabile & constās habeāt
 (nam ne sui quidem similes permanent) tum breui tempore
 amicitias colunt, uicissim sese suis flagitijs & improbitate
 oblectantes: illi autem qui utilitatibus amicitias dirigunt,
 quique uoluptate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt
 tandiu, quādiu alter alteri noluptates & utilitates suppedi-
 tant. Ex contrarijs uerò ea maxime constare uidetur ami-
 citia, quæ utilitatis causa comparatur: ut egens locupleti,
 docto inscius. Qua enim re eget quisque, eam cum sibi dari
 cupit, aliam dat uicissim. Quod ad genus trahere ac trans-
 ferre licet amatorem & amasium, formosum ac deformem.
 Quocirca ridiculi interdum uidentur amatores, qui suo in
 amasios suos amori, illorum erga se amorem æquum censent
 pariter respondere: & tantundē amari postulant, quantum
 amant. Qui sanè si pariter digni amore sunt, fortassis æquum
 postulant. Sin nihil tale habeant, sit ridiculum. Fortasse au-
 tem nec contrarium appetit per se contrarium, sed ex ac-
 cidente. Verum medijs est appetitio, quando quidem id est
 quod bonū est. Ut sicco non est ea appetitio, ut id fiat quod
 humidum est, sed ad medium peruenire: quod idem in cali-
 do & cæteris dicendum. Sed hæc quidem, quoniam non sunt
 huius disputationis, missa faciamus.

Alij

Alij cum à probis & doctis honorem] eidos contrarium est
 ἀμαθία, ut ex verbis Aristot. paulò pòit sequentibus apparet,
 ἢ ἐναντίω δὲ μάλιστα μὴ δλοκῆ ἢ διὰ τὸ χεῖσιμον γίγνεσθαι φιλία,
 ὅτιον πῶνυς πλοσίω, ἀμαθίς εἰδοτι. Ne quis existimet ex loco
 Aristot. 5. cap. lib. 1. in quo videtur idem dicere quod hie, εἰ-
 δότας hie significare eos quibus noti sumus.

CAPVT IX.

Videntur porrò, ut initio diximus, circa eadem uersa-
 ri, & inter eosdem esse ius atque amicitia. In omni
 enim societate ius quoddam intercedere uidetur: & ami-
 citia quidem certè. Itaque tanquam amicos appellant eos
 quibuscum nauigant & militant. Itemq; eos omnes quibus-
 cum aliam quandam ineunt societatem: & quatenus homi-
 nes inter se cõmunione aliqua consociati sunt, eatenus ami-
 citia inter eos constat. Nam & iuri inter eos eatenus locus
 est. Ac rectè profectò ait prouerbium, Amicorum omnia
 cõmunia: quando quidem in communionem consistit amicitia.
 Sunt autem fratrum & sodalium cõmunia omnia, certa &
 separata reliquorum: & alijs quidem plura, alijs pauciora.
 Nam & amicitiarum aliæ magis, aliæ minus sunt amicitia.
 Sed & iura inter se discrepant. Neque enim eadem sunt
 parentibus cum liberis, quæ fratribus inter ipsos: nec inter
 sodales eadem quæ inter ciues. Similiterq; in alijs amicis.
 Sunt igitur & aliæ atque aliæ iniuriæ his omnibus inter
 ipsos, atque hæ pro amicorum gradibus accessionem capiunt:
 Ut socio grauius est adimere pecuniam, quàm ciui: & fra-
 tri non opitulari, quàm externo: & patrē uerberare, quàm
 quemuis alium. Ius autem unà cum amicitia augeri solet:
 quippe cum inter eosdem consistant, & equè latè pateant.
 Sunt autem omnes societates uelut quædam partes ciuili-
 societatis. Conueniunt enim homines emolumentum alicuius
 causa, & ut aliquid suppeditent quod ad uitæ usum cul-
 tumq; pertineat. Et sanè societatem ciuilem iam ab initio
 utilis

utilitas & coniunxit & continet. Hoc enim legumlatores spectant: & id demum ius esse dicunt, quod publicè prodest. Ceteræ igitur societates suam quæq; utilitatem exoptant: ut nautæ eam quæ navigationi proposita est ad conficiendas pecunias, aut huius generis aliud quippiam: & commilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarum, siue uictoriæ, siue alicuius urbis potiundæ cupiditate ducantur. Itemq; tribules & populares. Quanquam nonnullæ societates uoluptatis causa constitui uidentur, ut epulorum & eorum qui symbola ad conuiuia conferunt: Hæ enim sacrificij causa & conuictus fieri solent. Omnes porrò hæ civili subiectæ uidentur. Non enim civilis consociatio id quod in præsens prodest, sed quod in omnem uitam spectat atq; expedit. Qui uerò sacra faciunt, atq; in ijs conuentus, ij cum dijs honorem tribuunt, tum sibi ipsi cessationem suauem & iucundam comparant. Constat enim prisca sacrificia & conuentus olim fieri solitos, posteaquam fruges collectæ erant, ut primitias quasdam. Nam id maximè temporis cessabant. Hoc igitur apparet, omnes societates partes esse civilis. Societates uerò cuiusque generis, sui etiam generis amicitia consequuntur.

CAPUT X.

REi autem publicæ tria sunt genera, totidemq; ab illis defectiones & ueluti egressiones, quasi earum euerfiones & pernicies. Sunt autem Respub. hæ, regia potestas, optimatum principatus, & tertia quæ ex censu nominatur, quam aptè τιμονοκρατία, hoc est, ex censu potestatem appellari licet: quam eandem pleriq; cōmuni nomine rempub. solent appellare. Harum optima est regnum, deterrima, timocratia. Defectio à regia potestate, tyrannis dicitur. In utrisq; enim unus præest, sed tamen inter eas permultum interest. Tyrannus enim suis, rex eorū quibus præest com-
modis,

modis, utilitatiq; seruit. Neq; enim rex habendus est qui se ipse non est contentus, quiq; bonis omnibus minus excellit. Qui uerò talis est, is cum nullo egebit, tum rationem nullam ducet cōmodorum suorum, sed eorum quibus imperat. Nam qui talis non sit, eum sorte delectum quendam potius, quàm regem appellare conuenit. Huic aduersatur tyrannis: si quidem sibi suisq; rationibus consulit. Quo magis perspicuum est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optime contrarium est, idem pessimum est. Ex regali autem potestate in tyrannidem respub. delabitur. Vitium enim singularis principatus est tyrannis: & rex uitiosus ac deprauatus, tyrannus efficitur. Ex eo autem reipub. statu qui est in potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsunt: idq; culpa & uitio principum qui res ciuitatis non distribuunt pro dignitate: sibiq; uel omnia, uel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quòd pluri faciunt diuitias. Ita pro optimis & æquissimis pauci, ijq; uitiosi, imperant: Quæ uerò ex censu potestas nominata est, in popularem conuertitur. Sunt enim hæ finitimæ. Nam ea quoq; quæ est ex censu potestas, est multitudinis: & pares sunt qui censi sunt. Sed quoniã popularis potestas paulum à specie Reip. discedit, minimè uitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto mutari solent: quòd sic & minimum & facillimè transmutantur. Earum autem similitudinem & quasi exempla licet in familia cernere. Nam quæ patris est cū liberis societas, regni speciẽ præ se fert. Patri enim curæ sunt sui liberi. Vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat. Debet enim regia potestas, paternū imperiū referre. Quod quidem apud Persas in tyrānidem uersum est. Liberis enim suis quasi seruis utuntur. Est etiam domini in seruos tyrannicum imperium: quippe in quo domini utilitas agitur. Atque hoc quidem iustum est, ac rectum imperium:

rium:

rium: illud Persicum, iniustum ac peruersum. Diuersi enim diuersa habent imperia. Viri autem cum uxore societas præ se fert quandam optimatum potestatem. Nam pro dignitate uir imperat, & in iis rebus quæ uiro dignæ sunt: quæ autem foeminam decent, eas illi tribuit. Quòd si in omnibus præsit uir ac dominetur, in paucorum dominatum fit mutatio: quoniam præter dignitatem suam facit, & non quatenus est præstantior. Verùm interdum usuuenit, ut dominantur uxores, cum amplum habent patrimonium. Non igitur tum imperia uirtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum dominatu. At timocratia similitudinem refert, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi quoad sunt dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna constituitur. Sed in iis maxime familiis uiget popularis potestas, quæ uel domino carët, quòd ibi omnes ex æquo imperant: uel in quibus est imbecillus dominus, & licentia concessa omnibus.

CAPUT XI.

IN quoque autem Reipub. genere eatenus amicitia locum habere cernitur, quatenus iuri in iis locus est. Regis quidem cum iis quibus imperat amicitia, in excellentia quadam beneficiorum consistit. Bene enim de suis meretur. Si quidem cum bonus sit, id magna diligentia procurabit, ut sint quàm beatissimi, quemadmodum pastori oues curæ esse solent. Vnde etiam Homerus Agamemnonem pastorem populorum uocauit. Quo etiam in genere est paterna amicitia, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim est qui, quod omnium maximum censetur, filiis ut sint causa est, & alimenti & eruditionis. Quæ eadem etiam tribuuntur maioribus. Naturâ enim præest & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis apud quos regnat. Ho

O

autem amicitia etiam in excellentia quadam præstantiaq; ceruuntur. Ideoque parentes iusta ueneratione prosequimur. Et ius ergo inter eos intercedit, non ut eadem utrinq; præstentur, sed ut pro cuiusque dignitate: præsertim cum hoc etiam modo inter eos locum habeat amicitia. Eadem autem amicitia est uiro cū uxore, quæ est in potestate optimorum. Virtutis enim habetur ratio, & optimo cuiq; semper maxima quæq; bona, & cuique pro dignitate tribuuntur. Quæ eadem est in eo iuris ratio & sententia. At uerò fratrum inter ipsos amicitia similis est sodalium amicitia. Sunt enim pares & coætanei: cuiusmodi in hominibus, ijdem ferè mores sunt, eadem studia, ijdem affectus. Huic autem finitima ea est quæ uiget in censuum potestate. Pares enim ciues esse uolunt, ac prohibitiuissimq; imperare, & id æqualiter. Eodem ergo modo se habet & eorum amicitia. Sed in corruptis Rebus publicis quæq; de recto statu discesserunt, ut iuraminus habent loci, sic etiam amicitia: atque in ea quæ est pessima, minimum. In tyrannide enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitia. Inter quos enim nihil commune est principi cum eo cui præest, inter eos nulla potest intercedere amicitia, quando ne ius quidem, nisi fortè quale est artificii cum instrumento, & animo cum corpore, & herero cum seruo. Hæc enim iuari & cōmodis quibusdā affici, ab iis qui illis utuntur, possunt: at amicitia nulla potest intercedere, nec ius ullum cum rebus inanimis: sed nec cum equo quidem aut boue, immò uerò ne cum seruo quidem, qua seruus est. Nulla est enim nobis cum illo communio: cū præsertim seruus instrumentum sit animatū, & instrumentum sit seruus inanimatus. Qua igitur seruus, nulla est nobis cum eo amicitia, sed qua homo. Omni enim homini cum iis omnibus uidetur iuris quædam societas esse, inter quos possit esse legis conuentorumq; communio. Ita etiam amicitia, quatenus

quatenus homo est. In tyrannide autem exigua est amicitia, iurisq; communio: in statu populari, maxima. Multa enim sunt inter homines aequales communia.

C A P V T X I I .

IN societate igitur & cōmunionē, ut diximus, omnis amicitia consistit. Verū hinc eam, quæ est inter cognatos, & quæ est inter sodales, excludere liceat. Quæ autem ciuibus, tribulibus, & hominibus unā nauigantibus inter ipsos est amicitia, quæq; sunt eius generis, eæ socialibus sunt similiores: quippe quæ quodam pacto uelut constare uideantur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Cognatorum autem & sanguine propinquorum apparet multiplicem esse amicitiam, quæ omnis à paterna pendeat. Nam & parentes charos habent liberos, tanquam aliquid sui: liberi uerò suos parentes, tanquam aliquid illorum. Atque magis sciunt parentes quos procrearunt, quam nati se ab illis procreatos: coniunctiusq; ac propinquius est quod procreatū est ab aliquo ei quod procreauit, quam id ipsum quod generauit ei quod procreatum est. Quicquid enim est quod ab alio profectum est, ei propinquum & familiare est, unde natum est, ut dens, aut pilus, & quiduis aliud, ei quod habet ipsum: illorum autem nihil ei unde ortū est, aut certè minus: idq; progressu temporis. Nam parentibus quidem liberi simul ac orti sunt, chari sunt: at liberis parentes, non nisi progrediente ætate, cum intelligentia & sensu iam ualent. Ex quibus perspicuum est etiam, quid cause sit, cur in matribus maior sensus amoris soleat existere. Parentes igitur suos liberos ut seipsos amant. Nam cum sint orti ex ijs, quasi alteri ijsdem censentur, ob seiunctionem. Natis uerò parentes chari sunt: ut ab illis procreati. Fratres uerò idcirco inter se diligunt, quod ex ijsdem orti sunt parentibus. Nam illud ipsum, quod ab ijsdem parentibus orti sunt,

illos inter se unit, ac uelut eosdem efficit. Idcirco eundem sanguinem, eandemq; stirpem, ceteraq; generis eiusdem, prædicant. Sunt igitur in diuisis etiam seiunctisq; rebus, quodam modo idem. Magnum uerò est etiam ad amicitiam momentum, unà esse educatos, & ætate æquales esse. Nam ut prouerbio fertur, æqualis æqualem delectat: & uitæ consuetudine ac familiaritate fiunt sodales. Quocirca sodaliū amicitia, fraterna similis est. Patruelles autem, reliquiq; cognati ob eam etiam causam coniuncti inter se copulatiq; sunt, quòd scilicet ex eisdem nati sunt. Alij q; eorū propinquiores sunt, alij alieniores, quòd uel proprius parentem & generis authorem attingant, uel ab eo absint longius. Quæ autem est natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum dijs, ea constituta est, tanquam cum bono atque præstanti. Optimè enim de nobis meriti sunt, nosq; maximis beneficijs affecerunt: præsertim cum & ut simus, & ut nutriamur cause sint, & ut erudiamur procreati. Ac edit etiam huc suauitas quædam maior, atque utilitas, quàm in alienorum amicitia: quo uitæ inter eos arctior est cõmunio. Insunt etiã in fraterna amicitia, eadem omnia quæ in sodalium: ac multò etiam magis in probis & omnino similibus: quo coniunctiores sunt, arctiusq; se inter se ab ineunte ætate diligunt: quoq; moribus sunt similiore ij, qui ab iisdem procreati sunt, unà educati, eadem disciplina eruditi atque instituti: quibus etiam accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum uinculum. Porro eadem proportione insunt in reliquis cognatis ea omnia quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter uirum & uxorem natura peperisse amicitiam uidetur. Homo enim naturà est ad coniungium propensior, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus, magisq; necessaria, quàm ciuitas: & quo est animantibus procreatio cõmunior. Ac bestiarū quidem societas eatenus modo progreditur:

greditur: homines uerò non procreandi modò causa unam in domum conueniunt, sed eorum etiam parandorum quæ ad usum uitæ pertinent. Statim enim dispersita sunt officia: suntq; alia uiri, alia uxoris propria. Profunt uterque alteri, atque uicissim opitulantur, sua in commune conferentes: ob eamque causam & utilitas quædam in hac tali amicitia, atq; suauitas inesse uidetur. Qui si probitatem ad eam attulerint, uirtute constituta uideri potest. Est enim utriusq; uirtus propria, quæ se oblectare possint. Et quoniam nati liberi uinculum quoddam uidentur, idcirco qui liberis carent, facilius dissociantur. Nam liberi cõmune sunt utriusq; bonum: quod uerò cõmune est, omne cõiungit & cõtinet. Quomodo autem uita degenda sit uiro cum uxore, omninòque amico cum amico, hoc quærere nihil aliud sit, quàm quid inter eos iuris intercedere debeat. Neque enim idem ius est amico cum amico, & cum extero, & sodali, & condiscipulo.

CAPVT XIII.

Cum autem tria sint (ut initio dixi) amicitie genera, & in unoquoque genere alij sint amici in æqualitate constituti, alij in quadam excellentia. (Nam & qui pariter boni sunt, fiunt amici, & melior deteriori: eodẽmque modo qui inter se sunt suauis & iucundi: & utiles commodis inter se emolumentisque conferendis, partim æquales partim differentes) illi quidem qui æquales sunt, pares esse debent in amore, cæterisque rebus. Qui uerò impares sunt, ijs proportionẽ præstantiæ respondendum est. Existunt autem criminationes & querelæ in amicitia: quæ fructibus dirigitur uel sola, uel maximè: nec sine causa. Nam qui uirtutem in conciliandis amicitijs sequuntur, uicissim de se inter se benemereri contendunt: hoc enim uirtutis & amicitie est propriũ. Et quia certatim id contendunt, ac uelut de eo inter se de-

certant, ea re nec criminationes incidunt: nec pugnae. Neque enim eo quispiam offenditur, cui charus sit, quiq; de se bene mercatur: quinetiam si gratus est ei, refert gratiam, uicissimq; bene meretur. Qui uerò benemerendo superior est, quia consequitur quod uolebat, nunquam de amico conquiretur. Vterque enim quod bonum est, expetit. Ne in ijs quidem ferè quæ uoluptatis causa comparantur, incidunt. Si enim familiaris uitæ cōsuetudo, id est, quo oblectantur, simul utriq; id contingit quod cupit. Et ridiculus sanè uideatur, si quis eum accuset cuius consuetudine minus delectetur: cum liceat ab eius abesse consuetudine. At uerò quas amicitias utilitas constituit, eæ plenæ sunt obiurgationum & querelarum. Nam qui spe emolumenti usu & consuetudine implicati sunt, semper plura desiderant, semperq; se minus habere putant, quam par sit: querunturq; se non tam multa consequi, quanta requirunt, cum digni sint. Qui autem benignè faciunt, non possunt tam multa suppeditare quam sunt multa, quibus egent, qui accipiunt. Sed uidetur ut ius duplex est, alterum non scriptum, alterum legitimum: sic amicitiam, quæ utilitatis causa comparatur, duplicem esse: unamq; moribus, alteram legibus constare. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, quando non eadem amicitia obligatio dissoluitur, qua contraxerunt. Ac ea quidem amicitia, quam legalem diximus, certa obligatione & ueluti constitutis uerbis constat: & alia sordida est, cum de manu in manum res traditur: alia liberalior & honestior, cum ad tempus differtur, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit. Certum in hac quidem est quid debeat, non dubium, sed moram & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de ijs apud quosdam nullæ dantur actiones, nulla iudicia, sed æqui boni consulere censent, oportere eos qui fidem alterius secuti, rem cum ipso contraxerunt. At uerò quæ moribus constat,

constat, certa obligatione & uerbis constitutis, ac uelut dicta lege non constat: sed tanquam amico donatur, aut alij qualicumque. Par autem aut plus eo exigit, quasi non dederit beneficium, sed foeneratus sit, utendumue dederit. Quòd si tum ut contraxerat, ita illi non soluatur obligatio, existit criminatio. Hoc uerò ita usuuenit, propterea quòd omnes, uel certè quamplurimi uolunt ipsi quidem res honestas, sed tamen utilitatem & fructum anteponunt. Porrò autem honestum est benefacere, ut gratiam non exigas: at beneficijs affici, utile & fructuosum. Referenda est quidem certè par gratia, si modò possis: idq; ultrò ac sponte (neq; enimamicum oportet inuitum facere) quasi iam inde ab initio peccarit, acceperitq; ab eo beneficium, unde minus debuit: non enim ab amico, neq; ab eo qui ob hanc causam contulerit. Perinde igitur ac si certis uerbis concepta esset obligatio, eum par est, qui beneficium accepit, reddere: ac fateri, si modò possit, referendam sibi esse gratiam. Nam si minus possit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Quare si possis, reddendum est beneficium. Atq; etiam in primis quis beneficium confert, & quid inde expectet, considerandum, ut his conditionibus beneficio se affici patiatur, aut non patiatur. Sed hoc habet dubitationem, utrum referendæ gratiæ officium, eius qui accepit emolumento & fructu ponderandum sit, an eius qui beneficium dedit. Nam cum beneficijs afficiuntur homines, extenuandorum meritorum causa, eiusmodi se à beneficijs accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab alijs accipere licebat. Illi contra, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ aliunde non potuissent accipere: idq; rebus eorum asperis, aut urgentibus alioqui negotijs. Nónne si amicitiam quidem utilitas constituit, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mēsurā esse debet, ut ex eo beneficij magnitudo ponderetur? Hic enim

indigebat, ei opitulatur alter, parem aliquando gratiam accepturus. Quoniam ergo tantum fuit subsidium, quanta in altero secuta est utilitas, idcirco tantum etiam reddendum, quantum ad se peruenisse comperit: aut plus eo etiam: hoc enim est multò præclarior. In amicitijs autem quas uirtus contrahit, quoniam nullæ obiurgationes existunt, officium æstimandum est ex eius qui contulit agendi consilio atque proposito. Virtutis enim ac morum præcipua uis in agendi consilio ac proposito consistit.

CAPVT XIII.

ATque etiam in amicitijs, in quibus excellentiæ quædam sunt, dissidia & querelæ incidunt. Nam uterq; plus sibi tribui postulat: hoc uerò cum fit, amicitia dissoluitur. Qui nanque melior est, sibi plus tribui æquum censet: bono enim plus tribui æquitas iubet. Itemq; is qui utilior est. Eum enim qui sit inutilis, paria emolumenta consequi negant oportere: alioqui famulatum fieri nõ amicitiam, nisi pro dignitate officiorum ea constabunt quæ sunt amicitie propria. Arbitrantur enim, ut in societate pecuniarum plura accipiunt qui plura contulerunt, sic in amicitia oportere. At inops & deterior, contra. Boni etiam amici esse subuenire egentibus. Quis enim fructus, inquiunt, quæ utilitas manet eum qui uiro bono aut potenti sit amicus, siquidem nihil sit coniecturus? In quo uterq; rectè uidetur postulare, æquumq; reposcere: plusq; adeò tribuendum est utrique ex ijs rebus quæ uigent in amicitia, sed non eiusdem rei: sed ei qui præstantior sit, plus honoris: inopi, plus emolumentum. Virtutis enim ac beneficentiæ præmium, est honos & gloria: inopiæ & indigentie subsidium est, questus lucrumque. Hoc uerò sic se habere etiam in respub. perspicitur. Neq; enim honos habetur ei qui in Rempub. nihil boni confert. Quod enim commune est & publicum, datur ei qui de

de Repub. bene meretur. Honor autem communis res est & publica. Neque enim fieri potest, ut quis simul à Repub. locupletetur, & gloriam consequatur. Quoniam enim nemo potest, ut omni ex parte iacturam faciat, sustinere, suamq; conditionem undiq; deteriore fieri: qui rei numerarie iacturam facit, habetq; deteriore hac ex parte conditionem, ei honorem tribuunt: ei uerò qui se uult muneribus affici, pecunias. Quod enim cuiq; tribuitur pro dignitate, id exæquat (ut dixi) & conseruat amicitiam. Illo sanè modo ijs agendum est, unaq; uersandum ijs qui impares sunt. Et cui uel ad opes adiumentum allatum est, uel ad uirtutem, is honorem debet reddere, id scilicet reddens quod suæ facultatis est. Exigit enim & postulat amicitia, non quo quisq; dignus est, & quod pro dignitate debetur, sed quod tuæ facultatis est, quodq; præstare possis. Neque enim illud fieri possit in omnibus: ueluti in ijs honoribus, qui dijs debentur & parentibus. Nemo enim est qui pro dignitate eos possit uenerari: & tamen qui eos quocunq; officio & obseruatione potest, colit, is uir pius habetur. Idcirco filio non uidetur concessum, ut patrem abdicet atque ableget, patri licet filium abdicare. Cùm enim debitor sit filius, eum oportet reddere & obligationem dissoluere: qui si omnia efficiat, nullam tamen partem uideatur illius meritorum assecutus. Quare semper debitor est, & illius beneficijs obligatus. Quibus autem debetur, ijs licet suos debitores imittere, quare & patri. His adde, quòd nemo fortasse sit qui uelit unquam abs se alienare, nisi eum qui insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter naturalem amicitiam, humanum est, subsidium non aspernari. Illi uerò quia improbus & flagitiosus est, cauendum est, aut non laborandum certè, ut opituletur & subsidio sit. Pleriq; enim beneficijs affici uolunt, ipsi con-

ferre, ut rem minimè fructuosam, fugiunt. Ac de ijs quidem hætenus.

Ei re ò qui se muneribus vult affici.] Tametsi in Græcis codicibus, quos viderim, legatur, ἀδωποδόνω, sententia tamen postulat, vt legatur δωποδόνω, vt eum significet qui se vult muneribus affici.

ARISTOTELIS

DE MORIBVS AD

NICOMACHVM

LIBER IX.

CAPVT I.

IN omnibus autem amicitijs specie dissimilibus proportio, ut dictum est, & exæquat amicitias & conseruat: ut etiam in ciuili, sutori pro calceis, & textori cæterisq; omnibus extat remuneratio pro dignitate. Atq; hic quidē numus comparatus est quasi rerum omnium mensura cōmunis: ad quem sanè referuntur, ex eoq; ponderantur, æstimanturq; omnia. At in amatorum amicitia interdum amator queritur sibi in amore parem non esse eum quem supra modum amet, cum in co nihil fortasse sit amabile. Sæpe etiam amasius conqueritur de amatore, quòd cum antea promitteret omnia, nunc nihil præstet. Qualia solent tum maximè euenire, cum ille voluptatis causa amasium colit, hic utilitatis gratia amatorem: nec utrique illa adsunt. Quoniam enim his de causis amicitia constituta erat, dissociatio & distractio sequitur, cum canon extant, unde erant profectæ causæ diligendi. Neque enim

enim se inter se diligebant, sed ea quæ utrinque extabant ac suppetebant. Quæ quoniam infirma sunt, nec stabilia, etiam amicitie sunt eiusmodi. At uerò amicitia quam morum similitudo bonorum comparauit, quoniam propter se est, permanet, ut dixi. Sed amici dissident inter se tum, cum alia atque optabant, eis obueniunt. Nam perinde est, ac si nihil tibi obueniat, cum id tibi non obuenit quod cupias. Quale est illud quod fertur de quodam citharcedo, cui cum quispiam pollicitus esset, quò melius caneret, eò se maiorem mercedem esse daturum, isque postridie promissam mercedem exigeret: eum alius respondit cum uoluptate compensasse uoluptatem. Ac si hoc quidem uterque uolebat, satis uterque habuit: sin hic uoluptatem quam ceperit petebat, ille questum aucupabatur quo caruit, non rectè, neque præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est: idque ut assequatur, hæc daturus est quæ habet. Vtrum autem eius sit præscribere qui dat, an eius qui accipit, quæstio est? Qui enim dat, hoc illi permittere uidetur. Quod aiunt Protagoram facere solitum: qui cum docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quãti faceret eam, quã adeptus erat scientiã, ac tantundem auferebat. quibusdam uerò eius generis satis est nonnullis illud,

Merces digna viro.-

Qui uerò argento antè accepto, nihil deinde præstant eorum quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure ac merito in reprehensionem incurrunt. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod tamen coguntur fortasse Sophistæ facere, quia nemo alioqui esset qui pro ijs quæ sciunt illi, uellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non ea perficiunt in quæ mercedem acceperunt, iure culpantur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit. ij quidem, qui ultrò per se ac sponte sua benemerentur, omni,

ut

ut dixi, reprehensione carent. Talis enim est quam uirtus contraxit, amicitia. Atque facienda est consultò remuneratio, & gratia ultrò ac sponte sua referenda. Hoc enim amici est atque uirtutis proprium. Similis etiã uidetur esse ratio eorum, inter quos est philosophiæ communicatio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecunia æstimatur, aut ullum præcium tanti momenti & ponderis potest existere: sed fortasse ut erga deos & parentes, ita hic satis sit præstare quod quisque efficere possit. At si non ultrò ac sponte sua dederit, sed spe mercedis, & aliquid i de expectans, eam maximè remunerationem esse oportet, quæ utrique uideatur esse pro dignitate. Quòd si id minus fiat, non solum necesse est, uerum etiã iustum, eum, qui prior accepit, quantum reddendum sit, præscribere. Etenim si quantam hic utilitatem ceperit, quantiç; fecerit uoluptatem quam habuit, tantundem ille uicissim sit consecutus, ab hoc dignam beneficio mercedem iustumç; præcium acceperit. Id enim in rebus etiam uenalibus factitari uidemus. Et nonnullis in locis leges sunt quæ ex pactis uoluntarijs actionem dari uetant: quòd eum deceat, cui habita sit fides, ita obligatione liberari, sicuti cum eo alius contraxit. Cui enim cõmissum quid atque permissum est, eum iustius esse arbitrantur præcium rei cõstituere, quàm eum qui permisit. Multa enim sunt quæ non pariter ab ijs æstimantur qui habent, atque ab ijs qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & quæ quisque dat, magni præcij uidentur: attamē compensatio tanta sequi debet, quantum præscripserint ij qui acceperunt. Nec fortè est tantæ res æstimanda, quanti tum esse uidetur, cum eam quis habet, sed quanti antè quàm haberet, æstimabat.

CAPVT II.

Verum hæc quoque dubitationem asserunt, Vtrum patri omnia sint tribuenda, eiç; parendum in omnibus:

An

An uerò cum quis egrotat medico parendum? Et cum imperator deligendus, is demum qui laude rei bellicæ ualeat plurimum, est nostro suffragio creandus? Simili modo, amice potius, an bono uiro si ueniendum? Et utrum ei, qui de nobis benemeritus est, referenda sit potius gratia, quam dandum sodali beneficium, si utrunque non possis? Ac horum quidem omnium haud facilis est, subtilis, ac perfecta terminatio: præsertim cum multæ ac uariæ incurrant differentie magnitudinis & paruitatis, honestatis & necessitatis. Hoc tamen non est obscurum, non esse idem omnia tribuenda officia. Potiusq; referenda fere est gratia cui debeas, quam à sodalibus inuēda: sicuti mutuum etiam reddendum est potius cui debetur, quam sodali dandum beneficium. Quanquam hoc fortasse non semper sit seruandum. Verbi gratia, in eo qui à quoquam redemptus est à prædonibus. quid enim? nonne utique ab eo qui liberarit, sit redimendus, qualiscunque etiam sit? Quòd si captus ille quidem non sit, sed repetat tamen quod pro te solutum est, num ei reddendum, an potius pater liberandus? Videatur enim uel seipso potius pater esse redimendus. Ergo, ut dixi, in uniuersum ac generaliter, debitum reddendum est. At si ut alteri des, honesti aut necessitatis ratio uincat, est ad hæc ipsa declinandum, ut scilicet des potius, quam reddas. Incidunt enim huiusmodi tempora, cum beneficium quo prouocati ab altero sumus, reddere æquum non sit. Vt si uirum bonum esse sciat, in quem beneficium sit collaturus, improbum contra eum cui sit referendum. Sed nec interdum ei qui mutuum dederit, uicissim est dandum mutuum. Ille enim se existimans recepturum quod dat, mutuum dedit uiro bono, hic ab improbo non sperat se esse recepturum. Ergo siue ita est reuera, non est par dignitas: seu non ita est, sed putant tamen ita esse, nihil absurde facere uideantur. Vt ergo

sepe

sepe dixi, quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, eodem se modo habet, quod quidem attinet ad definiendum de ijs aliquid, ac pro certo constituendum, quo res in quibus uersantur. Atque illud quidem minime obscurum est, non eadem omnibus reddenda esse, nec patri quidẽ omnia, ut nec Ioui immolantur omnia. Quoniã autem alia parẽtib; alia fratrib; alia sodalibus, alia beneficis tribuenda sunt, suum cuiq; ac proprium, quodq; deceat, tribuendum est. Quod etiam homines facere conspiciuntur. Solent enim ad nuptias cognatos invitare: quibus quoniam genus commune est, idcirco quæ genus attingant, sunt illis inter ipsos officia communia. Ob eandem quoque causam cognatis & propinquis maximè incumbere existimant ad exequias honestandas conuenire. Sed alimenta suppeditari parentibus maximè debent à liberis tanquam debitoribus: ijsq; adeo in rebus præclaris est eos iuuare qui nobis ut simus causæ sunt, quàm nos ipsos. Atque etiam ut Dijs, sic parẽtib; honos tribuendus: nec omnis quidem parentibus. Neq; enim patri & matri idem tribuendus: nec rursus qui sapienti aut imperatori debetur honor, is est patri tribuendus: sed patri is qui patrem deceat, itemq; matri qui matrem. Omni etiam seni honos tribuendus est, is qui etatem illam decet, assurgendo, decedendo de sede, alijsq; generis eiusdem. Cum sodalibus & fratrib; libertas, & rerum omnium communitas uigere debet. Cognatis uerè atque tribulibus, ciuibus, itemq; reliquis omnibus semper enitendum est, ut suum cuiq; tribuatur. Et quæ cuiq; conueniant, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex uirtute aut usu erunt iudicanda. Atque in ijs quidem, in quibus est generis similitudo, facilius est iudicium: in quibus est generis diuersitas, difficilius. Non tamẽ ob eam quidem causam desistendum est, sed quoad fieri poterit, facienda est omnium distinctio.

DE dissoluendis autem aut retinendis amicitiiis hoc quæri potest, utrum discedendum sit ab amicis qui non permanent, sui similes? An ab iis quidem qui amicitias utilitatibus & uoluptate dirigunt, cum hæc non amplius eis adsunt, non est alienum discedere? Hæc enim ipsa amabant: quibus sublatis illud consentaneum est, ut etiam amicitia tollatur. Querela autem non iniusta orietur, si quis utilitatem aut uoluptatem quærens diligat, seque in amicitia bonos mores simulet secutum. Nam, initio ut dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cum non ita, ut putarant, sunt amici. Ac tum quidem, cum quispiam falsus est opinione, quod alterum putaret ductum moribus se diligere, cum nihil aliud tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem illius simulatione deceptus est, cum æquum est accusari qui fraude egerit: uel multo etiam magis, quam eos qui numos adulterant, quo in re præstantiore dolus malus intercessit. Sed si tanquam bonum uirum receperit aliquis, malus autem factus sit, aut uerò ita uidetur, etiamne diligendus sit quæritur? An hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Non igitur est amandus improbus, neque æquum sit. Nam mali cupidum, amatorémue esse non oportet: nec uerò similem fieri homini improbo. Atqui similem simili amicum esse, dictum est supra. Sed utrum statim ac repente præcidende amicitie? An non cum omnibus? sed cum iis quorum improbitati nullum remedium inueniri potest. Iis uerò qui corrigi possunt, eò magis quoddam adiumentum adferendum est ad mores, quam ad opes, quo hoc melius est: & amicitie magis proprium. Nec quicquam alienum facere uideatur qui amicitiam dissoluerit: quippe cum non huic erat amicus, qua talis est. Quia ergo immutatum eum ad meliorem mentem reuocare non potest, ab eius amicitia abscedit. Sin hic

per=

permanet sui similis, ille multò melior est factus, longèque uirtute excellit. Vtrum eo amico etiamnum uti debet, an id fieri non possit? Id uerò in magna distantia est maxime perspicuum: ut in iis amicitiiis, quæ ab ineunte ætate contractæ sunt. Etenim si ille, puer mentis agitatione permaneat, hic autem uir sit quàm optimus, qui fieri potest ut sint amici, cum iam non sint illis grata eadem, nec oblectentur iisdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc in se mutuo conferent officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quandoquidem uita uictusq; communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrum uerò erga eum non alio modo se gerere debet, quàm si nunquã amicus fuisset, an prioris cõsuetudinis ualere debet recordatio? Et sicuti amicis potius gratificari putamus oportere, quàm exteris, ita ueteri amicitia aliquid tribuendũ est, nisi propter singularem quandam improbitatem facta sit distractio.

CAPVT IIII.

QUæ autem ab amicis in amicos proficiscuntur officia, quibusq; amicitia fines & termini constituti sunt, ab iis profecta uidentur, quæ sibi quenq; præstare conspicimus. Ponunt enim amicum eum qui uelit alterum bonis affici, & ipse afficiat, aut certè iis quæ bona uideantur, illius causa: aut eum qui uelit saluum & incolumen amicũ, eumq; manere in uita ipsius causa. Quo sunt animo matres erga liberos: & amicorum ij qui ab suis amicis offensi sunt. Alij amicum eum statuunt, qui uita uictuq; cõmuni cum alio cõiunctus est, quiq; eadem studia sequatur: aut eum qui pariter & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idem in matribus contingit maxime. Horum uerò aliquo etiam amicitiam definiunt ac determinant. Atqui hæc omnia uirum bonum sibi ipsi optare ac præstare cernimus: ceteros autem quã bonos se existimant. Est enim uirtus &

uir bonus uelut mensura (ut dixi) rerum omnium. Nam & secum ipse consentit, & ijsdem rebus totus eius animus mouetur, omnibusq; animi partibus appetit eadem. Est igitur etiam is qui se ijs quæ uerè bona sunt, aut uideantur, uelit affici: eaq; in se ipse præstat. est enim uiri boni quod bonum sit gerere, in eoq; elaborare, idq; sui ipsius causa. Siquidem mentis gratia, quæ id ipsum est, quod quisq; maxime esse uidetur. Atq; etiã manere uult in uita, ac saluus esse: eamq; maxime partem uult sibi incolumen, quæ ualet prudentia, & qua sapit. Bonum enim est uiro bono, esse. Et se uerò quisque uult ijs quæ sibi bona sunt affici. Quòd si alius fieret, atque est, nemo esset qui omnia optaret in illo inesse, in quod esset mutatum. Est enim etiam nunc in Deo bonum, sed quod idem ipsum est, quod semper est. At mens sua quisque est, uel certè maxime. Iam uerò qui talis est, secum ipse uult uiuere. Id enim facit libenter & cum uoluptate. Nam & rerum gestarum suaues sunt memoriæ, & futurarum spes bonæ: quæ autem tales sunt, iucundæ & cum uoluptate cõiunctæ sunt. Accedit etiam, quòd mens eius abundat perceptorum copia. Et quoniam ijsdem rebus semper, & omni ex parte oblectatur & offenditur, ac non aliàs alijs, fit ut doleat gaudeatq; rebus suis unà secum maxime. Is enim est quem nullius, propè dixerim, rei poenitet. Ergo quia hæc omnia uiro bono in se ipsum officia extant, in amicum autem non alio animo est, quàm in se ipsum: (est enim amicus tanquam alter idem) hinc fit ut in eorum aliquo uideatur uis amicitie consistere, atq; illi esse amici, in quibus hæc insunt. Vtrum autem secum cuiquam sit amicitia, necne sit, omittamus hoc quidem tempore querere. Verum ea ex parte putandum est amicitiam constare, qua eorum quæ dixi, aut duo adsunt, aut etiam plura: uel ex eo quòd singularis & excellens amicitia ei similis dici solet, quæ secum cuiq;

est. At enim uidentur quæ dicta sunt, adesse permultis etiam improbis. Num ergo eorum ea ex parte participes sunt, quatenus sibi placent ipsi, seq; probos putant? quandoquidem nemini hæc insunt eorum qui insigniter improbi ac nefarii sunt: quin nec uidentur ne ulli quidem malorum adesse. A se enim dissident ipsi, secumq; discordant: atq; alia concupiscunt, alia uolunt ritu impotentium. Iis enim quæ sibi ipsi bona esse statuerunt, ea quæ iucunda sunt, cum suo etiam damno coniuncta, anteponunt. Alij rursus per timiditatem atque ignauiam ab ijs rebus gerendis recedunt, quas ipsi sibi optimas esse arbitrantur. Qui uerò multa & graua scelera perpetrarunt, etiam improbitatis suæ conscientia se oderunt ipsi, ac uitam fugiunt, atq; adeò mortem sibi conciscunt. Improbi etiam alios quibuscum uersentur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim cum soli sunt, & uerba atque horrenda recordantur, & alia eiusdem generis expectant: cum sunt cum alijs, obliuione obruunt. Et quoniam in ijs nihil est amabile, nullam reperiunt diligendi suu rationem. Nec igitur qui tales sunt, secum unà letari possunt, nec dolere. Eorum enim animus à se ipse dissidet, & uelut seditionibus agitatur, aliasq; propter improbitatem se dolet à quibusdam rebus abstinere, alias gaudet: atq; pars altera huc trahit, & illuc altera, animum uelut distrahentes ac dissipantes. Qui tametsi dolere simul & letari non possit, at paulò post certè molestè fert se uoluptatem cepisse, & sibi ea uellet non fuisse uoluptati. Poenitentia enim pleni sunt improbi. Non igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis nihil sit dignum amicitia. Quòd si ita affectum esse ualde miserum est, fugienda improbitas est omni animi contentione, dandaq; opera ut probi simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti erimus, & alijs amici efficiemur.

Beneuolentia autem quanquam amicitia sit similis, non tamen idem est quod amicitia. Nam beneuolentia etiam cum ijs conuincti sumus qui nobis sunt ignoti, eademq; occulta esse potest: quorum neutrum in amicitiam cadit, quod etiam supra diximus. Nec uerò idem est beneuolentia quod amor dilectione. Neque enim contentionem admittit, neque appetitionem, quæ amorem consequuntur. Præterea cōsuetudine amor suscipitur: beneuolentia etiam repente ac subito: quemadmodum in certantibus contingit. Nam in eos beneuoli sunt, idemq; quod illi uolunt, hi optant, cum interim nullo eis adiumento sint. Nam & repente, ut dixi, beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videatur ergo amicitiae principium esse beneuolentia, quemadmodum ueneri amoris, ea uoluptas quæ ex sensu oculorum aspectuq; capitur. Etenim nemo amore capitur, nisi qui in forma spectanda attentior fuerit. Et quem forma delectat, non cōtinuò amore capitur, sed tum deniq; cum & absentis desiderio tenetur, & præsentiam concupiscit. Sic sanè inter nullos amicitia intercedere potest, qui non antè conuincti sint beneuolentia. At qui beneuolentia conuincti sunt, non ij continuò etiam amant. Eos enim duntaxat uolunt bonis affici, quibus sunt beneuoli, nec eos tamen ullis officijs adiuuent, nec ullam propter eos molestiam suscipiant. Quocirca eam translato nomine otiosam amicitiam licet dicere: eamq; tempore confirmatã cum auxit consuetudo, tum amicitia efficitur: sed non quæ utilitatis, aut uoluptatis causa conciliatur, quandoquidem eorum causa nemo cum alio beneuolentia cōiungitur. Nam qui beneficium accepit, si pro beneficio accepto cum qui contulit beneuolentia complectitur, is quod iure debet, facit. At uerò qui alterum uult bene rem gerere, spe subsidij quod ab illo expectet, non illi beneuolus, sed sibi potius uidetur:

sicuti nec amicus habendus alteri, si eum fructus cuiusdam causa colat & obseruet. Omnino autem beneuolentia ob uirtutem & probitatem quandam nascitur, si qua significatio honestatis, fortitudinis, aut alicuius eiusdem generis in altero eluceat: quemadmodum in certantibus fieri solere diximus.

CAPUT VI.

AT que etiam concordia ad amicitiam pertinere uideatur. Quocirca nō est idē quod consensus opinionum. Nam hic inter eos etiā esse potest qui inter se ignoti sunt. Nec concordēs eos dicimus qui de quauis re idem sentiunt, ut qui de rebus cælestibus: quippe cū de ijs idem sentire non pertineat ad amicitiam, nihilq; amicitie officia attingat. Sed ciuitates in concordia esse tum dicuntur, cū de ijs quæ publicè utilia sunt, unum idemq; sentiunt, eademq; inueniunt consilia: quodq; publicè placuerit, exequuntur. Ergo in agendis rebus, quæ graues & magnæ sunt, quæq; contingere possunt uel utrisq; uel omnibus, concordia consistit. Veluti ciuitates concordēs sunt, cū placet omnibus magistratus delectu creari, aut inuendam cum Lacedæmonijs societatem, aut Pittacum imperare, si etiam ipse uelit. At uerò cū seipsum uterque, ut illi in Phoeniis, regnare uult, tum seditio nascitur. Non enim unum, idemq; cogitare utrunq; quale id cunque sit, concordare est, sed idem de eadem re. Ut cū populus & optimates uolunt optimos præesse Reipub. sic enim omnes assequuntur quod optant. Ciuium porrò inter se amicitia, concordia uidetur, ut etiam perhibetur. Cernitur enim illa in ijs quæ publicè utilia sunt, ijsq; adeò quæ ad uitæ usum pertinent. Talis uerò est inter bonos concordia. Ii enim per eam, quam semper retinent constantiam, unum, idemq; & ipsi secum & cum alijs sentiunt: præsertim cū eorum perstent uoluntates, non more Euripi fluant ac refluant: uoluntq; ea quæ iusta sunt & utilia: quorum

quorum in Rempub. conferendorum cupiditate ducuntur. At uerò improbi nisi ad breue & exiguum tempus concordēs esse non possunt, sicuti etiam amici esse solent, cum in emolumentis se uelint semper esse potiores: in laboribus autem & publicis oneribus ac muneribus inferiores, minusq; grauatōs. Quæ cum sibi quisque exoptat, proximum quemque obseruat, ac ueluti in eum inquirat, atque arcet: interim perit quod erat commune, cum nemo tueatur. Ex quo nascuntur seditiōes: dum alteri alteris necessitatem afferunt, ipsi fungi iusto officio nolunt.

CAPVT VII.

Benefici autem eos uidentur uehementius amare, in quos beneficia contulerunt, quàm ij qui acceperunt eos qui dederunt. Quod sane quasi præter rationem ita fiat, dignum uidetur de quo quærat. Ac compluribus quidem hoc ita uidetur usuuenire, quòd illi debent, his debetur. Ut igitur in mutatione debitores perijsse eos uolunt, quorum res contraxerunt: salus contra debitorum curæ est creditoribus. sic qui bene meriti sunt, eos saluos esse uelle in quos beneficium collocarunt, quasi gratiam dati beneficii accepturi: illis curæ non esse ut gratiam referant. Et Epicharmus quidem fortè dicat ex malignæ affectionis obseruatione hanc eorum ortam esse orationem: quæ tamen humana est. Sunt enim pleriq; immemores beneficii: propensioresq; sunt homines ad accipiendum beneficium, quàm ad benemerendum. Sed causa à natura potius profecta uidetur: quæ nihil simile habeat ei quæ adfertur de creditore. Nullus enim est amoris erga illos affectus: sed uolunt saluos esse, ut suum recipiant. At benemeriti eos diligunt, & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiamsi nihil in præsens ex ijs emolumentis percipiant, nec sint percepturi in posterum. Quod etiam in artificibus contingit. Omnibus enim

sua chariora sunt opera, quam ipsi essent suis operibus, si animata fierent. Sed nescio quo pacto hoc in poetis magis cernitur, quibus sua opera præter modum chara sunt, ea ut tanquam liberos ament. Huic est similis causa beneficiorum. Nam quod alius beneficium accepit, est ipsorum opus: & ea re id eis charius, est quam operi suus auctor atq; effector. Huius uerò hæc causa est, quòd esse, omnibus, optabile est & gratum. Sumus autè ipso quodam actu (nam uiuendo & agendo) qui ergo fecit opus actu, hoc ipso est quodã modo. Ergo opus diligit, quia ei gratũ est, esse: hoc uero naturale est. Nam quod potestate est, id opus ipso actu exhibet, & ostendit, & ut actu sit, efficit. Adde quod ei qui beneficium contulit, pulchrum honestumque est id quod egit: quo fit ut eo delectetur, in quo illud ipsum inest. At qui beneficium accepit, nihil rei præclaræ habet in eo qui dedit, sed fructũ modò & emolumentum: quod & minus iucundum est, & minus amabile, quam quod honestum est. Porrò cum uoluptatem adferat rei præsentis, actus: & rei futuræ, spes, & rei præteritæ, memoria: tum uerò ipse uigens actus, id est sanè quod est suauissimum, itemq; maximè amabile. Ergo ei qui benemeritus est, sui operis permanet stabilis, certaq; possessio. Est enim id quod honestum est, diuturnum. At ei qui accepit, utilitas facile perit ac decidit. Et honestarũ rerum memoria iucunda est: utilium, non ita multũ, aut multò certè minus. Contraq; est in expectatione. Et amare quidem actioni est persimile, amari autem perpeffioni. Qui ergo in actione occupati sunt, eos comitatur amare, eaq; illos sequuntur omnia quæ ad amicitia pertinent. Iam uerò ea sunt omnibus chariora, quæ labore parata sunt: ut etiam pecuniæ ijs chariores sunt qui quæsierunt, quam qui acceperunt. Atqui accipere beneficium, nullius negotij est: dare arduum ac difficile. Ob eamque causam liberi chariores sunt

matrib

matribus, quàm patribus : quòd partus ijs difficilior sit, & quòd suos esse certius sciant. Quod idem ad beneficos uideatur esse accommodatum.

Qui ergo sunt in actione occupati.] τοῖς ὑπαρχοῖσι δὲ περὶ τῶν πραγμάτων. Sic legendum est, non δὲ : atque ita facile est sententiam Aristot. assequi.

CAPUT VIII.

Sed utrum se quisque maximè diligere debeat, an alium aliquem, quæstio est? Culpantur enim qui sunt sui amantißimi, eosq; φιλαύτους, id est, amantes sui, probrè loco appellant. Videnturq; mali homines quæ faciunt, suam ob causam facere omnia atque eò magis, quò sunt sceleratiores. Iis ergo id uitio datur, quòd sibi tantum consulunt. Boni autem ob honestatem : quoq; sunt meliores, eò magis propter honestatem agunt & amici causa, ut etiam suas res rationesq; prætermittant. A qua oratione facta dissentiunt: nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Is autem maximè amicus est, qui cum uelit quempiam maximè bonis affici, id uult illius causa, atq; adeò si nemo etiam sit resciturus. Hæc uerò sibi quisq; exoptat maximè : & cætera profectò omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitie officia à sui ipsius charitate ad alios peruenire. Atque in eo etiam consentiunt prouerbia huiusmodi : Unus animus : Amicorum omnia communia : Amicitia, æqualitas : Genu quàm tibia est propius. Hæc enim omnia in officijs in seipsum, & charitate maximè cernuntur. Sibi enim quisq; charus est maximè. Se ergo quisq; maximè diligere debet. Iure autem hoc uenit in dubium, utris tandem rationibus sit assentiendum, præsertim cum utræque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini ueritatis, ut quatenus, & qua in parte ueræ sint, adhibita distinctione

intelligatur. Si igitur intelligamus quid utraque rationes
 φιλαύτου, id est, quod sibi charum est, appellent, fortasse id
 planum fiet. Qui ergo hoc ipsum uitio uertunt, & ut pro-
 brum obijciunt, φιλάυτους, id est, amantes sui appellant eos
 qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, hono-
 res, & corporis uoluptates ita collocant, ut meliorem horum
 partem semper à se uelint esse. Plerique enim hæc ita ex-
 petunt, ijsq; student, quasi in eis sit summum bonum. Itaque
 de ijs digladiari atque dimicare solent. Qui ergo istis in
 rebus potioresem semper partem ad se transferri uolunt, ij
 cupiditatibus, omninoq; perturbationibus, eiq; parti ani-
 mi, quæ est expers rationis, obsequuntur: cuiusmodi sunt
 οἱ πολλοί, id est pleriq; & uulgus. Vnde etiam ipsa appel-
 latio ducta est ἀπὸ τοῦ πολλοῦ, id est, à multitudine, quæ
 ipsa uitiosa & deprauata est. Iure igitur ut probrum obijci-
 tur, ijs qui ita se ipsi diligunt. Nec uerò dubium est, quin eos
 qui hæc talia sibi illo modo tribuunt, uulgus soleat appellare
 φιλάυτους. Si quis enim unus ex omnibus maximam operam
 eò conferat, ut iustè aut modestè facta sequatur, aut quæuis
 alia quæ uirtutibus congruant, isq; utique sibi semper ho-
 nestatè uendicarit, hunc nemo φιλαύτου dixerit, hunc nemo
 reprehendat. Atqui hic potius uir, φιλαυτός esse uideri de-
 beat. Nam & pulcherrima quæque atque optima sibi assu-
 mit: & ei parti sui, in qua inest principatus, obsequitur, pa-
 rétiq; in omnibus. Vt autem ciuitas id maximè esse uidetur,
 quod in ea primas partes & principem locum obtinet,
 idemq; in omni alio quod ex multis partibus conflatum est,
 usuueniat: sic etiam homo id est maximè, quod in eo prin-
 cipatum obtinet. Et amans ergo sui is est maximè, cui illud
 ipsum est clarissimum, quique illi gratificatur. Et sanè
 ἐνερπητός & ἐνορατής, (id est continens & incontinens,)
 Græcis ex eo habent appellationem, quòd mens in eis κρατεῖ
 ἢ μὴ

ἢ μὴ κρατεῖ, id est, uincat aut non uincat, quasi mens sua sit quisq; : ipsiq; ea nos gessisse uidemur, ac sponte nostra, quæ ratione duce gessimus. Illud igitur minimè dubium est, suam quenq; nostrum mentem esse maximè, eamq; à bono uiro maximè diligi. Quapropter idem φίλαυτος, erit maximè, sed alio, quàm quod uitio datur, genere : à quo tantum abest & distat, quantum uita rationi consentanea ei præstat quæ perturbationibus seruiat : quantumq; interest inter honesti appetitionē, eiusq; quod speciem habeat utilitatis. Ergo ij omnes qui singulari quodam tenentur honestarum actionum studio, in commendatione omnium laudeq; uersantur. Quòd si omnes ad honestatem & res præclarissimas gerendas quasi certatim cõtenderent, & publicè omnes quæ commodo essent reipub. & priuatim singuli maxima bona adipiscerentur : siquidem uirtus huiusmodi quedam res est. Quare uir bonus φίλαυτος esse debet, hoc est amans sui : quippe qui & sibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus : siquidem & sibi nocebit & proximis, prauis cupiditatibus obsequens. Atque in improbis quidem quæ agunt ipsi, ab ijs discrepant quæ agere debent. Probi autem quæ debent, eadem agunt. Omnis enim mens quod sibi optimum est, eligit : at uir bonus menti obtemperat. Est uerò & id uerissimum quod de uiro bono dici solet, eum & multa amicorū causa gerere & patriæ, & si opus erit, mortem etiam oppetere. Pecunias enim, honores, & omnino cætera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contemnet, ac pro nihilo putabit, dum sibi honestatem retineat. Breui enim tempore summum malit, quàm longo leuem percipere uoluptatem : & unum annum præclarè uiuere, quàm multos uulgariter : & unam actionem præclaram atque magnam, multis ac paruis anteponet. Quod ijs profectò

accidit, qui pro amicis & pro patria mortem non dubitant oppetere. Illi ergo sibi ipsis expetunt magnum decus. Iidemq; pecuniarum iacturam facile ferent, quo maiores opes amici cōsequantur. Sic enim amico extat pecunia, ipsi decus atq; honestatis splendor. Ita sibi potiora bona retinet ac uendicat. Eadem honorum & imperiorum ratio est. Hęc enim omnia amico concedet atque relinquet: ex quo decus sibi laudemq; comparauit. Meritò igitur uir bonus ac uirtute præditus censetur, qui rebus omnibus antefert honestatem. At certè accidere potest, ut amico rerum actione concessa, pulchrius sit, eum amico præclaræ actionis causam extitisse, quàm si ipse gereret. In omnibus igitur laudabilibus uir bonus cōspicitur, plus sibi honestatis assumere. Atq; hoc quidem modo, ut dictum est, decet εἰλαυτον esse, id est amantē sui; quomodo solent plerique, & uulgus, non decet.

CAPVT IX.

Hoc etiam de beato quæri solet, utrum amicis, necne ei sit opus? Beatos enim eosq; omnes qui se ipsi contenti sunt, amicorum præsidia negant requirere. Nam omnibus eos bonis abundare. Cùm igitur se ipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porrò cùm quasi alter idem sit, quod quisque minus per se possit, suppeditare. Vnde illud,

Quid est opus amicis, quando Deus fauet?

Sed absurdo persimile sit, cùm bona omnia beatis attribuamus, amicos denegare: quibus nihil in bonis externis maius, nihil melius reperiri potest. Quòd si amici est benemereri potius, quàm accipere beneficiū, & boni uiri atq; adeò uirtutis est benignè facere: pulchrius autē est de amicis benemereri, quàm de alienis, certè bonus ac uirtute præditus, de quibus benemereatur, requiret. Quocirca quæri solet utrum rebus aduersis magis, quàm prosperis desiderentur amici: quasi calamitosi, qui opem ferant: qui prospera fortuna utantur,

utantur, de quibus benemercantur, requirant. Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum cōstituerē solitarium, præsertim cum nemo uelit in summa solitudine omnibus opibus circumfluere, & copijs. Est enim homo ad ciuilē cōgregationem, & uitæ coniunctionem natus. Hoc igitur etiam beato conuenit. Iis enim præditus atque ornatus est quæ naturâ bona sunt. Atqui hoc perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quam cum alienis & quibuslibet, uersari. Est igitur amicis opus beato. Quid ergo est quod dicunt priores illi? Et qua ex parte uera est eorū oratio? An quod uulgus amicos putat eos demū qui utiles sunt, & ex quibus fructum capiunt? cuius certè generis amicos non requireret beatus: quippe qui sit omnibus bonis abunde munitus. Sed nec eos qui uoluptatis causa parantur, nisi paulū admodum. Quoniam enim uita ei sua per se suauis est & iucunda, nihil aduentitia & ascititia uoluptate indiget. Quia uerò amicos eiusmodi non desiderat, continuo uidetur nullos omnino requirere. Quod fortasse uerū nō est. Initio enim dixi, beatitudinē esse actum operationēque quādam. Perspicuum autem est actum esse ex genere rerū quæ fiunt, non quæ sunt & constantritu alicuius rei quā possideas. Quod si beatum esse in uiuendo & operando consistit, boni autem uiri per se bona est atque iucunda actio, ut initio dictum est: id autem quod cuique proprium atque accommodatum est, in rebus iucundis censetur: cernere autem proximum quēque magis, quā nos ipsos possumus, illorūque actiones magis considerare quā nostras: bonorum uerò qui amici sint, actiones, bonis sunt iucundæ, præsertim cum utraque ijs insint quæ natura iucunda sunt: efficitur ut beati amicos eius generis desiderent necessario: siquidem intueri exoptat actiones & probas & sibi familiares ac proprias. Cuius generis sunt uiri boni, qui amicus nobis sit, actiones. Huc accedit, quod
beatum

beatum iucundè uiuere putant oportere. At in solitudine agenti, uita molesta est atq; acerba. Nec enim facile est solum ac per se, continuè in rerum actione uersari: cum alijs, & apud alios, multò facilius. Futura est igitur ita denique operatio magis assidua, ea quæ est per se iucunda: quod inesse debet in beato. Nam uir bonus, quâ bonus est, uirtutis actionibus delectatur, uitiosis offenditur: sicuti musicus bonis modulis demulcetur, prauis offenditur. Iam uerò ex uita, uictuq; cõmuni cum bonis, exercitatio quædam uirtutis comparatur: Vt etiam inquit Theognis, cum ita scribit, Virtutem à iustis disces: at uita malorum

Peruertet mentis uel bona cuncta tuæ.

Quòd si magis accommodatè ad naturam spectare uelimus, uidebitur uir bonus naturâ expetendus amicus esse uiro bono. Quod enim naturâ bonum est, id diximus uiro bono per se bono esse ac uoluptati. Atqui uita in animantibus sentiendi facultate definitur, in hominibus facultate sensus aut intelligentiæ. Porrò autem facultas in actum erumpit: idq; adeò quod præcipuum est, in actu consistit. Viuere autem propriè nihil aliud esse uidetur, quàm sentire aut intelligere. Atqui uiuere in ijs est quæ per se bona sunt ac iucunda. Nam definitum certumq; est: quòd uerò certum ac finitum est, de natura est ipsius boni. Quod autem natura bonum est, omne uiro probo bonum est. Quocirca omnibus suaue ac iucundum esse uidetur, uiuere. Sed non est hinc sumenda uita uitiosa & deprauata, neque doloribus confecta. Vt enim quæ insunt in tali uita, sic ipsa incerta infinitaq; est. Quod ex ijs, quæ postea de dolore dicam, erit multò euidentiùs. Quòd si uiuere bonum est, & iucundum: quod hinc perspici potest, quia cum omnes, tum uel maxime boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nam & his expetenda maximè uita, & illorum uita beatissima. Qui autem

tem

tem uidet, se uidere sentit: & qui audit, se audire: & qui ambulat, se ambulare, itemq; in cæteris quiddam est quod nos sentit in actu esse & operari. Ergo sentire possumus nos sentire, & mente concipere nos intelligere. Illud autem sentire in nobis esse alicuius rei sensum, & intelligere quod sit in nobis intelligentia, est quod simus percipere. Nam, esse, uel sentire est, uel intelligere. Atqui sentire se quenque uiuere, in ijs est quæ per se iucunda sunt. Vita enim, naturæ bonum est. At sentire sibi aliquid adesse quod bonum sit, suaue est & iucundum. Viuere igitur cum omnibus expetendum est, tum maximè bonis: quod eis, esse, & bonum est & iucundum. quòd enim sensum sibi adesse eius quod per se bonum est, sentiunt, delectantur. Quemadmodum porrò in se uir bonus, sic in amicum affectus est. Est enim amicus alter idem. Vt igitur suus cuique status expetendus est, sic aut pari ratione, status amici expetendus. Status autem suus cuique ob eam causam optabilis est, quia ipsum sentiat sibi bono esse: qualis sensus per se ipse est iucundus. Amicum ergo necesse est etiam ut esse sentiat. Quod uita uictusq; communis, sermonumq; ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In ijs enim rebus ponenda est uitæ hominum inter ipsos cõiunctio, nõ ut pecudũ in pastu ciboq; cõmuni. Quòd si esse, & in uita manere beato per se optabile est, propterea quòd id in ijs sit quæ natura bona sunt atque iucunda, in eodem autẽ genere est amici status: fit ut amicus in ijs numeretur quæ beato expetenda sint. Quod autẽ ei optabile est, ei adesse debet, aut hac parte aliquid ei decrit. Amicos igitur uiros bonos, qui futurus est beatus, desiderabit.

CAPVT X.

Sed utrum quamplurimi sint amici parandi, an quemadmodum in hospitalitate rectè dici uidetur,

Tu neque multorũ, sed nec sis nullius hospes:
 sic

sic deceat in amicitia nec omnino carere amicis: neq; multitudinem amicorum nimiam sibi adiungere? Ac in ijs quidem qui utilitatis causa amicitias colunt, quod dictum est, admodum ualere uideatur. Difficile enim est multis uicissim opem ferre ac suppeditare: neque ad id agendum satis magnas opes & facultates habeant. Quare plures quam res familiaris patiatur, superuacanei sint, afferantque impedimentum ad uitam honestè degendam. Nihil igitur his opus est. Et sanè qui uoluptatis causa amicitias instituunt, satis etiam habent, si huius generis paucos habeant amicos, sicuti in delicijs condimentum. At bonos uiros ac uirtute præditos, an quamplurimos sibi amicos adiungere debent? an ut ciuitatis, sic multitudinis amicorum certus est modus? Neque enim ex decem hominibus constat ciuitas, nec si ad centum millia excreuerint, etiánum ciuitas est: numerusq; fortè non est unus quidam & certus, sed omnis qui inter certos aliquos ac definitos constitutus est. Ergo amicorum quoque multitudo quædam certa est, ac definita. Ac fortasse ita definiri amicorum numerus possit, ut non plures sint, quam quibuscum liceat uitam familiariter traducere. Nam id amicitie maximè proprium uidebatur. Nec uerò dubium est fieri non posse, ut quisquam uitæ societate cum multis coniunctus sit, ac multis se tribuat atque impertiat. Iam uerò illos etiam oportet esse inter se amicitia coniunctos, si id futurum sit, ut omnes consuetudine ac familiaritate consociati sint: hoc uerò inter multos reperiri operosum est. Difficile etiam est & rebus prosperis gaudere, & aduersas grauiter cum multis ferre, ut se ad eorū sensum affectumq; accommodet. Ita enim euenire posse consentaneum est, ut simul cum uno uoluptate afficiatur, doleatq; cum altero. Quapropter fortè hinc præclarè agetur, si non quamplurimos amicos quæramus, sed tantum certè numerum, quantus

satis

satis sit ad uitæ simul degendæ institutum. Neq; enim fieri uidetur posse, ut quisquam sit multis ualde amicus: ideoq; ne amore quidẽ plures prosequi possunt, qui insano amore amant. Est enim huiusmodi amor uelut suprema quædam ac nimia amicitia: quod in comparatione unius tantum cum uno cernitur. Quare si qua sit magna & uehemens amicitia, ea cum paucis intercedat necesse est. Quod etiam rerum usu, ac re ipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ fama celebres sunt amicitia, eæ inter duos sunt omnes. Qui uerò multitudinem sibi adiungunt amicorum, quiq; se familiariter gerunt cum omnibus, ijs amici nemini uidentur, nisi more ciuili: quales homines obsequiosos & blandos uocant. Ac uni quidem qui etiam ex genere horum obsequiosorum ac blandorum hominum non sit, sed qui uerè sit bonus, amicitia cum multis ciuili illa quidem intercedere potest: amicitia autem quam uirtus contrahit & conciliat, quæq; amicis inter amicos propter se comparatur, non potest. Sed præclare agitur, si paucos huius generis reperiamus.

CAPUT XI.

ATque etiam hoc quæri solet, utrum rebus secundis magis, an aduersis amici desiderentur. Nam in utroque genere fortunæ quærentur. Qui enim aduersa fortuna utuntur, opis indigent: & qui secunda, cõuictores requirunt, & quibus benignè faciant: alios enim uolunt beneficijs demereri. Ac rebus quidem aduersis amicos habere magis necessarium est, ideoq; tum desiderantur ex quibus fructus percipi possit: in rebus uerò prosperis, pulchrius & honestius. Itaq; tum uiros probos sibi quærent: quòd eos beneficijs afficere optabilius sit, & cum eis uitam degere. Suauis enim est ipsa amicorum præsentia, & in prosperis rebus & in aduersis. Mærores enim & luctus facit amicitia com-
municans

municans partiensq; leuiiores. Quocirca id ambigi potest, utrum doloris quasi oneris socij sint amici, an non ita sit, sed eorum iucunda presentia, & communicati doloris cogitatio, minorem facit egritudinem. Sed utrum ob eas causas, an ob rem aliquam aliam leuetur eorum dolor, omittamus exponere: illud certè quod dixi, usuuenire uidemus. Porrò eorū presentia nescio quo pacto mixta & minimè simplex uidetur. Nam amici aspectus ipse suauis est, ei præsertim qui in miserijs & calamitatibus uersetur: in eoq; ad depellendum dolorem subsidium quoddam est paratū. Amicus enim si quaualet dexteritate, & ingenio, & aspectu, & sermone, consolandi uim habet. Nam cum eius habeat mores cognitos, tum quibus rebus delectetur & offendatur, intelligit: porrò sentire amicum suis incommodis dolere molestum est. Omnes enim cauent, ne amicis causas doloris adferant. Ideoq; qui sunt magno fortiq; animo præditi, dant operam ne amici in partem ueniant doloris sui: ac nisi sit nimia eorum indolentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos egritudine urgeri uideant. Omninoq; eos respuunt qui socios se præbent lamentorum: propterea quòd ne ipsi quidem propensi sunt ad lamentandum. At uerò mulierculæ, similesq; muliercularū uiri, eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachrymarū: eosq; ut amicos, & doloris socios diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimum quemq; imitari. In rebus autem prosperis cum iucundam uitæ consuetudinem habet amicorum presentia, tum uerò suauem cogitationē, quòd ijs ipsis rebus prosperis lætentur. Itaq; ultrò ac cupidè ad societatem & cōmunionem prosperitatum amici uocandi esse uideantur (nam pulchrum est benignitate uti haud grauatè) ad societatem uerò calamitatum, timidè ac rarò. Sunt enim quàm parcissimè mala amicis communicanda. Vnde illud,

Satis

satis est, quòd ego miser sum. Tum autem uocandi sunt maxime, cum leui suscepta molestia profuturi sunt plurimum. Contrà uerò decet fortasse amicum uenire ad amicum aduersa afflictatum fortuna, non uocatum & ultrò, siquidem amici est benemereri, de ijs præsertim ac maxime qui opis indigeant, & qui non rogarint: nam in utroque præclarus ac suauis est. Ad eos uerò quæ in prosperitate sunt fortunæ, ut eis quidem adiumento sis, ultrò & alacriter eundum est (nam ijs etiam in rebus necessaria est amicorum opera) ut uerò beneficiũ accipias, sensim id timideq; faciendum. Neq; enim honestum est, ultrò paratum esse ad utilitatem ab altero capiendam. Sed tamen uitanda est forsitan in respuendo beneficio offensionis & acerbitatis opinio. Id enim interdum sanè usuuenit. Ergo hoc quidem perspicuum est, in omnibus rebus amicorum expetendam præsentiam.

CAPVT XII.

Sed utrum ut in ueneris amoribus ipse conspectus gratissimus est, quiq; amant sensum hunc præ cæteris expetunt, quasi in eo potissimum amor consistat, indeq; nascatur, sic amici uitam uictumq; communem maxime exoptant? Nam cõmunicatio & societas quedam est amicitia: & quomodo in se quisq; affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuiq; de suo statu ac de suo (ut sic dicam) esse, sensus optabilis est, & de amici igitur. Eius autem sensus actus operatione in uita uictuq; communi consistit. Iure igitur uitæ societatem expetunt. Atq; in quo quisque statum & suum (ut sic dicam) esse ponit, & cuius gratia uiuere expetit, in eo uitam uolunt cum amicis consumere. Quocirca alij unà compotant, alij unà se talorum ludo oblectant: nonnulli se exercent unà, ac uenantur, aut uerò unà philosophantur: in ijsq; totos dies conterunt, quæ quisq; in uita maxime adamat. Quia enim uiuere cum amicis unà cupiunt, ea faciunt

Q

ipsi, earumq; rerum communione iunguntur, in quibus consuetudinem uitæ putant consistere. Quapropter improborum, uitiosa est ac deprauata amicitia. Cùm enim instabiles incõstantesq; sint, rerum malarũ ineunt societatem: similesq; ac pares inter se cùm fiant, improbi efficiuntur. At uerò proborum, proba est amicitia: quæ usu & consuetudine augetur & confirmatur. Quinetiam uidentur progressum in uirtute facere, officijs & emendatione communi. Alter enim ab altero ea exprimit quæ grata sunt. Hinc illud,

Virtutem ex iustis disces.--

Ac de amicitia quidem hæctenus. Sequitur ut de uoluptate differamus.

ARISTOTELIS

DE MORIBVS AD

NICOMACHVM

LIBER X.

CAPVT I.

HIS expositis consequens fortasse sit de uoluptate differere: quando quidẽ generi nostro maxime familiaris est & coniuncta. Itaq; ad pueros instituendos uoluptate & dolore quasi gubernaculo utuntur. In eo etiã uis maxima esse uidetur ad uirtutem morum, si gaudeamus quibus oportet, eaq; oderimus quæ odio habenda sunt. Patent enim ista per omnem uitam latissimè, in ijsq; magnũ momentũ, uisq; magna est ad uirtutem & beatã uitam. Nã & quæ iucunda sunt, omnes sequuntur.

tur: & quæ molesta, declinant ac fugiunt. Quæ cum ita sint, tum uerò non sit uel hoc nomine prætermittenda hæc disputatio, quòd magnam ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferunt dubitationem. Alij enim uoluptatem summum bonum esse dicunt: alij contra ualde magnum malum. Atque horum alij ita dicunt, quòd eam utique huiusmodi esse credant: alij, quòd ita denique melius putant actum iri cum uita nostra, si uoluptas, quanquam non sit, tamen ponatur in malis. Procliues enim ad eam esse plerosque, ac seruire uoluptatibus. Itaque deducendos esse in contrariam partem. Sic enim peruenturos ad medium. Sed hæc nequaquam rectè dicuntur. Omnis enim quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, minorè, quam facta ipsa, habent auctoritatem. Cum igitur dicta ab ijs discrepant, quæ perspicua sunt sensibus, tum præter id quòd contemptui habentur, ueritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui uoluptatem uituperat, is si quando eam appetere deprehendatur, ad eam declinare uidebitur, quasi non sit ex illo genere omnis uoluptas. Neq; enim multitudinis est discernere. Ergo ueri sermones non solum ad cognoscendum, uerum etiam ad uiuendum ualere plurimum uidentur. Cum enim factis congruunt, comprobantur. Ideoq; eos adhortantur, à quibus intelliguntur, ut uitam ad eos quasi ad normam dirigant. Sed de his satis. Nunc ea explicanda sunt, quæ de uoluptate feruntur.

CAPVT II.

Eudoxus quidem uoluptatem summum bonum esse dicebat, quòd omnia uideret eam appetere, & quæ ratione uterentur, & quæ essent rationis expertia. In omnibus autem rebus quod expetendum sit, bonum esse: adeoq; optimum ac præstantissimum esse, quod maxime optabile sit. Quòd uerò ad idem omnia feruntur, argumento esse, id

summum esse omnibus bonum. Nam singula quæque quod
 sibi bonum sit reperire, haud secus quam cibum. Quod igitur
 omnibus bonum sit, quodque omnia expetant, id summum
 bonum esse. Quæ eius rationes comprobatae sunt, non sua
 vi solum & pondere, sed multo magis uirtute ipsius, &
 moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperan-
 tia. Non igitur tanquam uoluptatis amans hac uti oratio-
 ne uidebatur, sed quod reuera ita se res haberet. Nec uero
 ex contrario minus idem hoc perspicuum fieri putabat.
 Dolorem enim omnibus per se esse fugiendum: itemque ex-
 petendum contrarium. Maxime autem expetendum esse,
 quod rei nullius causa expetimus: qualis esset uel omnium
 consensu uoluptas. Neminem enim querere, quamobrem
 quis uoluptate afficiatur, quasi per se & propter se sit uo-
 luptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis addatur, ue-
 luti ad iuste & modestè facta, magis id expetendum sua
 accessione efficere. Atqui bonorum amplificatio & incre-
 mentum, nisi ab ijs quæ etiam bona sint, fieri non potest.
 Verum hæc quidem ratio uoluptatem in bonis esse osten-
 dit, sed non magis quam aliud quiduis. Quicquid enim bo-
 num est, omne coniunctum cum alio optabilius est, & ma-
 gis expetendum, quam ipsum separatim. Qua etiam ra-
 tione Plato refellit hanc sententiam, quæ uoluptatem asse-
 rit esse summum bonum. Magis enim expetendam uitam
 iucundam cum prudentia coniunctam, quam absque pruden-
 tia. Quod si melior sit coniuncta & cum alio mista uolu-
 ptas, non esse in ea summum bonum. Nullius etiam accessio-
 ne boni summum bonum magis expetendum effici posse.
 Illud uero perspicuum est, non posse aliud quicquam sum-
 mum bonum esse, quod coniunctum cum alio, quod per se
 bonum sit, magis expetendum & optabilius existat. Quid
 ergo illud tandem est quod huiusmodi sit, quo & nos qui-
 dem

dem participes simus? tale enim queritur. Nam qui negant bonum id esse, quod omnes appetant, ij nihil quicquam dicunt. Quod enim uidetur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hanc persuasionem, aliquid uerisimilius adferat. Etenim si sola mentis expertia eas expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia utuntur, quid est quod possint dicere? Quinetiam corruptis & deprauatis fortasse a natura quædam boni particula tributa est, præstantior & melior quàm sint ipsa per se, quæ bonum nature accommodatum expetit. Sed nec refutatio uera uidetur illius rationis quæ de contrario adfertur. Negant enim si dolor malum sit, continuo sequi ut uoluptas sit bonum. Malum enim malo esse contrarium, & neutri utrunque. Quod cum dicunt, non malè illi quidem dicunt, sed quæ tamen uerè locum habere in ijs nõ possunt, de quibus agitur. Si enim utraque sint in malis, fugienda etiam esse oportet utraque: sin neutra, neutrum, aut similiter. Nunc constat homines fugere alterum ut malum, alterum sequi ut bonum. Ita ergo sunt inter se contraria.

CAPUT III.

NEquè uerò si uoluptas non est in genere qualitatum, idcirco in bonis non est: quippe cum nec uirtutis actiones qualitates sint, nec fœlicitas. Contendunt autem bonum certum esse & finitum, uoluptatem infinitam & incertam, propterea quòd accessionem & decessionem admittit. Atqui si ex eo quòd est uoluptate affici, id iudicant, idem ualebit in iustitia cæterisq; uirtutibus omnibus, in quibus contentionem & remissionem manifestè admittunt qui ex ijs quales cognominantur: unde fit ut pari ratione ipsæ uirtutes accessionem capere dicantur & remissionem. Alij enim alijs sunt & iustiores & fortiores. Et potest aliquis iustè agere, & temperanter magis & minus. Sin ipsis

in uoluptatibus id uelint inesse, satis explicatè nunquam causam adferant, cur sint aliæ immixtæ & simplices, aliæ mixtæ & coniunctæ. Quid uerò prohibet, ut sanitas quæ certa est & finita, contentionem tamen admittit & summisionem, sic maiorem fieri & minorem uoluptatem? Non enim uel omnium est eadem temperatio, uel aliqua una semper in eodè statu, sed est quatenus remissa adhuc permanet, differtq; intentione & remissione: quod idem in uoluptate potest contingere. Præterea cum summum bonum perfectum quiddam & absolutum ponant, motiones autem & ortus imperfectos, uoluptatem motû ortumq; esse ostendere conantur. Quod nec uidentur rectè dicere, nec uoluptas esse motus. Propria enim est omnis motionis uelocitas & tarditas: & si non per se, ueluti ei quæ mundo attributa est, at certè per comparisonem ad aliud. At neutrum horum uoluptati accidit. Fieri enim potest ut quemadmodum ad iram, sic aliquis citò ad uoluptatem sit incitatus: ut autem in uoluptate sit celeriter, non potest, nec facta quidem cum alio comparatione. At celeriter ambulare & crescere potest, & si qua sunt eiusdem generis. Fieri ergo potest ut celeriter tardèue mutemur in uoluptatem: ut autem celeriter sit in nobis actus uoluptatis, id est gaudeamus, & afficiamur uoluptate, non potest. Ortus porrò quo tandem pacto futura est? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, sed occidunt in id omnia, unde orta sunt: & cuius ortus est uoluptas, eius interitus erit dolor. Deinde dolorem dicunt indigentiam esse eius quod nature accommodatum est, uoluptatem eius expletionem. Hæc uerò sunt corporis affectus. Si ergo uoluptas expletio est eius, quod secundum naturam sit: in quo fuerit illa expletio, id profectò erit quod uoluptatem percipiet. Corpus ergo erit quod capiet uoluptatem. At non uidetur ita esse: non est igitur

igitur uoluptas expletio. Verum cum sit expletio, tum quis uoluptate afficitur: & cum secatur, dolet. Sed hæc opinio nata uidetur ex ijs uoluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentoq; capiuntur. Nam qui ieiuni atque manes fuerunt, in eoq; desiderio dolore affecti, post expletione oblectantur. At non omnibus id uoluptatibus contingit. Vacant enim dolore & mathematicæ uoluptates, earumq; quæ sensibus percipiuntur, eæ quæ ad odoratum pertinent, atque etiam acroamata & spectacula: multæ præterea recordationes, & spes, absque ullo dolore suaves sunt & iucundæ. Quæ quidem cuius tandem rei ortus sunt futuræ? præsertim cum nullius rei præcesserint indigentia, nulla ullius rei desideria, cuius fiant expletiones. Nam ijs quidem hominibus qui obscænas & probro dignas uoluptates adferunt, respondendum est, non esse illa iucunda. Non enim si hominibus malè affectis iucunda ea sunt, idcirco putanda sunt simpliciter iucunda, sed his modò talibus: sicuti ne ea quidem salubria sunt quæ ægris uidentur, nec dulcia, aut amara, nec rursus alba putanda, quæ lippientibus alba uidentur. Aut certè hoc modo respondendum sit, uoluptates quidem esse expetendas, sed non ab ijs rebus profectas: ut sunt diuitiæ optabiles, at non ex proditione: & bona ualētudo expetenda, sed tamen non ex cuiuslibet rei esu. Aut uerò dicendum specie uoluptates differre. Diuersæ enim sunt quæ ex honestis rebus capiuntur, ab ijs quæ ex turpibus. Nec iusti hominis uoluptate affici quis potest, nisi idem sit iustus, nec musici capere uoluptatem qui musicus non sit: eademq; est ratio cæterarum. Videtur autem amicus quoque, qui ab assentatore plurimum differt, ostendere uoluptatem non esse bonum, aut certè specie uoluptates differre. Ille enim ut bono sit cum amico uersatur, hic ut sit uoluptati: atq; hoc uitio datur, illud laudi ducitur: ex quo

diuersa esse, ad quæ referunt suos congressus, intelligitur. Nemoq; est, qui ut ijs uoluptatibus, quam maximè fieri potest, perfruatur, quibus pueri ducuntur, uelit in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex turpibus factis, uoluptatem capere, nullo unquam impendente doloris metu: multarum denique rerum studio trahi solemus, etiam si nullam uoluptatem adferant: ut uidendi, ut recordandi, ut sciendi & uirtutes comparandi. Nec sanè quicquam refert, quod necessariò uoluptates ex ijs consequuntur: quippe cum ea optaremus ac sequeremur, etiamsi nulla ex ijs uoluptas gigneretur. Ergo illud quidem perspicuum est, nec summum bonum uoluptatem esse, nec omnem expetendam: etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se differunt, aut ijs rebus ex quibus oriuntur. Ac de ijs quidem, quæ de uoluptate & dolore dicuntur, satis superque dictum est.

CAPVT IIII.

Quid autem sit, aut quale aliquid, apertius, si paulò altius repetamus, intelligetur. Aspectus enim perfectus est quacunque temporis quo aspiciamus parte. Hic enim nullius rei penuria est, quæ temporis successu formam eius absoluat. Huic est similis uoluptas, quæ totum quippiam est semper. Nullo enim tempore quisquam ita capere uoluptatem potest, ut successu temporis opus sit quo tandem eius perficiatur species. Quare ne motus quidem est. Motus enim omnis in tempore fit: finemq; aliquem & terminum spectat. Veluti motio quæ est in edificando, tum perfecta absolutaq; est, cum id quod exoptat effecerit. At in toto quidem tēpore hoc sic habet, id est motus perfectus est: in partibus uerò temporis omnes imperfecti sunt, differuntq; specie à toto motu: & illæ etiam partes inter se. Lapidum enim compositio, à columnarum erectione differt & he

& hæ ipsæ à templi effectione. Ac templi quidem structura, undique perfecta est, cum ei nihil desit eius quod propositum fuerat: crepidinum autem & laquearium, imperfecta: utraq; enim partis est. Specie ergo differunt: nec potest in ullo, nisi in toto tempore reperiri motus specie perfectus. Similis est ratio ingressus & cæterarum motionum. Etenim si loci mutatio motus est alicunde aliquo, & huius profectio in specie differentia, uolatus, ingressus, saltatio, & alia eiusdem generis. Verum non ita solum reperitur in hoc motu speciei distinctio, sed in ipso etiam incessu. Nam hinc illuc moueri non est idem in stadio, & in parte stadij: neq; in alia atque alia parte: neq; idem est huius & illius lineæ transitus. Non enim solum lineæ pertransitur, sed etiam lineæ quæ in loco sita est. At in alio loco hæc atque illa sita est. Sed de motu sanè alijs libris accuratè ac subtiliter disputauimus. Illud nunc apparet, non esse omnitempore perfectum motum, sed imperfecti sunt multi, quæ etiam specie inter se differant: siquidem termini unde & quo, ij sunt qui speciem constituunt. At uerò uoluptatis est in quolibet tempore perfecta forma. Ita perspicuum est & inter se hæc, motum inquam & uoluptatem, differre: & in ijs esse uoluptatem quæ integra totaq; sint atq; perfecta. Quod uel hinc quoque perspicui potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest, at uoluptate affici potest: quod enim in puncto temporis est, id totum quiddam est atq; uniuersum. Ex quibus hoc quoq; perspicuum est, non rectè ab ijs motum aut ortum dici uoluptatem. Neq; enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ diuiduæ sunt in partes, non ipsa quedam tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti nec unitatis: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur uoluptas est motus aut ortus: quippe quæ res est quedam tota & uniuersa. Cum uerò sensus omnis

in eo suum munus exequitur quod sub ipsum cadit, tum is qui bene affectus est, in eo absolute munus officiumque suum tuetur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantissimum: si quidem tale quiddam muneris functio perfecta uidetur maxime. (porro utrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo uersatur, nihil hic interest) in omnibus sane optimus est actus eius quod optime affectum est ad id quod est omnium quæ sibi subiecta sunt, præstantissimum: qui idem sit necesse est & perfectissimus & suauissimus. Est enim sua cuiusque sensus uoluptas propria, itemque cogitationis & contemplationis. Ea autem plurimum habet iucunditatis, quæ est absolutissima. At ea demum est absolutissima eius quod bene affectum est ad eam rem quæ omnium optima est earum quæ sibi propositæ sunt. Perficit autem actum uoluptas, sed non ita perficit, ut res sensui subiecta, & sensus ipse, cum bona atque integra sunt: sicuti ne ualetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt ut bene ualeamus. Quod autem in quoque sensu sua sit quædam uoluptas, uel hinc planum est, quod spectacula & acroamata iucunda esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique summam uoluptatem futuram, si & sensus sit optimus, & in aliqua re eius generis occupatus. Cumque erunt eiusmodi, res sub sensum subiecta, & id quod sentit, semper erit uoluptas: quippe cum præsto sit quod agat, quodque patitur. Sed actum absoluit uoluptas, non ut ingenitus quidam habitus, sed ut complementum quoddam ac finis accedens: ueluti hominibus qui in florenti sunt ætate, speciosa forma. Quandiu porro res sensui subiecta uel intelligentiæ talis manet, qualis debet, itemque & quod iudicat, & quod contemplatur, tandiu futura est in ipso actu uoluptas. Etenim si quod agit, quodque patitur, similia permanent, eodemque modo inter se affecta, eadem res solet

solet existere natura. Quid ergo causæ est, cur nemo assidue afficitur uoluptate? An defatigatur? Humane enim res omnes actum assiduum non possunt pati. Idcirco ne uoluptas quidem potest esse sempiterna: actum enim comitatur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectant, cum novæ sunt, sed postea non æquè: ob hanc causam. Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, atque in eas res tota intenditur, ut aciem oculorum intendunt, qui attentius aliquid intuentur: postea actus eiusdem modi non consequitur, sed remissior ac negligentior. Ita uoluptas quoque obscuratur. Omnes porrò uoluptatem appetere ex eo putandum est, quòd omnes etiam uiuere cupiunt. Vita autem actus quidam est. In ijsq; rebus potissimum agendo quisque uersatur, easq; sui facultates, plurimum uult agendo esse occupatas, quas maxime adamat. Ut musicus auditu plurimum utitur, in cantibus: discendi cupidus, mente in rerum cognitione & contemplatione, itemq; ceteri. At uoluptas, actus operationesue cõplet & absoluit, quare & uitam: cuius cupiditate omnes incensi sumus. Ergo uoluptatem quoq; expetunt, nec sine causa: quippe cum uitam, quæ cuiq; optabilis est, complet ac perficit. Vtrum autem uitã ob uoluptatem expetamus, an contrà uoluptatem propter uitam, nunc omittamus quærere. Copulata enim hæc inter se uidetur, & neutrum ab altero diuelli ac seiungi posse. Nam & uoluptas sine actu non existit, & omnem actum perficit uoluptas.

An in toto quidem tempore hoc sic habet.] Germanici exemplaris lectio est verissima, si legatur τὸτο, non τὸτω hoc modo: ἢ ἐν ἀπαντὶ δὴ τῷ χρόνῳ τὸτο, ἐν δὲ τοῖς μέγροι. Quid autem uelit Arist. facile est ex mea interpretatione intelligere.

In ijsq; rebus potissimum agendo quisq; uersatur] Verba Arist. sunt: καὶ ἐκαστὸς περὶ ταῦτα καὶ τῶν ἐργῶν. In quibus illud περὶ ταῦτα ad res in quibus uersatur actio, referri debet: & illud καὶ τῶν ad instrumenta actionis.

EX quo uideri etiam potest, uoluptates specie differere. Nam quæ specie diuersa sunt, ab ijs perfici & absolui arbitramur, quæ sunt specie diuersa. Constat enim sic se habere omnia, & quæ natura, & quæ arte solent effici. Ut animalia, & arbores, & picturas, & statuas, & domum, & uas. Patet igitur eodem modo actus specie differentes, ab ijs compleri ac perfici quæ specie differant. Atqui mentis operationes à sensuum actionibus, & hæ inter se specie differunt. Quare & uoluptates quæ eas complent & absolunt. Idq; ex eo etiam intelligi potest, quod unaquæq; uoluptas cum eo actu coniuncta, & quodammodo implicata est, quem complet ac perficit. Auget enim, ac uegetiorem reddit operationem sua natiuaq; uoluptas. Acrius enim ac subtilius iudicant exquiruntq; omnia, qui rem gerunt & tractant cum uoluptate. Verbi causa, geometriæ peritiores sunt qui rebus geometricis tractandis oblectantur, ijq; melius omnia intelligunt. Itemq; & musicæ & architecturæ studiosi, & cæterarum artium singuli artifices, suo quisque operi perficiendo magnos faciunt progressus, cum eo delectantur. Adaugent igitur studia & operationes, ipsæ uoluptates. Qui uerò rem adaugent & amplificanc, illi sunt finitima ac propria. Quæ autem ijs rebus quæ specie differunt, finitima ac propria sunt, ea etiam specie differunt. Iam uerò hinc etiam apertius hoc ipsum intelligi potest, quod quæ à diuersis rebus ortæ sunt uoluptates, actionibus impedimento sunt. Qui enim tiliarum cantu tenentur, non possunt uerba, quæ interim fiunt, aduertere, si tibicinem modulantem audiant, quia maiorem uoluptatem ex tiliarum cantu capiant, quam ex presenti actione. Uoluptas igitur, quam parit tiliarum numerus, eam euertit actionem quæ in oratione uersabatur. Quod idem in alijs

contin

contingit, cum simul duabus rebus operam damus. Quae enim plus habet oblectationis, excludit & excutit alteram: eoq; magis quo maior est uoluptas, adeo ut nihil iam alterius relinquatur, ac nullam omnino operam det alteri. Itaq; cum uehementer nos res quaelibet delectat, non admodum aliud agimus: sed tum alias res agimus, cum ex alijs leuem capimus uoluptatem, aliaq; leuiter placent. Quod ijs usuuenit, qui in theatro edunt bellaria. Id enim faciunt tum maxime, cum imperiti ignobilesq; concertant. Quod si uoluptas propria accuratiores facit ac diuturniores, melioresq; operationes: quae autem alienae sunt, corrumpunt & labefactant, perspicuum est inter eas interesse plurimum. Fere enim idem faciunt alienae uoluptates, quod proprii dolores. A proprijs enim doloribus tolluntur actus. Vt si cui iniucundum ac molestum est scribere, aut rationes subducere alteri, ille non scribet, hic non subducet rationes, quia scilicet sit eis molesta actio. Ergo in actibus contrarios habent effectus, uoluptates propriae & proprii dolores. Propriae autem sunt, quae actus per se comitantur, in ipsoq; actu per se insunt. Alienas uero uoluptates simile quiddam doloris facere dictum est: interimunt enim atque euertunt, etsi non eodem modo. Quoniam autem actiones probitate differunt & improbitate, & aliae expetendae, aliae fugiendae, aliae neutrae, atque indifferentes sunt, efficitur ut sit eadem ratio in uoluptatibus. Sua enim cuiusque operationis est uoluptas. Quae ergo propria est bonae, ea est proba atque honesta: quae male, improba. Nam & cupiditates quae sunt actionum honestarum, laudandae sunt: quae turpium, uituperandae. Atqui propinquiores sunt actionibus, & coniunctiores quae in ipsis insunt uoluptates, quam cupiditates appetitionesue. Haec enim sunt ab illis disiunctae & temporibus & natura. Voluptates autem ita propere accedunt ad actiones,

actiones, adeoq; indistinctæ sunt, ut idemne sit voluptas quod actus, ambigatur. Non tamen rectè uideatur voluptas esse ipsa mentis actio, aut ipse sensus. Id enim absurdum sit. Sed quia non separantur, idem uidentur esse nonnullis. Ut igitur sunt inter se diuersi actus, ita uoluptates. Differt autem uisus à tactu puritate, & à gustatu auditus & odoratus: quare & similiter differunt inter se horum sensuum uoluptates, tum uerò & ab ijs quæ mentis sunt propriæ, & inter se utræque. Porro autem ut est suum cuique animanti munus officiûmque, sic sua cuique animalium uoluptas uidetur esse attributa: eascilicet quæ propriam cuiusque operationem comitatur. Id quod singula spectanti uidebitur. Alia est enim uoluptas equi, alia canis, alia hominis. Verumque est illud Heracliti, Asinos stramen malle, quàm aurum. Est enim asinis pabulum auro suauius. Atque hæc quidem quæ propriæ sunt eorum quæ specie differunt, diuersæ etiam sunt specie: quæ autem eorum sunt quæ eadem sunt, eas consentaneum est non esse differentes. Quamquam in hominibus magna est earum distinctio. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullisq; molesta atque odiosa est, alijs suavis & optanda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem uidentur dulcia ijs, qui feбри affliçantur, & bene ualenti: neque idem calidum ei qui imbecilla & infirma est ualitudine, & ei qui habet corpus bene constitutum: similiterque fit in cæteris. In quibus omnibus id uidetur uerum, quod uiro bono, ac uirtute prædito uidetur. Quod si præclarè ac uerè dicitur, quemadmodum & uidetur, estq; rerum omnium mensura & norma, uirtus ac uir bonus, qua talis est: uoluptates profectò eæ uerè habendæ sunt, quæ huic uidentur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autem ei grauiasunt & molesta, ea si cui suauia uideantur, nihil mirum. Multæ enim sunt

sunt

Sunt hominum corruptiones, multæ pernicies & pestes. Neque ea sunt iucunda, sed his modò, & ita affectis iucunda. Ergo eas quidem, quas obscœnas & turpes esse constat, perspicuum est non esse nominandas uoluptates, nisi hominum deprauatorum. Sed earum quæ probæ & honestæ uidentur, quæ tandem, qualisue hominis propria uoluptas habenda est? An id perspicui potest ex actionibus? eas enim uoluptates consequuntur. Siue ergo una, siue plures habendæ sunt perfecti ac beati uiri actiones, profectò quæ has complebunt & absoluent, eæ propriè & uerè dicentur hominis uoluptates, cæteræ secundum locum, idq; multifariam, ut etiam actiones, obtinebunt.

CAPUT VI.

Reliquum est, quoniam de ijs differuimus quæ ad uirtutes, amicitias & uoluptates pertinebāt, latiori specie, non ad tenue eliminata oratione de beatitudine dicamus: præsertim cum in ea rerum humanarum finem ultimūq; ponamus. Quòd si quæ suprà dicta sunt, paulò altius repetamus, breuior futura est oratio. Habitum quidem eam esse negauimus, quia dormienti per omne tempus ætatis, & qui uitam plantarum degeret, adesse posset, eiq; adeò qui in maximis calamitatibus & miserijs uersaretur. Quæ si minus probantur, potiùsq; in quodam actu ponenda est, ut suprà docuimus: actus autem alij sunt necessarij, & propter aliud expetendi, alij per se: perspicuum est fœlicitatem in eorum aliquo esse ponendam, qui per se expetendi sunt, non propter aliud. Nihil enim beata uita desiderat, nihil requirit, nullo eget, sed seipsa contenta est. Sunt uerò per se expetendi, à quibus nihil præter ipsum actum petitur, ex quo genere uidentur uirtuti consentaneæ actiones. (Nam quæ honesta sunt, quæq; uirtuti congruunt agere, in illis ducitur quæ propter se expetenda sunt) atq;

ctiam

etiam ea quæ gratæ sunt & iucundæ ludorum oblectationes. Neque enim propter aliud expetuntur. Leduntur enim ab ijs potius, quàm iuantur, adeò ut nec corporum, nec rei familiaris rationem habeant: & confugiunt ad hæc vitæ instituta plerique eorum qui beati putantur. Itaque apud tyrannos honorati sunt ij qui in rebus & institutis huiusmodi festiuos se facetosq; præbent. Quarum enim rerum cupiditate illi incensi sunt, in ijs se iucundos præbent isti: quales illi homines requirunt maximè. Atq; hæc ipsa quidem uidentur beatæ vitæ propria esse, propterea quòd homines principatu, imperio, & potestate præditi, ijs rebus plurimum operæ tribuunt, & ijs perfruendis plurimum occupantur. Sed fortassis ex ijs non æquum est sumere argumentum. Neque enim in potentia & imperio uirtus & mens, à quibus bonæ & honestæ operationes proficiscuntur, posita sunt. Nec si, propterea quòd nullam partem liquida uoluptatis & liberæ unquam gustauerunt, se corporis uoluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam pueri etiam quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, ut alia pueris, alia uiris in precio sunt: sic improbis alia esse, quàm probis. Quare ea demum (ut sæpe dixi) habenda sunt honorata & iucunda, quæ uiro bono ac uirtute prædito huiusmodi uidebuntur. Porrò ea demum est unicuique maximè expetenda actio, quæ à suo cuiusq; habitu ducitur. Et bono igitur uiro ea quæ è uirtute est. Non est igitur in lusu beata uita. Nam absurdum sit profectò finem rerum omnium in ludo ponere, totq; ac tantas res gerere, tot vitæ pericula adire, tanta mala per omne tempus ætatis perferre, ob eam unam causam ut possis ludere. Omnia enim, pene dixerim, excepta beata uita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremum omnium.

Multum

Multum porrò studij curæq; ponere, & laborem ferre ut ludas, stultum quiddam & nimium puerile est. At ludere, ut res serias gerere possis, Anacharsidis sententia æquum est. Quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniamq; laborem continenter ferre minime possumus, cessatione & requiete opus est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe quæ ad actionem operationemue referatur. Sed beata uita ea est quæ ex uirtute degitur, quæ eadem profectò seria est, non in ludo posita. Res porrò serias meliores censemus ridiculis, & quæ cum lusu & iocis coniunctæ sunt & melioris semper partis atque hominis, meliorem grauioremque ac magis seriam actionem. Quòd si melioris, actus est præstantior, eum iam necesse est magis esse ad beatam uitam accommodatum. Voluptatibus etiam corporis frui quiuis potest, etiam mancipium, non minus quam uir optimus. At beatitudinem mancipio nemo tribuat, quando ne uita quidem uitalis ei iure tribui possit. Non enim in talibus uitæ degendæ rationibus fœlicitas, sed in uirtute consentaneis (ut antè dixi) actionibus officijsq; consistit.

Quod si optimè cuiusque partis.] In Græco codice, ubi legitur *ἢ δὲ τὸ βελτιονος*, legendum est *εἰ δὲ*.

Quando ne uita quidem uitalis.] *Εἰ μὴ ἡγεὶ βίῃ*. Ego hic nihil subaudiendum existimo: sed cum aliud sit *ζωὴ*, aliud *βίος*, ut omnibus linguæ Græcæ peritis manifestum est, Aristot. uult *βίον* mancipiis tribui non posse, tamen *ζωὴ* his conueniat. Nam *βίος* uitæ genus & uiuendi rationem significat: quod non magis in mancipia cadit, quam in bestias. Hoc ergo uult Arist. fœlicitatem mancipiis tribui non posse, nisi etiam eis attribuere uelimus uitæ quoddam institutum, quam ego uitam uiralem appellauit.

CAPVT VII.

Quòd si beatitudo, est actio uirtutis, consentaneum

R

est, ut sit eius potissimum uirtutis actio, quæ est præstantis-
 sima: quam eandem necesse est eius partis esse, quæ in ho-
 mine optima est, siue ea quidem mens est, siue aliud quip-
 piam, quod lege naturæ imperare debet ac regere, noti-
 tiâque in se rerum honestarum ac diuinarum continere:
 seu diuina quædam res etiam ipsa est, seu in nobis ea nihil
 est diuinius: in eius certè actione uirtuti propriæ consenta-
 nea, completa & absoluta beatitudo ponetur: quam eandem
 actionem in cognitione & contēplatione consistere dictum
 est. Atq; id uideri potest, & superioribus respōdere & con-
 spirare cum ueritate. Omnium enim actionum nulla est hac
 præstantior, nulla melior. Nam & mente nihil melius in no-
 bis est, & eorū quæ cognitioni subiecta sunt: nihil præstan-
 tius ijs, in quibus mens ipsa uersatur. Tum ista actione nulla
 est magis continua, nulla magis perpetua. Nam contemplari
 magis continenter, quàm aliud quiduis agere possumus.
 Præterea uoluptatem putamus implicari & admisceri de-
 bere cum beatitudine. Atqui omnium actionum quæ à uir-
 tute manant, nulla est iucundior omnium consensus, nulla
 suauior ea quæ à sapientia proficiscitur. Itaque mirabiles
 quasdam sapientia, puritate & stabilitate habet uoluptates.
 Verum id quoq; consentaneum est, doctos quàm dubitantes
 & inscios iucundiorem uitam traducere. Illa etiam quæ fer-
 tur satis ampla, & se ipsa contenta rerum abundantia, in
 contemplandi actione maximè reperitur. Omnium enim re-
 rum quæ ad uitam degendam sunt necessaria, & sapiens
 uir & iustus, & cæteri omnes indigent. Sed hæc si talibus
 hominibus abunde suppetant, adhuc tamen uir iustus, apud
 quos & quibuscum res iustas tractet, desiderabit: itemq; mo-
 deratus & fortis & cæteri. At uerò sapiens etiam solus po-
 test in rerum cognitione uersari, eoq; magis, quò erit ma-
 iore sapientia ornatus & instructus. Cui quãquam fortassis
 melius

melius est, quibuscum actiones suas communicet, præsto esse, tamen se ipse est contentus maximè. Videtur etiam hæc actio sola propter se diligi: quippe ex qua præter contemplationem ipsam nihil redeat: ab rebus uerò agendis, præter actionem plus minusue consequimur. Beatitudo etiam in tranquillo quodam otio uidetur consistere. Negotia enim suscipimus, ut in otio simus, & bella gerimus ob eam causam, ut in pace uiuamus. Ac uirtutum quidem actus earum quæ in rebus agendis cernuntur, in ciuilibus aut bellicis rebus, positi sunt. Quæ uerò in his uersantur actiones, negotiosæ uidentur. Ac bellicæ quidem omnino. Nemo enim bellum ob eam unam causam ut bellum gerat, gerere instituit, aut bellicum apparatus instruere. Crudelis enim uideatur omnino, ac plane scelcratus, si quis amicos sibi hostes faciat, ut pugna edatur, fiantq; cædes. Est uerò etiam negotiosum munus eius qui in reipub. luce uersatur: eiq; præter reipub. administrationem, proposita sunt imperia & honores: aut certè ipsam beatam uitam sibi procurat & ciuibus, aliam à ciuili: quam etiam querimus, tanquam ab illa diuersam: ut per se planum ac perspicuum est. Quòd si inter omnes uirtutis actiones, bellicæ & ciuiles multò præstant & pulchritudine & magnitudine, hæc autem negotiosæ sunt, finemq; aliquem spectant, nec propter se expetuntur: mentis uerò actio, & studio longè antecellere uideatur, ut quæ in rerum contemplatione consistat, & præter se finem sibi nullum proponit, & propriam habet sibiq; familiarem uoluptatem, quæ sanè actioni magnam facit accessionem: tum uerò & illa seipsa contenta rerum abundantia, & otium, & uacuitas defatigationis, quātum natura humana patitur, cætera denique omnia quæ beato uiro tribuuntur, hæc ipsa actione contineantur, hanc profectò undique perfectam beatitudinem hominis esse necesse est, si perfecta & absoluta

uitæ longitudo accesserit. Nihil enim in beata uita non perfectum potest existere. Quæ talis uita profectò melior sit, quam hominis natura ferat. Eam enim uitam deget non qua homo est, sed qua in eo diuinum quiddam inclusum est: quod quanto præstat ei quod concretum est, tantò eius actio ei quæ à cæteris uirtutibus proficiscitur, antecellit. Vt igitur diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic uita ei congruens & consentanea diuina est ad humanam. Omnes porro debemus, non ut hortantur quidam, humana sapere ac spectare, cum homines simus, & mortalia, cum mortales: sed, quoad possumus, niti ad immortalitatem, omniaque perficere, ut uitam ex eo degamus, quo nihil est in nobis præstantius. Etsi enim mole exiguum est, at ui certè & dignitate multum rebus omnibus antecellit. Quinetiam uidetur quisque illud ipsum esse: siquidem id sit quod in nobis est optimum, quodque principatum obtinet. Quo indignius sit, non suum quemque uitam sequi, sed alienam. Quodque supra dictum est, nunc bene conueniet, nempe quod cuique propriè accommodatum sit à natura, id cuique esse & optimum & suauissimum. Et uita igitur homini est suauissima quæ mente excolenda traducitur: siquidem est homo hæc pars maxime.

CAPUT VIII.

Est igitur hæc uita etiam beatissima. Secundo uerò loco beatitudinis ea uita, quæ reliquis uirtutibus conuenienter ducitur: illarum enim actiones, sunt humane. Nam & iustitiæ & fortitudinis, cæterarumque uirtutum muneribus, officijsque nos inter nos fungimur, cum in rebus contrahendis, omni rerum usu, actionibus omnis generis, denique animi perturbationibus, suum cuique decorum tribuimus: quæ ad naturam humanam perspicuum est omnia pertinere, immò uerò quedam etiam à corpore profecta uidentur, accidere: magnamque adeo commercium cum perturbationibus moralis uirtus

tus

tus habere. Copulata uerò est & connexa prudentia cū uirtute morali, & hæc ipsa cum prudentia. Nam & prudentiæ initia manant à uirtutibus morū: & quicquid in eis est re-ctum, id omne prudentia dirigitur. Quòd si hæc ipsæ perturbationibus coherent, in eo toto, quod ex anima & corpore concretū est, sitæ sint necesse est. At huius cōpositi ac concreti uirtutes, humane sunt: quare & uita quæ ad eas dirigitur ac beatitudo ipsa, humana erit. At uerò quæ mentis est propria, ab illo separata est. Nam de ea hæctenus dictum sit: quoniã de ea subtilius disputare maioris negotij sit, quam quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona & affluentiam, aut minus certè quàm moralis, uidetur requirere. Nam ut rerum ad uiuēdum necessariū usum utraque requirat, idq; si ita uis ex æquo (quanquam maior quædam ei qui in Reipub. administratione uersatur, ad res corporis, cæterasq; eiusdem generis procurandas adhibetur diligentia) nam id parum refert: in officijs tamen & actionibus præstandis, plurimum intererit. Nam & liberali, ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iusto quidē certè ad remunerationes. Incertæ enim sunt uoluntates hominum: multiq; cum iusti non sint, præ se ferunt iustitiæ speciem, & se uelle iustè agere, probè simulant: Forti uerò, uires sunt necessariae, si quidem uirtute aliquid gerere uelit: & temperanti, licentia. Quomodo enim perspicì poterit, utrum talis sit, an aliorum quispiam? Vtrum autem agendi consiliū, primaq; susceptio plus in uirtute possit, an ipsæ actiones, quasi in utroq; consistat, quæstio est. Illud certè perspicuum est in utroq; perfectionem & quasi summam consistere. Atqui ad præstandas actiones, multa desiderantur, eoq; plura, quò maiores & clariores sunt. At homo qui in rerum cognitione uersatur, res eiusmodi ad hoc quidem munus fungendum, nihil requirit: quin etiam contemplationem (penè dicam) im-

pediunt. Sed tamē quā homo est, uitāq; usu, cum multis implicatur, eā officia cætera uirtutis sequitur & facit. Quo fit ut huiusmodi rebus ei opus sit, ut humaniter uitam degere possit. Quod uerò perfecta & omnibus numeris absoluta fœlicitas, in quadam contemplandi operatione consistat, hinc etiam perspici potest. Deos enim maxime beatos ac fœlices esse existimamus. Quas uerò ijs actiones tribuamus? Num iustitiæ? At nonne ridiculi uidebuntur, si & res contrahant, & deposita reddant, cæteraq; faciant eiusdem generis? An fortes dicemus, ut scilicet res asperas perferant, periculaq; adeant ob eam causam, quia honestum est? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam uideatur si nummos, aut tale aliquid habeant. An uerò tēperantes? At qui esse possunt? An non laus sit importuna, & minimè ferenda prauis eos uacare cupiditatibus? Deniq; si per omnia actionum officiorumq; genera ex patiemur, per exiguā sanè laudem, & deorum maiestate indignam continere uidebuntur. At tamen eos uiuere omnes existimāt: ergo & aliquid operari. Non enim par est, eos tanquam Endymionē dormientes facere. Sublata igitur agendi, ac multò etiam magis, faciendi ratione, quid tandem uiuenti Deo præter contemplationem relinquitur? Itaque præstans beatitudine Dei operatio, in contemplatione consistat necesse est. Ac proinde hominum operatio ut quæque ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idq; ex ea uelut nota intelligi potest, quod cætera animalia sunt omnia expertia beatitudinis, cum sint huius generis actu omni ex parte priuata. Etenim deorum uersa est beata uita: hominum uerò, quatenus in ea elucet quædam eius actus similitudo. At ex cæteris animantiū generibus nullum beatitudinem consequitur: quod cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quam ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior
aliqui

aliquibus inest cognitio & cōtemplatio, eò ampliorem fœlicitatem cōsequuntur: neq; id ex accidente & aliena ui, sed per ipsam cōtemplationem. Est enim ipsa per se plena dignitatis, & omni ueneratione prosequenda. Quare fœlicitas erit cōtemplatio quædam. Sed cōmodis tamen externis, cum homo sit, beatus indigebit. Neq; enim ipsa per se satis ualet humana natura ad rerum cōtemplationem: sed etiam opus est & corpus ualere ac uigere, alimentaq; necessaria, reliquumq; uitæ cultum suppetere. Nec si beatus sine nobis externis esse nemo potest, idcirco putandum est multis & magnis homini felici opus esse. Non enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & affluentia, facietas & seipsa contenta rerū copia, posita est, neq; ipsa actio. Possunt enim ij etiam qui terra mariq; non imperant, res gerere & magnas & præclaras. Etenim cui adsint modicæ opes ac moderate, potest ea efficere, & præstare omnia quæ uirtutis congruunt, idq; planè ac perspicuè cernere licet. Priuati enim homines nihilominus, ac multò etiam magis æquitatem colūt, quàm ij qui potentia & imperio excellunt. Satis igitur est tantum opum suppetere, quantū scilicet ad uirtutis actionem sufficiunt. Erit enim haud dubiè uita beata eius qui uirtutem colet, atq; exercebit. Et Solon quidem beatos rectè profectò eos dixit, qui moderatis externis copijs res gessissent quàm illustrissimas, & temperatè moderateq; uixissent. Fieri enim potest, ut qui mediocres opes habeant, ea agant quæ agenda sint. Anaxagoras quoq; nec diuitem, nec potentem fœlicem iudicabat, cum negaret sibi mirum uisum iri, si ipse multitudini (quæ ex bonis externis, quorū solum sensum habet, homines iudicat) ineptus ac stultus uideretur. Cum rationibus igitur nostris sapientum quoq; sententiæ congruunt. Quæ magnam quandam habent ille quidem auctoritatem ad fidem faciendam: sed tamen cum de agendis

rebus quaeritur, tum ex factis & uitae ratione, in quibus eorum uis praecipua cernitur, ueritas iudicatur. Spectanda igitur ita sunt antedicta omnia, ut ad facta & uitae rationem conferantur: quae si cum factis consentiant, comprobare: si discrepant, uerba modo existimare debemus. Porro ut quisque mentem, uitae actionisque ducem maximè sequitur, eamque colit, estque optimè animo constitutus, ita est Deo charissimus. Etenim si dii res curant humanas, sicuti curare uidentur: profectò illud quoque consentaneum est, eos re delectari optima, & quae generis societate cum ipsis sit coniunctissima: cuius generis est mens: iisque adeò hominibus, qui eam ipsam rem ament & colant, beneficia reddere, gratiamque referre, quòd eas res curent, quas ipsi charas habent, recteque ac praclare facta sequantur. Nec uerò dubium est, quin haec ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charissimus est. Hunc uerò etiam beatissimum esse par est. Quare sapiens hoc etiam nomine, maximè est beatus futurus.

Haec igitur tales.] In Graeco codice legendum est, *ἰκανὸν δὲ*, non ut legitur *ἰκανὸν δέ*.

Ad finem libri deest in multis exemplaribus uerbum *σώζει*, in illis uerbis *τὰ ποῖα φθείρει τὰς πόλεις, καὶ τὰ ποῖα σώζει ἐν ἑκάστῃ τῶν πολιτειῶν*. Quorum uerborum est is sensus quem reddidi.

CAPVT IX.

Sed quoniam de ijs ac de uirtutibus, itemque de amicitia & de uoluptate satis multa dicta sunt, ad res uelut primis lineis informandas, & pingui quadam Mimerua exprimendas, quaeret aliquis, num ad exitum perductum sit nostrum institutum? an, ut fertur, cum res agenda traduntur, non est finis in contemplatione & cognitione positus, sed in actione potius earum? Ergo nec uirtutem quidem satis est habere cognitam: sed danda opera est, ut & eam habere & exer

& exercere, ad usumq; adhibere possimus, aut si quo alio modo efficiamur boni. Ac si uerba quidem satis essent ad probos efficiendos, iure profecto Theognidis sententia, A nobis multa ac premia magna ferent, eaq; sibi queng; parare oporteret. Nunc uero ualere illa quidem uidentur ad hortandos excitandosq; adolescentes, liberali ingenio praeditos: eosq; adeo qui ingenuis sunt moribus, quiq; uere honestatis studio ducuntur, faciles ac uelut ductiles ad uirtutem reddendos: plerosq; tamen non posse ad honestatem, ueramq; probitatem traducere. Neq; enim pudore solent retineri, sed metu: nec deterret eos a uita facinorosa ipsa turpitudine, sed poena. Cum enim in uita animi perturbationibus obediunt, suas quisque ac familiares sibi uoluptates persequuntur, eaq; omnia ex quibus oriuntur: fugiuntq; dolores contrarios. Honesti autem ueraq; uoluptatis, quam nunquam degustarunt, ne notiones quidem ullas habent animo defixas. Hos ergo tales homines, quae tandem uis orationis possit a peruersa uita ad rectam honestamq; deducere? Non enim potest, aut non facile potest, si quid est penitus insitum moribus atq; inueteratum, id oratio euellere. Sed praclare nobiscum agitur profecto, si ijs omnibus adhibitis, quibus probi uidemur fieri posse, uirtutis copotes efficiamur. Bonos autem fieri alij natura putant, alij consuetudine, alij doctrina. Ac illud quidem perspicuum est, quod hic natura est, non esse illud in nostra potestate situm, sed a diuina quadam causa ijs suppeditari qui uere sint fortunati. Orationis autem & doctrinae uis nequaquam idem apud omnes ualeat, sed debet antea, ut humus quae semen futura est, sic auditoris animus quibusdam moribus excoli, ut recte gaudere possit atq; aspernari. Non enim audiat intelligatue orationem dehortantis is qui pareat perturbationibus, ex ijsq; uitam degat. Eum porro qui ita sit affectus, quo tandem

modo de sententia deducere possis? Deniq; non orationi obtemperare uidetur perturbatio, sed nisi ui coacta cedere non solet. Oportet igitur mores uirtuti accommodatos, quodam modo ante inesse, quibus & honestatem amet, & turpitudine offendatur. Difficile autem est à puero rectam uitæ uiam ad uirtutem ferentem assequi, nisi his talibus legibus sis educatus. Nam cum plerisque moderatè & constanter uiuere molestum est, tum adolescentibus maxime. Itaque præscribi educatio & studia debent legibus. Nihil enim molestiæ adferent, si consuetudo adhibeatur. Nec uerò fortasse satis sit adolescentes educatione rationeq; uiuendi recta diligenter esse institutos, sed quoniam oportet confirmatis iam ætatibus in ijs ipsis studijs uersari, ad eaq; adiungere consuetudinem: idcirco in ijs quoq; legibus opus est, omninoq; per omne tempus ætatis: plerique enim ui ac necessitate potius quàm ratione, & pœna magis, quàm honestate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad uirtutem honestatis gratia: quod consuetudine imprimis sint probi obtemperaturi: in eos autem qui parere nolint, nec bona indole præditi sint, pœnas & supplicia constituere. At eos qui sanari nullo modo possunt, planè exterminare. Nam bonum uirum & qui uitam ad honestatem dirigat, rationi obediturum: improbum uerò qui uoluptatis cupiditate incendatur, tanquam iumentum, dolore coërcendum esse. Quapropter dolores etiam aiunt eiusmodi extare oportere, qui uoluptatibus, quibus dediti sunt, maxime repugnent. Si quis igitur bonus futurus est, primum, ut dixi, rectè educari debet atque assuescere: deinde honestis studijs ætatem conterere: quæq; flagitiosa sunt, nec inuitus, nec sua sponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, si quis uitæ ducem rationem quandam & mentem sequatur,

sequatur, & cuiuis ad cogendum insit, rectam prescriptionem. Ac patrium quidem imperium nec cogit, nec uim aut necessitatem adfert: neque cuiusquam hominis unius omnino, nisi qui rex sit, aut simili aliqua potestate præditus. At uerò lex uim habet ad cogendum idoneam: quæ ipsa, ratio quædam est à prudentia quadam & mente profecta. Et homines quidem in eorum odium incurrunt, quorum obsistunt cupiditatibus, etiam si rectè id facere uideantur. At lex non est inuisa, non grauis, non molesta, cum bonum æquumq; decernit. In sola autem Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis alijs, legislatori curæ fuit educationis ac discipline ratio. In plurimis hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisque uoluntate uitam agit

Cyclopicè, uxoremq; regēs, liberosq; gubernās. Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstantius, quam si recta disciplina publicè sanciat, quam omnes sequi possint. Quæ si publicè negligatur, tum decere uideatur, ut priuatim quisq; suis liberis atq; amicis adiumento sit ad uirtutem comparandam, aut certè uelit, & hoc consilium ineat. Quæ omnino facultas in eo maximè, ex ijs quæ dicta sunt, inesse uideatur qui legum ferendarum peritia ualebit. A lege enim publicæ scilicet discipline proficiscuntur: bonæ uerò atq; honestæ sunt, quæ bonis legibus continentur. Quæ utrum scriptæ sint, an non scriptæ, nihil referre uidetur: nec utrum unus, an multi his instituantur: sicuti nec in musica, nec in gymnastice, alijsq; studijs. Quemadmodum enim in Repub. ius legitimum, & quod moribus receptum est: sic domi priuatim paterna præcepta, & paterni mores atque instituta, ualent: eoq; magis, quòd generis inter eos, & beneficiorum intercedit communio. Amorem enim naturalium liberorum erga parentes iam antè conciliat, adeoq; faciliorem parendi uoluntatem. Iam uerò singulæ institutiones à communibus

munibus differunt haud secus, quam in medicina. Nam generatim omni homini qui feбри iactatur, prodest inedia & quies: at alicui forsā non prodest. Nec certē ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnae praescribit. Singulae autem res ita demū accuratius tractari uidebuntur, si propria singulis diligētia adhibeatur. Sic enim quisq; quod sibi operae precium sit, melius assequetur. Sed ita deniq; summam curam & diligentiam rebus singulis, & medicus, & gymnastes, & quiuis alius adhibiturus est, si genus totum sciat: omnibus scilicet hoc prodesse, uel talibus. Scientiae enim dicuntur, & sunt eius quod commune ac generale est. Veruntamen nihil fortē prohibet rectē rem aliquam unam curari & administrare ab eo qui sit ille quidem inscius, sed tamen accuratē notauerit & obseruarit ea qua ualet experientia, quae quanque rem consequuntur: sicuti etiam sunt quidam medici qui sibi sunt optimi, & tamen alteri nullam ferre opem possunt. Nihilominus tamen ad res uniuersas progredi fortasse debet, easq; tenere quoad fieri poterit; is qui se uolet esse artificem & rerum cognitione praeditum. In ijs enim scientias diximus consistere. Ei quoq; fortasse qui uolet suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores efficere, danda opera est ut legum condendarum facultate instructus sit: si quidē legibus boni efficiamur. Quempiam enim, eumq; ad eō qui tibi sit propositus, praecclare conformare, & rectē affectum reddere uon est cuiuslibet: sed si quis hoc potest, profectō peritus & doctus: id quod in medicina uidere licet, reliquisq; omnibus, in quibus diligentiae & prudentiae locus est. Nunquid ergo id nunc exquirendum est, unde, aut quo tandem modo rationem condendarum legum quis assequi possit? An ut in ceteris sit, ab ijs qui Rempub. tractant, id petendum est? pars enim ciuilis prudentiae uidebatur. An non idem cernitur in ciuili scientia
quod

quod in reliquis scientijs & facultatibus? In alijs enim eorundem constat & ipsas facultates tradere, & earum munus officiumq; prestare: ut medici & pictores faciunt. At Reip. administranda praecepta se profitentur Sophistae esse docturos: quorum nemo ea ipsa gerere instituit, sed in eorum actione uersantur, qui Rempub. gerunt: qui hoc ipsum sua quadam naturae facultate & experiētia prestare potius uidentur, quam consilio atq; ratione. Neq; enim aut haec mandant literis, aut de ijs disserunt: & si id praestantius sit profecto, quam uel iudiciales orationes, uel conciones. Nec uero civili scientia erudiunt suos liberos, aut alios quosdam suos amicos: quod tamen consentaneum erat, si id facere potuissent. Non enim aut Reip. quicquam melius hac ui & facultate relinquere, aut quicquam sibi melius hac ipsa optare potuissent: quare nec ijs quoq; quos charissimos habent. Non tamen uidetur parum adiuuare experientia: alioqui civilis prudentiae consuetudo & usus, non faceret eos ad Remp. gerendam paratiores & instructiores. Quocirca qui Reip. administranda rationem scire cupiunt, ijs necessaria experientia est. Qui autem sophistae hanc profitentur scientiam, procul admodum ab eo absunt, ut doceant: quippe qui omnino nec qualis ipsa res sit, nec qualibus in rebus uersetur, sciant. alioqui nunquam eam, eandem cum rhetorica, aut etiam deteriore esse statuissent: nec facile esse putassent, leges ferre, ei qui probatas hominum opinione leges coaceruasset: quod ei tum eligere liceret. quasi uero delectus non sit intelligentiae: ac recte iudicare non sit maximum. quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis experientia ualent, ij recte de operibus iudicant: quibusq; rebus, & quemadmodum perficiantur quae oportet effici, intelligunt: & quae quibus congruant. At imperiti satis habent, dum non fiat manifestum, recte ne opus factum sit, an

perper

perperam, quod in pictura contingit. Leges porro sunt uerituti opera ciuilia. Quo igitur pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut que sint optima, iudicabit? Nam ne medicinae quidem satis uidentur periti fieri ex medicorum scriptis: etiamsi non solum curationes conentur tradere, sed etiam quo modo curari aegri debeant, & quemadmodum sint adhibenda curationes, suis cuiusque expositis affectionibus. Quae usuperitis adiumento esse ac prodesse uidentur, inscijs non item. Ita fortassis legum ac Rerumpub. collectio magno ijs usui erit qui cognoscere & iudicare possunt, quid in ijs rectum sit, aut contrarium, aut quae quibus conueniant. Qui autem ea persequi uolent absque animi affectu, recte quidem de ijs iudicare, nisi fortuito, non continget: quin tamen ad ea tractanda perspicaciores fiant, negari fortasse non potest. Quoniam igitur superiores, quae ad legum ferendarum rationem pertinent, inuestigare praetermiserunt, melius est fortasse non de ijs magis ac magis considerare atque tractare, omninoque de Repub. ut quae in rebus humanis uersatur philosophia, a nobis, quoad eius fieri poterit, undique suis partibus omnibus perfecta absolutaque uideatur. Ac primum quidem si quid a maioribus singulatim recte traditum sit, id persequi conabimur. deinde ex ijs rebus publicis quas collegerimus, quae res euertant ciuitates & quae conseruent, in quoque genere Reipub. perspicuemus: & quas ob causas aliae recte, aliae contra administrentur. His enim cognitis, maxime fortassis intelligemus & quis omnium sit optimus Reipu. status, quemadmodum singulae constitutae sint, & quibus legibus ac moribus utantur. Ergo dicere incipiamus.

FINIS.

33
8

© 2007